

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

الرحمن
علیه صاب

www.

www.

www.

www.

Ghaemiyeh

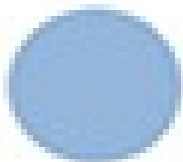
.com

.org

.net

.ir

بایسته‌های جهاد اقتصادی

جمعی از نویسندگان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بایسته های جهاد اقتصادی

نویسنده:

اداره کل پژوهش های اسلامی رسانه

ناشر چاپی:

مرکز پژوهشهای اسلامی صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۳	بایسته های جهاد اقتصادی
۱۳	مشخصات کتاب
۱۳	فهرست مطالب
۲۸	مشخصات کتاب
۲۸	دیباچه
۳۱	جهاد اقتصادی از دیدگاه مقام معظم رهبری
۳۱	اشاره
۳۱	چکیده
۳۳	مقدمه
۳۴	۱. چرا جهاد اقتصادی؟
۳۷	۲. مبانی اندیشه‌ای جهاد اقتصادی
۳۷	اشاره
۳۷	الف) فقه
۳۸	ب) بهره‌گیری از مفهوم جهاد
۴۰	۳. ضرورت‌های سیاسی و اجتماعی جهاد اقتصادی
۴۰	اشاره
۴۰	الف) توجه به اساسی‌ترین مسائل کشور
۴۲	ب) تحقق برنامه‌های پنج ساله توسعه (رسیدن به رشد اقتصادی بالای ۸ درصد)
۴۳	ج) توجه و تأکید بر بهره‌وری در حوزه اقتصاد
۴۳	اشاره
۴۴	یک - بهره‌وری در مصرف
۴۴	دو - بهره‌وری در تولید
۴۸	د) تنوع و پیچیدگی شیوه‌های خصمانه دشمن

- ه) مقابله و مبارزه با دشمن ۴۹
- و) پیمودن گام به گام مسیر پیشرفت ۵۲
- اشاره ۵۲
- یک _ گام بلند هدف مندرکدن یارانه‌ها ۵۳
- دو _ افزایش صادرات غیرنفتی ۵۴
- سه _ مقابله هوشمندانه و مقتدرانه با تحریم‌ها ۵۵
- چهار _ اشتغال زایی، ساخت مسکن شهری و روستایی و راه‌های ارتباطی ۵۶
۴. جهاد اقتصادی چیست؟ ۵۸
۵. شناخت جهاد اقتصادی از دیدگاه مقام معظم رهبری ۶۰
۶. آثار جهاد اقتصادی ۶۲
- اشاره ۶۲
- الف) آثار سیاسی ۶۲
- ب) آثار علمی و فرهنگی ۶۲
- ج) آثار اقتصادی ۶۲
- د) آثار اجتماعی ۶۳
۷. الزامات جهاد اقتصادی ۶۴
- اشاره ۶۴
- الف) روحیه جهادی ۶۶
- ب) استحکام معنویت و روح ایمان و دین داری در جامعه ۶۷
- ج) گرفتار نشدن در دام مسائل حاشیه ای ۷۵
- د) حفظ وحدت و انسجام اسلامی ۷۷
۸. انتظارات در جهاد اقتصادی ۸۲
- منابع ۹۰
- جهاد اقتصادی؛ زمینه‌ساز تحول اقتصادی با تأکید بر اصلاح الگوی مصرف ۹۲
- اشاره ۹۲
- چکیده ۹۲

۹۴	کلیدواژگان
۹۴	۱. معنای جهاد
۹۴	اشاره
۹۵	الف) معنای لغوی
۹۵	ب) معنای فقهی
۹۸	۲. حکم جهاد
۱۰۰	۳. انواع جهاد از جهت نوع دشمن
۱۰۱	۴. ابعاد جهاد
۱۰۱	اشاره
۱۰۱	الف) شرایط جهاد
۱۰۴	ب) تقدس حرکت جهادی
۱۰۴	ج) تحمل سختی‌های موجود در مسیر حرکت جهادی
۱۰۵	د) نتایج حرکت جهادی
۱۰۶	۵. مفهوم جهاد اقتصادی
۱۰۷	۶. ابعاد جهاد اقتصادی
۱۰۷	اشاره
۱۰۷	الف) شرایط جهاد اقتصادی
۱۰۷	ب) تضمین پیروزی جهادگران
۱۰۸	ج) مجازات متخلفان
۱۰۸	د) تقدس جهاد اقتصادی
۱۰۸	ه) ضرورت تحمل دشواری‌های جهاد اقتصادی
۱۰۹	۷. نتایج مطلوب جهاد اقتصادی
۱۱۰	۸. عرصه‌های جهاد اقتصادی
۱۱۰	اشاره
۱۱۰	اصلاح الگوی مصرف
۱۱۰	اشاره

- الف) معنای الگوی مصرف ۱۱۰
- ب) الگوی مصرف اسلامی ۱۱۴
- اشاره ۱۱۴
- یک _ مفهوم الگوی مصرف اسلامی ۱۱۴
- دو _ چارچوب الگوی مصرف اسلامی ۱۱۴
- اشاره ۱۱۴
- اول _ سطح مصرف مجاز ۱۱۴
- دوم _ سطح مصرف غیر مجاز ۱۲۰
- سوم _ منطق منع از اسراف ۱۲۱
- اشاره ۱۲۱
۱. مفهوم اسراف در قرآن ۱۲۲
۲. مفهوم اسراف در روایات ۱۲۳
- ج) محدودیت ها و قیود سطح مصرف مجاز ۱۲۴
- اشاره ۱۲۴
- یک _ زهد و قناعت ۱۲۵
- اشاره ۱۲۵
- اول _ زهد ۱۲۵
- دوم _ قناعت ۱۲۷
- دو _ انفاق واجب و مستحب (مصرف عادلانه) ۱۲۹
- د) راهبردهای جهادی اصلاح الگوی مصرف ۱۳۲
- اشاره ۱۳۲
- یک _ جهاد تولیدی ۱۳۴
- دو _ جهاد مصرف کنندگان در عرصه مصرف ۱۳۶
- نتیجه گیری ۱۳۸
- منابع ۱۴۱
- اخلاق اقتصادی، شرط لازم جهاد اقتصادی ۱۴۲

۱۴۲	..... اشاره
۱۴۳	..... چکیده
۱۴۴	..... کلیدواژگان
۱۴۵	..... مقدمه
۱۴۸	..... ۱. جایگاه اخلاق در اقتصاد متعارف
۱۵۱	..... ۲. جایگاه اخلاق در نظام اقتصادی اسلام
۱۵۲	..... ۳. اخلاق اقتصادی در نظام اقتصادی اسلام: جبران کننده کاستی های بازار
۱۵۶	..... ۴. جایگاه اخلاق در نظام اقتصادی اسلام
۱۵۶	..... اشاره
۱۵۸	..... الف) مورد اول: اخلاقیات تجارت
۱۵۸	..... اشاره
۱۵۸	..... یک _ ضوابط حقوقی
۱۵۸	..... اشاره
۱۵۸	..... اول _ ضوابط عام
۱۵۸	..... اشاره
۱۵۸	..... ۱. ممنوعیت اکل مال به باطل
۱۶۰	..... ۲. ممنوعیت ربا
۱۶۰	..... ۳. ممنوعیت غرر
۱۶۱	..... دوم _ ضوابط خاص
۱۶۱	..... سوم _ ضوابط اخلاقی حوزه تجارت
۱۶۱	..... اشاره
۱۶۲	..... ۱. اخلاقیات مربوط به سود
۱۶۴	..... ۲. نهی از دلالتی های مخل
۱۶۴	..... ۳. نفی رفتار انحصارگرایانه
۱۶۵	..... ۴. موارد دیگر
۱۶۵	..... دو _ تحلیل جایگاه آموزه های اخلاقی

۱۶۹	سه _ نقش اخلاقیات اقتصادی در تحقق اهداف نظام اقتصادی اسلام
۱۶۹	(ب) مورد دوم: اخلاقیات اقتصادی در حوزه مصرف
۱۶۹	اشاره
۱۷۰	یک _ ضوابط فقهی و حقوقی
۱۷۰	دو _ اخلاقیات مصرف
۱۷۲	سه _ آثار اقتصادی
۱۷۳	چهار _ ارزش های اخلاقی در حوزه مصرف
۱۷۳	اشاره
۱۷۴	اول _ زهد، قناعت، اقتصاد، اعتدال، تناسب، دوری از اتراف، اسراف و توجه به کرامت انسان
۱۷۵	دوم _ مواسات
۱۷۵	سوم _ شکر، اظهار نعمت (شکر عملی و زبانی بر نعمت ها)
۱۷۶	پنج _ تحلیل جایگاه آموزه های اخلاقی
۱۷۶	اشاره
۱۷۷	اول _ آموزه های اخلاقی عام
۱۷۷	اشاره
۱۷۸	۱. انصاف
۱۸۰	۲. احسان
۱۸۱	۳. توکل
۱۸۳	۴. اعتدال و رعایت حد وسط
۱۸۴	دوم _ آموزه های اخلاقی بخش های مختلف
۱۸۴	اشاره
۱۸۵	۱. اخلاقیات تولید
۱۹۴	۲. اخلاقیات توزیع
۱۹۶	۳. اخلاقیات محیط زیست
۱۹۹	نتیجه گیری
۲۰۲	منابع

۲۰۶	تأملی بر جهاد اقتصادی در ایران با تأکید بر آموزه های قرآنی
۲۰۶	اشاره
۲۰۶	چکیده
۲۰۷	مقدمه
۲۱۲	۱. آشنایی با مفهوم جهاد اقتصادی
۲۱۲	اشاره
۲۱۴	الف) جهاد اقتصادی؛ تلاشی مقدس
۲۱۶	ب) جهاد اقتصادی؛ جهادی نرم یا سخت؟
۲۱۷	ج) جهاد اقتصادی؛ جهادی دفاعی _ اجتماعی
۲۱۹	د) جهاد اقتصادی؛ واجب کفایی یا عینی؟
۲۲۱	ه) جهاد اقتصادی؛ تقابل میان دو جبهه
۲۲۳	و) جهاد و قدرتمندی اقتصادی
۲۲۴	ز) جهاد اقتصادی؛ تغییر سریع
۲۲۵	ح) جهاد اقتصادی و طراحی نقشه راه
۲۲۷	ط) ایمان، لازمه جهاد اقتصادی و علم، ضامن موفقیت آن
۲۲۸	ی) اتحاد، شرط تحقق جهاد اقتصادی
۲۳۰	۲. ارتباط جهاد اقتصادی با اقتصاد اسلامی
۲۳۰	اشاره
۲۳۳	الف) اهداف
۲۳۴	ب) اجزا
۲۳۶	ج) سازوکارها
۲۳۶	۳. مفاهیم قرآنی جهاد اقتصادی
۲۳۶	اشاره
۲۳۷	الف) جایگاه علم اقتصاد در ادبیات قرآنی
۲۳۸	ب) اهداف اقتصادی دولت اسلامی
۲۳۸	اشاره

- ۲۳۸ ..... یک _ توسعه
- ۲۳۹ ..... دو _ عدالت
- ۲۳۹ ..... اشاره
- ۲۴۰ ..... اول _ عدالت در تولید
- ۲۴۰ ..... اشاره
- ۲۴۱ ..... ۱. عدالت در امکانات
- ۲۴۱ ..... ۲. سالم سازی درآمدها
- ۲۴۲ ..... دوم _ عدالت در توزیع
- ۲۴۲ ..... اشاره
- ۲۴۲ ..... ۱. مالیات
- ۲۴۳ ..... ۲. تأمین اجتماعی
- ۲۴۵ ..... سه _ تولید
- ۲۴۵ ..... اشاره
- ۲۴۶ ..... اول _ عوامل تولید
- ۲۴۶ ..... اشاره
- ۲۴۶ ..... ۱. سرمایه
- ۲۴۸ ..... ۲. منابع طبیعی
- ۲۴۹ ..... ۳. نیروی انسانی
- ۲۴۹ ..... ۴. مدیریت کسب و کار
- ۲۵۰ ..... چهار _ بهره وری
- ۲۵۲ ..... پنج _ مصرف
- ۲۵۴ ..... شش _ نهادهای حکومتی
- ۲۵۵ ..... نتیجه گیری
- ۲۵۹ ..... منابع
- ۲۶۵ ..... درباره مرکز

عنوان و نام پدیدآور: بایسته های جهاد اقتصادی / جمعی از نویسندگان [مرکز پژوهشهای اسلامی صدا و سیما].

مشخصات نشر: قم: صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهشهای اسلامی، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۱۹۲ص.

فروست: مرکز پژوهشهای اسلامی صدا و سیما؛ ۱۷۵۸.

ویژه سال جهاد اقتصادی؛ ۸.

شابک: ۳۵۰۰۰ ریال ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۴-۲۰۵-۴.

وضعیت فهرست نویسی: فایا

یادداشت: کتابنامه: ص. [۱۹۰] - ۱۹۲؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع: اسلام و اقتصاد

موضوع: رشد اقتصادی -- جنبه های مذهبی -- اسلام

شناسه افزوده: صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران. مرکز پژوهشهای اسلامی

رده بندی کنگره: ۲/ BP۲۳۰/ب ۲۵ ۱۳۹۰

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۳۳

شماره کتابشناسی ملی: ۲۴۷۵۵۰۸

ص: ۱

جهاد اقتصادی از دیدگاه مقام معظم رهبری / علی رضا رنجبر ۱

۱. چرا جهاد اقتصادی؟ ۲؟

۲. مبانی اندیشه‌های جهاد اقتصادی ۵

الف) فقه ۵

ب) بهره‌گیری از مفهوم جهاد ۶

۳. ضرورت‌های سیاسی و اجتماعی جهاد اقتصادی ۸

الف) توجه به اساسی‌ترین مسائل کشور ۸

ب) تحقق برنامه‌های پنج‌ساله توسعه (رسیدن به رشد اقتصادی بالای ۸ درصد) ۹

ج) توجه و تأکید بر بهره‌وری در حوزه اقتصاد ۱۰

یک _ بهره‌وری در مصرف ۱۱

دو _ بهره‌وری در تولید ۱۱

د) تنوع و پیچیدگی شیوه‌های خصمانه دشمن ۱۵

ه) مقابله و مبارزه با دشمن ۱۶

و) پیمودن گام به گام مسیر پیشرفت ۱۹

یک _ گام بلند هدف مند کردن یارانه‌ها ۲۰

دو _ افزایش صادرات غیرنفتی ۲۱

سه _ مقابله هوشمندانه و مقتدرانه با تحریم‌ها ۲۲

چهار _ اشتغال‌زایی، ساخت مسکن شهری و روستایی و راه‌های ارتباطی ۲۳

ص: ۳

۴. جهاد اقتصادی چیست؟ ۲۵

۵. شناخت جهاد اقتصادی از دیدگاه مقام معظم رهبری ۲۷

۶. آثار جهاد اقتصادی ۲۹

الف) آثار سیاسی ۲۹

ب) آثار علمی و فرهنگی ۲۹

ج) آثار اقتصادی ۲۹

د) آثار اجتماعی ۲۹

۷. الزامات جهاد اقتصادی ۳۰

الف) روحیه جهادی ۳۲

ب) استحکام معنویت و روح ایمان و دین داری در جامعه ۳۳

آثار ایمان ۳۷

ج) حفظ وحدت و انسجام اسلامی ۴۳

آثار وحدت و انسجام ملی ۴۶

یک _ ایجاد پیوند روحی و عاطفی ۴۶

دو _ آمیخته شدن جنبه های سیاسی و روزآمد با جنبه های عاطفی و احساسی ۴۷

سه _ حفظ ارزش ها و شعایر اسلامی از هجوم آفت ها و آسیب ها ۴۷

۸. انتظارات در جهاد اقتصادی ۴۸

منابع ۵۴

جهاد اقتصادی؛ زمینه ساز تحول اقتصادی / غلامرضا سرآبادانی ۵۶

۱. معنای جهاد ۵۹

الف) معنای لغوی ۵۹

ب) معنای فقهی ۵۹

۲. حکم جهاد ۶۲

۳. انواع جهاد از جهت نوع دشمن ۶۴

الف) جهاد با نفس (دشمن درونی) ۶۴

ب) جهاد با دشمن خارجی ۶۴

۴. ابعاد جهاد ۶۵

ص: ۴

الف) شرایط جهاد ۶۵

یک _ شناخت درست دشمن ۶۵

دو _ فراهم کردن امکانات ۶۶

سه _ تضمین پیروزی ۶۶

چهار _ وعده دوزخ برای سرپیچی کنندگان ۶۷

ب) تقدس حرکت جهادی ۶۸

ج) تحمل سختیهای موجود در مسیر حرکت جهادی ۶۸

د) نتایج حرکت جهادی ۶۹

۵. مفهوم جهاد اقتصادی ۷۰

۶. ابعاد جهاد اقتصادی ۷۱

الف) شرایط جهاد اقتصادی ۷۱

ب) تضمین پیروزی جهادگران ۷۱

ج) مجازات متخلفان ۷۲

د) تقدس جهاد اقتصادی ۷۲

ه) ضرورت تحمل دشواری های جهاد اقتصادی ۷۲

۷. نتایج مطلوب جهاد اقتصادی ۷۳

۸. عرصه های جهاد اقتصادی ۷۴

الف) اصلاح الگوی مصرف ۷۴

یک _ معنای الگوی مصرف ۷۴

ب) الگوی مصرف اسلامی ۷۷

یک _ مفهوم الگوی مصرف اسلامی ۷۷

دو _ چارچوب الگوی مصرف اسلامی ۷۷

اول _ سطح مصرف مجاز ۷۷

دوم _ سطح مصرف غیر مجاز ۸۲

سوم _ منطق منع از اسراف ۸۳

۱. مفهوم اسراف در آیات قرآن ۸۴

۲. مفهوم اسراف در روایات ۸۵

ج) محدودیت ها و قیود سطح مصرف مجاز ۸۶

ص: ۵

یک _ زهد و قناعت ۸۷

اول _ زهد ۸۷

دوم _ قناعت ۸۹

دو _ انفاق واجب و مستحب (مصرف عادلانه) ۹۱

د) راهبردهای جهادی اصلاح الگوی مصرف ۹۴

یک _ جهاد تولیدی ۹۶

دو _ جهاد مصرفکنندگان در عرصه مصرف ۹۸

نتیجه گیری ۱۰۰

منابع ۱۰۳

اخلاق اقتصادی، شرط لازم جهاد اقتصادی / غلامعلی معصومی نیا ۱۰۵

مقدمه ۱۰۷

۱. جایگاه اخلاق در اقتصاد متعارف ۱۱۰

۲. جایگاه اخلاق در نظام اقتصادی اسلام ۱۱۳

۳. اخلاق اقتصادی در نظام اقتصادی اسلام: جبرانکننده کاستی های بازار ۱۱۴

۴. جایگاه اخلاق در نظام اقتصادی اسلام ۱۱۸

الف) مورد اول: اخلاقیات تجارت ۱۲۰

یک _ ضوابط حقوقی ۱۲۰

اول _ ضوابط عام ۱۲۰

۱. ممنوعیت اکل مال به باطل ۱۲۰

۲. ممنوعیت ربا ۱۲۱

۳. ممنوعیت غرر ۱۲۱

دوم _ ضوابط خاص ۱۲۲

سوم _ ضوابط اخلاقی حوزه تجارت ۱۲۲

۱. اخلاقیات مربوط به سود ۱۲۳

۲. نهی از دلالیهای محل ۱۲۵

۳. نفی رفتار انحصارگرایانه ۱۲۵

۴. موارد دیگر ۱۲۶

ص: ۶

دو _ تحلیل جایگاه آموزه های اخلاقی ۱۲۷

سه _ نقش اخلاقیات اقتصادی یاد شده در تحقق اهداف نظام اقتصادی اسلام ۱۳۰

ب) مورد دوم: اخلاقیات اقتصادی در حوزه مصرف ۱۳۱

یک _ ضوابط فقهی و حقوقی ۱۳۱

دو _ اخلاقیات مصرف ۱۳۱

اول _ حد مصرف مطلوب ۱۳۲

دوم _ توسعه در زندگی ۱۳۲

سوم _ بالاتر از توسعه تا حد اسراف ۱۳۳

چهارم _ حد اسراف ۱۳۳

سه _ آثار اقتصادی ۱۳۳

چهار _ ارزشهای اخلاقی در حوزه مصرف ۱۳۵

اول _ زهد، قناعت، اقتصاد، اعتدال، تناسب، دوری از اتراف، اسراف و توجه به کرامت انسان ۱۳۵

دوم _ مواسات ۱۳۶

سوم _ شکر، اظهار نعمت (شکر عملی و زبانی بر نعمت ها) ۱۳۶

پنج _ تحلیل جایگاه آموزه های اخلاقی ۱۳۷

اول _ آموزه های اخلاقی عام ۱۳۸

۱. انصاف ۱۳۹

۲. احسان ۱۴۱

۳. توکل ۱۴۲

۴. اعتدال و رعایت حد وسط ۱۴۴

دوم _ آموزه های اخلاقی بخشهای مختلف ۱۴۶

۱. اخلاقیات تولید ۱۴۶

۲. اخلاقیات توزیع ۱۵۶

۳. اخلاقیات محیط زیست ۱۵۸

نتیجهگیری ۱۶۱

منابع ۱۶۴

ص: ۷

۱. آشنایی با مفهوم جهاد اقتصادی ۱۷۴

الف) جهاد اقتصادی؛ تلاشی مقدس ۱۷۵

ب) جهاد اقتصادی؛ جهادی نرم یا سخت؟ ۱۷۷

ج) جهاد اقتصادی؛ جهادی دفاعی _ اجتماعی ۱۷۸

یک _ جهاد ابتدایی ۱۷۸

دو _ جهاد دفاعی ۱۷۹

اول _ جهاد دفاعی اجتماعی ۱۷۹

دوم _ جهاد دفاعی شخصی ۱۷۹

سه _ جهاد نفاقی ۱۷۹

د) جهاد اقتصادی؛ واجب کفایی یا عینی؟ ۱۸۰

واجب عینی ۱۸۱

ه) جهاد اقتصادی؛ تقابل میان دو جبهه ۱۸۲

و) جهاد و قدرتمندی اقتصادی ۱۸۴

ز) جهاد اقتصادی؛ تغییر سریع ۱۸۵

ح) جهاد اقتصادی و طراحی نقشه راه ۱۸۶

ط) ایمان، لازمه جهاد اقتصادی و علم، ضامن موفقیت آن ۱۸۸

ی) اتحاد، شرط تحقق جهاد اقتصادی ۱۸۹

۲. ارتباط جهاد اقتصادی با اقتصاد اسلامی ۱۹۱

الف) اهداف ۱۹۴

ب) اجزا ۱۹۵

یک _ مبانی اعتقادی ۱۹۵

اول _ خداوند ۱۹۵

دوم _ جهان ۱۹۶

سوم _ انسان ۱۹۶

چهارم _ جامعه ۱۹۶

ص: ۸

دو _ مبانی ارزشی ۱۹۶

سه _ اصول ۱۹۶

ج) سازوکارها ۱۹۷

۳. مفاهیم قرآنی جهاد اقتصادی ۱۹۷

الف) جایگاه علم اقتصاد در ادبیات قرآنی ۱۹۸

ب) اهداف اقتصادی دولت اسلامی ۱۹۹

یک _ توسعه ۱۹۹

دو _ عدالت ۲۰۰

اول _ عدالت در تولید ۲۰۲

۱. عدالت در امکانات ۲۰۲

۲. سالم سازی درآمدها ۲۰۲

دوم _ عدالت در توزیع ۲۰۳

۱. مالیات ۲۰۳

۲. تأمین اجتماعی ۲۰۴

سه _ تولید ۲۰۶

اول _ عوامل تولید ۲۰۷

۱. سرمایه ۲۰۷

۲. منابع طبیعی ۲۰۸

۳. نیروی انسانی ۲۰۹

۴. مدیریت کسب و کار ۲۰۹

چهار _ بهر هوری ۲۱۰

پنج _ مصرف ۲۱۳

شش _ نهاد های حکومتی ۲۱۴

نتیجه گیری ۲۱۶

منابع ۲۲۰

ص: ۹

خودکفایی و استقلال جامعه اصلی است که همیشه مورد توجه جوامع بوده است زیرا تا زمانی که جامعه ای وابسته است هرگز نمی تواند جامعه ای سالم و توحیدی باشد و هیچ ملتی بدون داشتن اقتصادی نیرومند استقلال کامل نخواهد داشت.

از طرفی استعمارگران برای تسلط بر کشورهای مختلف راه های گوناگون را آزموده و تجربه نموده اند به طوری که بسیاری از تاریخ گویان، دوره های استعماری و به ویژه پی آمدهای آن در قرن بیستم یعنی امپریالیزم را پدیده هایی شوم و ظالم و مرگبار می دانند ولی در هر حال در جامعه بشری اتفاق افتاده است. امروزه نیز شکل دیگری از این پدیده شوم با ژئوپلیتیک و استراتژی متفاوت ظاهر شده است که بسیاری آن را امپریالیست نو می نامند.

از آنجا که یکی از گام های اساسی در راه مبارزه با دشمنان و استکبار، روحیه ای جهادی است دولت و مردم بر پایه اعتقادات و اخلاق اسلامی از اعتلای کلمه حق و عزت مسلمانان غافل نباشند، مقام معظم رهبری

(مدظله) با توجه به سیاست های ستیزگرانه اقتصادی دشمنان جامعه اسلامی ایران را به جهادی اقتصادی فراخواند تا با اصل قرار گرفتن تفکر جهان شمولی اسلام، توجه به عدالت به مثابه جهت اصلی در حرکت های اقتصادی و اجتماعی، حرکت در جهت مردم سالاری دینی و همچنین حرکت در جهت رفاه عمومی و مبارزه با فقر الگویی رفتاری مناسب برای رسیدن به وضعیت اقتصادی مطلوب را ترسیم نمایند.

تبیین و تحلیل ابعاد مختلف این موضوع زمینه ساز این حرکت عظیم خواهد بود که مجموعه حاضر کوشیده است با این رویکرد بخشی از نیازهای اطلاعاتی و شناختی لازم در این زمینه را فراهم نماید.

انه ولی التوفیق

اداره کل پژوهش

مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما

ص: ۱۱

جهاد اقتصادی از دیدگاه مقام معظم رهبری

علی رضا رنجبر □

۱مدیر گروه پژوهشی هنر و ادبیات مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.

چکیده

چکیده

پیدایش رفتارهای اقتصادی، تصادفی و اتفاقی نیست. انسان با توجه به تمایلی که به ارضای نیازهای خود دارد، سعی می‌کند که با صرف حداقل تلاش یا هزینه، حداکثر نتیجه را به دست آورد که این راه و روش «اقتصاد» نامیده می‌شود و فرد تحت تأثیر هر مکتب یا مشربی که باشد بر مبنای اصول و قواعد اقتصادی عمل می‌نماید که تحت تأثیر اراده بشر قرار دارد.

رابطه اقتصادی در جامعه الزاماً در چارچوب یک نظام اقتصادی شکل می‌گیرد و نظام اقتصادی هم بدون «جهت و هدف» پذیرفته نیست و لذا باید‌ها و نبایدهایی وجود دارد که جهت و هدف را مشخص می‌کند.

آموزه‌های اسلامی جایگاه مهمی در ابعاد اقتصادی و تربیتی دارد و اسلام برای تأمین سعادت مادی و معنوی انسان بهترین شیوه‌ها و

راه کارها را در قالب این آموزه ها ارائه کرده است. مقام معظم رهبری نیز با هدف سوق دادن فعالیت های اقتصادی کشور به سمت آرمان اقتصادی اسلام و ایجاد پیوند بین اقتصاد و اهداف متعالی اسلام همراه با تلاش در نهایت جان فشانی، سال ۱۳۹۰ را سال جهاد اقتصادی نامیدند و طی سخنانی دیدگاه های خویش را در این زمینه بیان فرموده است که در این مقاله به بررسی این دیدگاه ها پرداخته خواهد شد.

کلید واژگان: جهاد اقتصادی، ارزش های اسلامی

ص: ۱۴

چندین سال است که مقام معظم رهبری در پیام تبریک نوروزی خود، با برشمردن نکات مهم رخدادها و تحولات سال که سپری شده است، متناسب با شرایط سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، سال نو را نام گذاری می‌فرماید. به فرموده معظم له، این نام گذاری، انتخابی نمادین نیست. از این رو، نباید به حرکتی نمادین در جامعه تبدیل شود، بلکه این نام گذاری راهبردی برای جامعه و جلب توجه نخبگان جامعه به این موضوع است. ایشان در حرم مطهر رضوی، در اولین روز فروردین ماه ۱۳۹۰ به این موضوع سفارش کرد و بیان فرمود:

گاهی اوقات شعاری که برای سال اعلام می‌کنیم، بعد ناگهان می‌بینیم همه در و دیوارهای شهر تهران و شهرهای دیگر پر شده است از این تابلو که رویش این شعار نوشته شده. این فایده‌ای ندارد. گاهی کارهای پرهزینه‌ای انجام می‌گیرد. چه ضرورتی دارد؟ آنچه که من از مسئولین و از مردم عزیزمان توقع دارم، این است که این شعار را بشنوند و باور کنند و دنبال کنند. (۱)

رهنمودهای رهبر فرزانه انقلاب همواره با دقت نظر و دید جامع و کامل و نگاهی به آینده بوده است. آنچه شعار امسال یعنی «جهاد اقتصادی» را از

شعارهای قبل متمایز می‌کند، این است که ایشان با توجه به سرفصل‌های مهمی که بنا به فرموده ایشان برای انتخاب وجود داشت و از کارهای اساسی نیز به شمار می‌رود، جهاد اقتصادی را با توجه به نظر صاحب‌نظران از همه مسائل کشور مهم‌تر دانسته و با اولویت دادن به آن این شعار را برای سال انتخاب کرده است:

البته سرفصل‌های مهمی وجود دارد که همه دارای اولویتند. مثلاً تحول نظام اداری یک کار لازم است که باید انجام بگیرد؛ تحول آموزش و پرورش یک کار بنیانی است؛ جایگاه علوم انسانی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی و تحقیق، یک کار اساسی است؛ مسائل مربوط به فرهنگ عمومی، مسائل مربوط به اخلاق جامعه، این کارها همه‌اش مهم و اساسی است؛ لیکن به نظر صاحب‌نظران، امروز در این برهه از زمان، مسئله اقتصاد از همه مسائل کشور فوریت و اولویت بیشتری دارد. (۱)

این نوشتار با توجه به سخنان مقام رهبری در روزهای آغازین سال، درصدد تحلیل سخنان ایشان در پاسخ به این پرسش هاست: چرا جهاد اقتصادی؟ منظور از جهاد اقتصادی چیست؟ الزامات جهاد اقتصادی چیست؟ چه انتظاراتی در این حرکت وجود دارد؟

۱. چرا جهاد اقتصادی؟

۱. چرا جهاد اقتصادی؟

همان‌گونه که در مقدمه نیز اشاره شد، سرفصل‌های مهمی برای نام‌گذاری

ص: ۱۶

۱- همان.

سال جدید وجود داشته که بنا به فرموده مقام معظم رهبری، از مسائل اساسی و بنیادین کشور است. پیش از پاسخ به این پرسش که چرا امسال را سال جهاد اقتصادی نامیده اند، نباید در سایه جهاد اقتصادی و تمرکز بر مسائل اقتصادی، از دیگر سرفصل‌ها غافل شد؛ زیرا بیشتر سرفصل‌های اشاره شده، از موضوع‌های فرهنگی است و ضمن ضرورت اصل آن، از ضرورت‌های جهاد اقتصادی نیز به شمار می‌آید. از جمله این موارد می‌توان به اصلاح ساختار اداری در زمینه تسهیل ساختارها و سازوکارهای حمایتی در بخش تولید و تبیین توزیع امکانات و سرمایه و جایگاه علوم انسانی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش و تحقیق اشاره کرد؛ زیرا اقتصاد، یک علم از زیرشاخه‌های علوم انسانی است. اگر ما بخواهیم اقتصاد اسلامی را به عنوان الگویی برای کشور و کشورهای منطقه و به فرموده ایشان، «الگویی که ملت‌ها بتوانند ببینند که یک ملت در سایه اسلام و با مفاهیم اسلام چگونه می‌تواند پیشرفت کند» در نظر بگیریم، تولید علم و دانش مبتنی بر دانش بومی و آموزه‌های اسلامی، ضروری است. موضوع علوم انسانی به ویژه علم اقتصاد، در این سال از جنبه دیگری نیز اهمیت دارد و آن، انجام مطالعات علمی در زمینه‌ها و ابعاد مختلف حقوقی و اقتصادی سرمایه‌های ملی و تولیدی است. همان‌طور که ایشان درباره نفت و گاز گفته است:

در این کار (نفت و گاز) بخش‌هایی وجود دارد که باید کارهای علمی صورت بگیرد. در خصوص مسئله نفت و گاز علاوه بر بخش‌های نفتی حتماً بایستی روی بخش‌های اقتصادی و حقوقی _ حقوق نفت و گاز و اقتصاد نفت و گاز _ کار کنیم، فکر کنیم و در

جنبه دیگر موضوع علوم و علوم انسانی _ اسلامی، جایگاه علم در اسلام و همچنین عزت و اقتداری است که به واسطه آن شامل حال ملت ایران خواهد شد. همان گونه که ایشان در این خصوص به نقل از معصوم علیه السلام فرمودند: «العلم سلطان؛ علم قدرت است.» دانش برای یک ملت و برای یک فرد مایه اقتدار است. «مَنْ وَجِدَهُ صَالًا وَ مَنْ لَمْ يَجِدْهُ صَيِّلًا عَلَيْهِ»؛ (۲) کسی که این قدرت را پیدا کند، دست برتر را دارد و آن کسی است که نتواند قدرت علمی را به دست بیاورد، زیر دست می ماند و دیگران بر او دست برتر را خواهند داشت، علم و فن آوری یک چنین خصوصیتی دارد. (۳)

دیگر سرفصل های بیان شده نیز از چنین اولویت و اهمیتی برخوردار است که مجال پرداختن به آن نیست و نشانه توجه دقیق و اندیشمندانه ایشان به مسائل اساسی کشور است. ایشان نیز به این موضوع اشاره کرده است:

البته (دشمنان) در عرصه های فرهنگی، هم فعالند، اما... در عرصه سیاسی هم فعالند. در عرصه انحصارات علمی هم فعالند، اما در عرصه اقتصاد فعالیت زیادی دارند.

اگر از ضرورت سرفصل های دیگر بگذریم که به اجمال به آن اشاره شد، موضوع جهاد اقتصادی از دو زاویه قابل بررسی است:

ص: ۱۸

۱- سخنان مقام معظم رهبری در جمع مسئولان و کارکنان شرکت نفت عسلویه، ۱/۱/۱۳۹۰.

۲- شرح نهج البلاغه، ج ۲۰، ص ۳۱۹.

۳- سخنان مقام معظم رهبری در جمع زائران حرم رضوی، ۱/۱/۱۳۹۰.

۲. مبانی اندیشه‌ای جهاد اقتصادی

زیر فصل‌ها

الف) فقه

ب) بهره‌گیری از مفهوم جهاد

الف) فقه

الف) فقه

فقه علمی نص‌مدار است که در راستای فهم فرمان و حکم الهی درباره کنش‌ها و افعال انسانی از متون دینی شکل گرفته است. فقه، شناخت احکام از طریق منابع و دلایل معتبر شرعی؛ یعنی قرآن، سنت و عقل است. در گذشته، فقه بیشتر بر مفروض‌ها و پیش‌فهم‌های سنتی و پیشامدرن استوار بود؛ زیرا به الزامات تجدد و دنیای جدید، مسائل را تحت شعاع خود قرار نداده بود. از این رو، امام خمینی رحمه الله با طرح نقش زمان و مکان در اجتهاد و مفهوم مصلحت‌کوشید تا راهی برای رهایی از مشکلات بیابد.

بر اساس این رویکرد، فقه به مقتضیات و شرایط زمانی و مکانی جدید توجه می‌کند و از پایگاه معرفت و دانش‌های جدید به موضوعات جدید می‌نگرد. از این رو، چنین فقهی ایستا نیست و در برابر وضعیت‌های جدید نیز انعطاف‌پذیر است. حضرت امام خمینی رحمه الله در این باره می‌فرماید:

عامل مکان و زمان را باید در اجتهاد دخالت داد. دخالت مکان و زمان در اجتهاد به این معنا نیست که حکم خدا عوض شود، بلکه معنایش این است که آن احکام کلی بر مصادیق متغیر منطبق می‌شود و این تطبیق در زمان‌های مختلف و مکان‌های مختلف فرق می‌کند. پس حکم خداوند تغییری نمی‌کند؛ آن احکام روی عناوین خودش صادق است. تنها مصادیق این عناوین است که تغییر می‌کند. (۱)

ص: ۱۹

از دیدگاه امام خمینی رحمه الله، آشنایی با روش‌های برخورد با حيله‌ها و تزويرهاى فرهنگ حاکم بر جهان، داشتن بصيرت و دید اقتصادی، اطلاع از کیفیت برخورد با اقتصاد حاکم بر جهان، شناخت سیاست‌ها و حتی سیاست مداران و فرمول‌های دیکته شده آنان و درک موقعیت و نقاط ضعف و قوت قدرت‌های جهانی، از ویژگی‌های مجتهد جامع است. «یک مجتهد باید زیرکی، هوش و فراست هدایت یک جامعه بزرگ اسلامی و حتی غیر اسلامی را داشته باشد و علاوه بر خلوص، تقوا و زهدی که در خورشان مجتهد است، واقعاً مدیر و مدبر باشد. حکومت در نظر مجتهد واقعی، فلسفه عملی تمامی فقه، در تمامی زوایای زندگی بشریت است. حکومت نشان دهنده جنبه عملی فقه در برخورد با تمامی معضلات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، نظامی و فرهنگی است. فقه تئوری واقعی و کامل اداره انسان اجتماع، از گهواره تا گور است. همه ترس استکبار از این است که فقه و اجتهاد جنبه علمی و عملی پیدا کند و قدرت برخورد در مسلمانان به وجود آورد»^(۱).

از این رو، جهاد اقتصادی یکی از مصادیق برخورد با مسائل دنیای مدرن از جنبه علمی و عملی فقه است که نشانه بصیرت در یافتن راه کاری عملی برای مقابله با استکبار است.

(ب) بهره‌گیری از مفهوم جهاد

(ب) بهره‌گیری از مفهوم جهاد

در زمان جهاد، همه چیز معنا و مفهوم دیگری پیدا می‌کند. خاطرات، باورها

ص: ۲۰

۱- روح الله موسوی خمینی، صحیفه نور، ج ۲۱، صص ۹۸-۱۰۰.

و اسطوره‌ها برجسته می‌شوند و حتی رفتارهایی از انسان بروز می‌کنند که با شیوه حاکم بر زندگی در دوره صلح و آرامش یکسان نیست.

در این دوران، اولویت‌های زندگی تغییر می‌کند و منطق دیگری بر رفتار اعضای جامعه حاکم می‌شود. از همگان انتظار می‌رود که قناعت و فداکاری داشته باشند. با توجه به خطر بیرونی، اختلافات داخلی کنار گذاشته می‌شود و انسجام بی‌سابقه‌ای به وجود می‌آید. حضور در عرصه جهاد یک ارزش به شمار می‌رود، به گونه‌ای که عدول از آن، یک ناهنجاری و مسئولیت ناپذیری تلقی می‌شود. هویت ملی در معرض خطر قرار می‌گیرد. از این رو، اولویت‌های جامعه دگرگون و با توجه به اینکه آرامش ناشی از احساس نبود خطر بیرونی و اولویت یافتن رفاه و تجمل‌گرایی و نوسازی که سبب حاکمیت شدید فردگرایی در جامعه به خطر می‌افتد، پیشرفت و موفقیت فردی به ویژه در امور اقتصادی _ به یک هدف تبدیل می‌شود. از این رو، جهاد می‌تواند سبب هم بستگی و هم دلی و از بین رفتن این گسست شود. هرچه افراد و اعضای جامعه بیشتر در عرصه مسائل و منافع ناشی از فردگرایی و تجمل‌گرایی شخصی وارد شوند، احساس گسست برای این افراد، بیشتر و ملموس‌تر می‌شود.

با استفاده از مفهوم جهاد اقتصادی به این موردها می‌رسیم:

۱. فعالیت‌های اقتصادی به سمت آرمان اقتصادی اسلام جهت می‌یابد و به نوعی بین اقتصاد و اهداف متعالی اسلام پیوند برقرار می‌شود.

۲. زمانی که از واژه جهاد استفاده می‌شود، تلاش در نهایت جان‌فشانی صورت می‌گیرد و انسان از تمام ظرفیت خود استفاده می‌کند.

ص: ۲۱

۳. زمانی از واژه جهاد استفاده می‌شود که مانع بزرگی بر سر راه برای رسیدن به هدف وجود داشته باشد. از این رو، گام اساسی در راه شناخت مانع و برداشتن آن، برداشته خواهد شد.

۳. ضرورت‌های سیاسی و اجتماعی جهاد اقتصادی

اشاره

۳. ضرورت‌های سیاسی و اجتماعی جهاد اقتصادی

زیر فصل‌ها

الف) توجه به اساسی‌ترین مسائل کشور

ب) تحقق برنامه‌های پنج ساله توسعه (رسیدن به رشد اقتصادی بالای ۸ درصد)

ج) توجه و تأکید بر بهره‌وری در حوزه اقتصاد

د) تنوع و پیچیدگی شیوه‌های خصمانه دشمن

ه) مقابله و مبارزه با دشمن

و) پیمودن گام به گام مسیر پیشرفت

الف) توجه به اساسی‌ترین مسائل کشور

الف) توجه به اساسی‌ترین مسائل کشور

یکی از مهم‌ترین مسائلی که باید در طراحی سیاست‌ها و راهبردها در نظر گرفت، دیده‌بانی و رصد تحرک دشمن و بررسی تهدیدها و تبدیل آنها به فرصت‌ها بر اساس نقاط قوت است. از این رو، مقام معظم رهبری می‌فرماید:

آنچه در عرصه مجموعه مسائل کشور، انسان مشاهده می‌کند که در سال ۹۰ باید ما آن را وجهه همت خودمان قرار بدهیم، این است که از جمله اساسی‌ترین کارهای دشمن ملت ما و کشور ما در مقابله با کشور ما، مسائل اقتصادی است. (۱)

ایشان تحریم‌هایی را که دشمنان ملت ایران برای ملت پدید آورده یا آن را علیه ملت ایران اجرا کرده‌اند، نشانه‌ای از عزم آنان در ضربه زدن به پیشرفت کشور و جلوگیری از حرکت پرشتاب ملت ایران می‌داند و برای توجه دادن مردم و مسئولان کشور به این امر مهم می‌فرماید:

ما بایستی مسئولان و مردم را متوجه کنیم به اساسی‌ترین مسائل کشور و محور همه اینها به نظر من مسائل اقتصادی است لذا

من این

ص: ۲۲

۱- سخنان مقام معظم رهبری در پیام نوروزی سال ۱۳۹۰.

سال را سال «جهاد اقتصادی» نام گذاری می‌کنم. (۱)

(ب) تحقق برنامه‌های پنج ساله توسعه (رسیدن به رشد اقتصادی بالای ۸ درصد)

(ب) تحقق برنامه‌های پنج ساله توسعه (رسیدن به رشد اقتصادی بالای ۸ درصد)

برنامه‌ریزی، فرآیندی علمی و عبارت از سلسله عملیات نظام‌مند و مرتبط با یکدیگر است که یک نهاد، سازمان یا دولت به منظور دست‌یابی به اهدافی مشخص برای مدتی معین انجام می‌دهد. فرآیند برنامه‌ریزی، برنامه‌ای مدیریتی است که ویژگی‌های خاص خود را دارد و بر اساس دیدگاه صاحب نظران بنا نهاده شده و در نتیجه، دارای پشتوانه علمی و بر مبنای عقلانیت جمعی است. ما با استفاده از این مهارت باید آینده دلخواه خود را ترسیم کنیم و در راه رسیدن به آن برنامه‌ریزی و تلاش داشته باشیم؛ چون آینده را می‌توان به وجود آورد و آن را به شکل دلخواه ساخت، ولی آنچه مهم است، این است که بدانیم هر چیزی را که تصور کنیم و بدان باور داشته باشیم، همان را به دست خواهیم آورد. در راستای تحقق برنامه پنج ساله، دو موضوع در نام‌گذاری سال جهاد اقتصادی می‌تواند اهمیت داشته باشد:

یک _ تلاش برای رسیدن به رشد اقتصادی بالای ۸ درصد که طبق برنامه پنج ساله پنجم برای کشور پیش‌بینی شده است و ضرورت دست‌یابی به این هدف نیز بر کسی پوشیده نیست. مقام معظم رهبری در این باره فرموده است:

ص: ۲۳

آنچه که در این زمینه با عنوان شاخص وجود دارد و مهم است، رشد پرشتاب کشور به میزان تعیین شده در برنامه پنجم است که اعلام شده است: یعنی رشد حداقل ۸ درصد. (۱)

دو _ توجه و تکیه بر عزم و اراده ملت ایران در دست یابی به اهداف و آنچه تاکنون خواسته است؛ زیرا ایران دارای تمدنی با سابقه، ملتی فهیم و سخت کوش و هوشیار است و نشان داده که در سختی ها، همچون کوهی استوار قد علم کرده و از جان خود نیز دریغ نکرده است. رشادت های ملت ایران در هشت سال دفاع مقدس و عزم راسخ آنان در جهاد سازندگی و جهاد علمی، نمونه هایی از این همت و عزم بلند است. مقام معظم رهبری نیز در این باره می فرماید:

خوش بختانه ملت ما با فرهنگ مجاهدت آشناست. ما از مجاهدت بیگانه نیستیم. ملت ما در میدان های جهاد؛ هم جهاد نظامی در دوران هشت سال دفاع مقدس؛ هم جهاد سیاسی در طول این مدت؛ هم جهاد اقتصادی و علمی، یک ملت امتحان داده است. ما آشنا هستیم با جهاد. این جهادی که امروز باید انجام دهیم _ جهاد اقتصادی _ از جهادهایی که تاکنون ملت ایران انجام داده، مشکل تر نیست. (۲)

ج) توجه و تأکید بر بهره‌وری در حوزه اقتصاد

اشاره

ج) توجه و تأکید بر بهره‌وری در حوزه اقتصاد

مقام معظم رهبری در این زمینه به یکی از لوازم این کار (جهاد اقتصادی)

ص: ۲۴

۱- اقتصادی دارای رشد است که تولید کالاها و خدمات در آن سال به سال افزایش یابد و برعکس هنگامی به اقتصادی ساکن گفته می شود که حجم محصول بدون تغییر باقی بماند.

۲- سخنان مقام معظم رهبری در جمع مسئولان و کارکنان شرکت نفت عسلویه، ۷/۱/۱۳۹۰.

نیز اشاره می کند و می فرماید:

آنچه در این زمینه به عنوان شاخص وجود دارد و مهم است، رشد پرشتاب کشور به میزان تعیین شده در برنامه پنجم است که اعلام شده است: یعنی حداقل رشد ۸ درصد در این رشد سهم بیشتر مربوط به بهره‌وری است. (۱)

بهره‌وری در دو جنبه باید اتفاق بیفتد:

یک _ بهره‌وری در مصرف

یک _ بهره‌وری در مصرف

همان گونه که ایشان می فرماید، بهره‌وری یعنی اینکه ما بتوانیم از امکانات کشور به شکل بهتر استفاده کنیم که یکی از راه‌های آن، صرفه‌جویی در مصرف مواد اساسی است. ایشان در این زمینه به مسئولان توصیه می فرماید که آثار و برکات بهره‌وری را در زندگی مردم برای آنان تبیین کنند. خود نیز به برخی از آثار آن اشاره کرده و در این باره فرموده است:

به مسئولان کشور توصیه می کنم که در زمینه ارتقای سهم بهره‌وری در رشد اقتصادی کشور با مردم حرف بزنند. بگویند ارتقای سهم بهره‌وری در رشد اقتصادی کشور و همچنین کاهش فاصله دهک‌های بالا و پایین جامعه _ این شکاف‌ها و درآمدها، شکاف اقتصادی بین بخش‌های مختلف جامعه _ چه قدر اهمیت دارد. (۲)

دو _ بهره‌وری در تولید

دو _ بهره‌وری در تولید

تعاریف مختلفی از بهره‌وری شده که پرداختن به آن از حوصله این نوشتار

ص: ۲۵

۱- سخنان مقام معظم رهبری در جمع زائران حرم رضوی، ۱/۱/۱۳۹۰.

۲- همان.

خارج است. آنچه درباره این مفهوم می‌توان گفت، این است که بهره‌وری نوعی تفکر و دیدگاه است. بر این اساس، هر فرد می‌تواند کارها و وظایفش را هر روز بهتر از روز پیش انجام بدهد. اعتقاد به بهره‌وری نیز به معنای داشتن ایمان راسخ به پیشرفت انسان‌ها و بر اساس هدف بهره‌وری در تولید است. می‌توان گفت بهره‌وری به عنوان استفاده کارا از منابع (کار، سرمایه، زمین، مواد، انرژی و اطلاعات) در تولید کالا- و خدمات است. بهره‌وری تنها انجام بهتر امور نیست. مهم‌تر از آن، انجام بهتر امور درست است. فرآیند تولید نظامی اجتماعی، پیچیده، مداوم و متحول است و روابط متقابل میان کار، سرمایه و محیط اجتماعی، به گونه‌ای که آنها در یک مجموعه کامل متوازی و هماهنگ شوند، اهمیت دارد.

نکته مهمی که درباره بهره‌وری در زمینه مصرف و تولید باید به آن اشاره شود، اصل مشکل کم‌یابی در اقتصاد است و این اصل به این معناست که «ما درآمد یا ثروت کافی برای پاسخ‌گویی به هر نیاز خود نداریم و نمی‌توانیم داشته باشیم».^(۱)

تمایز میان فقر و کمیابی، نکته مهمی است. کمیابی هم برای مستمندان و هم برای توانگران وجود دارد. کمیابی مشکل همه افراد است؛ زیرا هیچ‌گاه مقدار کافی از هر آن چیزی که مردم مایلند با قیمت صفر یا به رایگان به دست آورند، وجود نخواهد داشت و از آنجا که زمان برای آدمیان محدود است، حتی توانگرترین فرد روی زمین هم خواست‌هایی برآورده نشده

ص: ۲۶

۱- دنی می‌یرز، دوره کامل علم اقتصاد، ترجمه: مهدی تقوی و عبدالله کوثری، ص ۱۲۵.

خواهد داشت؛ زیرا کمیابی نتیجه وجود منابع کمیاب است.

«منابع را می‌توان نهادهایی تعریف کرد که در تولید چیزهایی که خواستار آنها هستیم، به کار می‌روند که اگر این منابع، مولد باشند، آنها را منابع تولید می‌نامیم. کل مقدار یا موجودی منابعی که اقتصاد داراست، معرف توانایی تولید اقتصادی کشور است.»^(۱)

باید توجه داشت هر کالا یا خدمتی که از منابع کمیاب تولید شود، خود نیز کمیاب است. از این رو، ما ناچاریم بهترین شیوه استفاده از آن را برگزینیم؛ زیرا مقدار صرف هر کالای اقتصادی، بیشتر از آن مقداری است که به طور مستقیم از منابع رایگان از طبیعت به دست می‌آید. با توجه به آلودگی هوا و مشکلات جوّی که برای جامعه بشری امروزه پیش آمده است، حتی کالاهایی که در اقتصاد، کالای رایگان تصور می‌شد، مانند نور خورشید و هوا اکنون برای ما هزینه بر شده و اطلاق نام کالای رایگان بر آنها جای تأمل دارد. همچنین افزایش جمعیت و تولید، بسیاری از کالاهای رایگان را به کالای اقتصادی که هزینه در بردارد، تبدیل کرده است.

امروزه حیات در کره خاکی چهره نگران کننده‌ای به خود گرفته و هزاران هکتار از پوشش گیاهی جهان و نسل هزاران گونه از جانوران در خشکی و آب نابود شده است. آب، خاک و هوا که منشأ و لازمه حیات هستند، به آلاینده‌های فیزیکی، شیمیایی و زیستی آلوده شده‌اند. آلودگی‌های ایجاد شده، سالانه جان هزاران انسان را که یکی از منابع محسوب می‌شوند، در

ص: ۲۷

سراسر گیتی می‌گیرد یا به بیماری‌های درمان‌ناپذیر دچار می‌سازد.

افزون بر این خواست‌های مادی که باید گفت پی‌آمد حاکمیت نظام‌هایی است که تنها به سرمایه و سود بیشتر می‌اندیشند و بر مبنای تفکر سکولار بنا شده‌اند، خواست‌های معنوی نیز زندگی بشر را دستخوش بحران کرده است. اشتیاق به عشق بیشتر، محبت، قدرت، عدالت و انصاف، از جمله خواست‌های معنوی بشر است که زندگی مصرفی امروز، مصرف بیشتر و توجه به تجمل‌گرایی و عشق به کالای لوکس را جای‌گزین آن کرده است. بسیاری از افراد بشر به صورت گروهی زندگی می‌کنند، در حالی که می‌پندارند زندگی اجتماعی دارند. صرف بهره‌مندی زیست اجتماعی با دیگران، ارزشمند نیست، بلکه زندگی اجتماعی برای انسان حکم ابزار را دارد.

زیست اجتماعی به عنوان یک آسیب مهم اجتماعی، زندگی انسان‌ها را تهدید می‌کند و انسان را به مرتبه کمال نمی‌رساند. در زندگی، هدفی فراتر از تأمین نیازهای زیستی مورد نظر است و جای تأسف است که در زندگی جمعی، برخی انسان‌های امروزی، هدفشان با زندگی جمعی حیوانات مشترک است؛ یعنی هدف رفع نیاز زیستی دارند.

افراد در دین اسلام، به برخورداری از روحیه سودرسانی به دیگران، نیکوکاری، ایثار، فداکاری و حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر تشویق می‌شوند. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَن يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» و [دیگران] را بر خودشان مقدم می‌دارند، هرچند خود نیز محتاج باشند و کسانی که از بخل درونی

خود جلوگیری می کنند، چنین افرادی رستگارانند». (حشر: ۹)

(د) تنوع و پیچیدگی شیوه‌های خصمانه دشمن

(د) تنوع و پیچیدگی شیوه‌های خصمانه دشمن

تاریخچه استعمار نشان می دهد که همیشه استعمارگران در لباس دوستی، دل سوزی و آبادانی به شیوه‌های مختلف به چپاول سرمایه‌های کشور مستعمره دست زده‌اند. آنان به نام عمران و آبادی وارد سرزمین‌ها می شدند، ولی هنگامی که جای پای خود را محکم می ساختند، بی رحمانه بر آن جامعه می تاختند و از هیچ تزویر و حيله‌ای دریغ نمی کردند. در استعمار کهن، روند استفاده از نیروی نظامی و ایجاد حاکمیت استعماری بر کشورها و در استعمار نو، نصب حاکمان مزدور خود در کشورهای مستعمره متوقف نشد، بلکه شیوه و مقابله با آن نیز پیچیده تر شد. از این رو، مقام معظم رهبری در جمع کارکنان و مسئولان شرکت نفت عسلویه، مردم بوشهر را مردمی شمرد که در مقابل استعمار ایستادند و از حقوق خود دفاع کردند. استعمار بریتانیا قصد داشت این منطقه را به علت اهمیتش به طور کامل قبضه کند و در اختیار بگیرد، همان گونه که با شبه قاره هند چنان کرد. ایشان درباره پیچیدگی، گستردگی و تنوع شیوه‌های خصمانه دشمن و ضرورت جان اندیش برای مبارزه با آن می فرماید:

در آن روز، مردم این کرانه طولانی، هم به خصوص در استان بوشهر و هم در استان هرمزگان، خیلی خدمت کردند، ایستادگی کردند، شهادت نشان دادند، عزت و ایستادگی ملت ایران را به اثبات رساندند که این یک سابقه تاریخی است برای این منطقه و این چیزها از حافظه تاریخ هرگز زدوده نخواهد شد. امروز هم یک دوران دیگری

است. سلطه گران و متجاوزان بین‌المللی به نحو دیگری در فکر این هستند که به هر نقطه‌ای از نقاط عالم که می‌تواند، دست بیندازند و منافع مشروع خودشان را تأمین کنند ولو به قیمت نابود کردن هویت و عزت ملت‌ها. اگر یک روز، مردم این منطقه و مردم بخش‌های مختلف کشور در برابر زورگویی، پررویی و زیاده‌طلبی دولت‌های غارت‌گر و متجاوز آن‌طور باید می‌ایستادند، امروز در مقابل آن قدرت‌ها، شکل ایستادگی، پیچیده‌تر است، حساس‌تر است، متنوع‌تر است. احتیاج دارد به یک مجاهدت پیچیده و عمیق. (۱)

ایشان در جایی دیگر می‌فرماید:

من امسال را سال «جهاد اقتصادی» اعلام کرده‌ام. این معنایش این است که ملت ایران در این برهه از زمان، جهادش به طور عمده در عرصه اقتصاد است. (۲)

ه) مقابله و مبارزه با دشمن

ه) مقابله و مبارزه با دشمن

بر اساس نظر مقام معظم رهبری، در جهاد، رویارویی و مبارزه، مفروض است. از زمانی که انقلاب اسلامی ایران روی داد و منافع غارت‌گران و ظالمان و خودکامگان به خطر افتاد، همواره با آن دشمنی شده است. ابتدا استهزا و تمسخر، سپس حمله نظامی، تبلیغات فرهنگی و اجتماعی و سرانجام فشارهای اقتصادی. باید دانست فشارهای اقتصادی، از ابتدا در کنار دیگر اقدام‌ها در دستور کار نبوده، بلکه در سال‌های اخیر و پس از شکست

ص: ۳۰

۱- سخنان مقام معظم رهبری در جمع مسئولان و کارکنان شرکت نفت عسلویه، ۷/۱/۱۳۹۰.

۲- همان.

خوردن در تمام اقدامات قبلی خود، به تنها حربه باقی مانده یعنی فشار اقتصادی تمسک جسته‌اند.

گفتنی است در چند سده اخیر، اقتصاد در جهان نقش محوری یافته است و کشورهای استکباری سعی دارند با توانایی اقتصادی شان بر کشورهای دیگر استیلا پیدا کنند.

با این وصف، از دیدگاه مقام معظم رهبری، ریشه دشمنی استکبار با ملت ایران، طرفداری مردم ایران از حق، دفاع از استقلال کشور و تسلیم نشدن در برابر دشمنان است. راه مقابله و مبارزه با این وضعیت را نیز هم دلی، وحدت کلمه و مجاهدت عمومی می‌داند و می‌فرماید:

این دشمنان عنود از هر راهی که بتوانند، می‌خواهند به ملت ایران آسیب برسانند، آن هم به جرم طرفداری از حق، به جرم استقلال، به جرم تسلیم نشدن در مقابل زورگویی دشمنان. آنان می‌خواهند به ملت ایران تحمیل کنند و زور بگویند و ضربه بزنند. در مقابل این دشمنان با این اتحاد کلمه، با این هم دلی با این همکاری و با این مجاهدت عمومی می‌توان ایستاد و بر آنان فایق آمد؛ همچنان که ملت ایران تا امروز بر دشمنان خود فایق آمده است و توانسته است عزت خود را تأمین کند. (۱)

توجه به این نکته اهمیت دارد که این دشمنی و بلای عمومی، بلایی است که مسلمانان همیشه با آن روبه رو خواهند بود. خداوند در آیات ۱۵۳ تا ۱۵۸ سوره بقره، به این بلای عمومی اشاره فرموده است. این بلا، هر

ص: ۳۱

بلای عمومی یا وبا و قحطی نیست، بلکه بلایی عام است که مسلمانان، خود را به آن نزدیک کرده‌اند؛ بلایی است که به جرم پیروی از دین توحید و اجابت دعوت حق به آن مبتلا شده‌اند.

از این رو، مسلمانان نباید هیچ یک از تاکتیک‌های دشمن را از نظر دور بدارند و در برابر هر مکر و وسیله‌ای اعم از مبارزه جمعی و روانی باید وسیله محکم‌تری را فراهم سازند. در برابر منطق دشمنان، منطق نیرومندتر و در برابر سلاح‌های آنان، سلاح‌های برتر و حتی در برابر شعارهای آنان، شعارهای کوبنده‌تر فراهم سازند، و گرنه حوادث به سود دشمن تغییر شکل خواهد داد. از این رو، به جای تأسف خوردن در برابر حوادث دردناک و مفساد وحشت‌ناکی که مسلمانان را از هر سو احاطه کرده است، باید به طور فعالانه دست به کار شوند و در مقابل طرح‌ها و ترها و دکترین‌هایی که مکتب‌های مختلف سیاسی و اقتصادی و اجتماعی ارائه می‌دهند، طرح‌های اسلامی را به شکل روزآمد، در اختیار همگان قرار دهند. در برابر دشمنان نباید حالت دفاعی به خود گرفت، بلکه باید آمادگی خود را حفظ کرد؛ زیرا از نظر روانی اثر فوق‌العاده‌ای در کوبیدن روحیه دشمن دارد. اگر در این جهاد دچار سختی شویم، دشمنان ما نیز در این گرفتاری سهمی دارند. با این تفاوت که مسلمانان به کمک و رحمت پروردگار امید و اعتقاد دارند و آنان چنین امیدی ندارند.

مقام معظم رهبری در بیان علت دشمنی آنان می‌فرماید:

آنچه در ایران اتفاق افتاده است، درست نقطه مقابل هدف‌ها و اطماع استکبار جهانی است. در اینجا نظامی متکی به مردم، به دل‌ها، به

ایمان‌ها، به عاطفه‌ها شکل گرفته است. با اهداف اسلامی، با اهداف قرآنی، با اهداف «ولله العزه و لرسوله و للمؤمنین» با این اعتقاد و باوری که هیچ‌گونه فشار و تحمیلی نمی‌تواند آنان را متزلزل کند، یک نظام این چنین نظام اسلامی، خود این مقاومت در مقابل طمع‌ورزی بیگانگان، مراکز قدرت جهانی را به خشم می‌آورد. (۱)

آنچه برای ملت مسلمان اهمیت دارد و به اتکای آن پاینده و استوار بوده، تحقق وعده الهی بر پیروزی گروه حق است. مقام معظم رهبری در این زمینه می‌فرماید:

سی سال است اینها دارند خشم خودشان را به نحوی ابراز می‌کنند، اما با اراده ملت ایران که متکی به اراده پروردگار متعال است و با اطمینان به وعده الهی دشمنان ناکام مانده‌اند و ملت ایران روز به روز عرصه‌های پیشرفت و تکامل و تعالی را پیموده است. (۲)

(و) پیمودن گام به گام مسیر پیشرفت

اشاره

(و) پیمودن گام به گام مسیر پیشرفت

دهه چهارم انقلاب به «دهه پیشرفت و عدالت» نام‌گذاری شده است. مقام معظم رهبری نیز در سال‌های اخیر با هدف توسعه اقتصادی کشور و بهبود وضع معیشتی مردم، ایجاد عدالت اجتماعی و اقتصادی، هر سال را متناسب با پیشبرد این هدف نام‌گذاری فرموده است که باید در مجموعه ای کامل، تحقق یابد و نتایج آن در درازمدت حاصل شود. از این رو، یکی از اهداف

ص: ۳۳

۱- همان.

۲- همان.

نام گذاری این سال به عنوان «جهاد اقتصادی»، همراهی با گام‌هایی است که تاکنون برداشته شده است. ایشان می‌فرماید:

اگر کشور عزیز ما بتواند در زمینه مسائل اقتصادی یک حرکت جهادگونه انجام دهد، این گام مفیدی را برداشته؛ با گام‌های بلند بعدی همراه کند، بدون شک برای کشور و پیشرفت کشور و عزت ملت ایران تأثیرات بسیار زیادی خواهد داشت. (۱)

ایشان در جمع‌بندی برنامه‌های سال ۱۳۸۹ با نگاهی کلان به همت و تلاش مضاعف در زمینه‌های فن آوری و اقتصادی اشاره کرد. همچنین با ابراز خرسندی از توجه ملت ایران به «همت مضاعف، کار مضاعف» در طول سال ۱۳۸۹ فعالیت‌های اقتصادی را این گونه تشریح می‌کند که لازم است مقدمه‌ای برای برداشتن گام بعدی باشد:

یک _ گام بلند هدف مند کردن یارانه‌ها

یک _ گام بلند هدف مند کردن یارانه‌ها

ایشان ضمن مهم برشمردن این گام در عرصه اقتصادی در این باره می‌فرماید:

خوب است ملت عزیز ما بدانند که همه صاحب‌نظران اقتصادی، چه آن کسانی که از لحاظ دیدگاه‌های اقتصادی با دولت فعلی موافقند، و چه آن کسانی که دیدگاه‌های اقتصادی آنها مخالف با نظرات دولت فعلی است، معتقدند که هدف مند کردن یارانه‌ها یک کار بسیار لازم، بسیار اساسی و بسیار مفید است. این جزو آرزوهایی بود که سال‌های گذشته از دولت‌ها مطالبه می‌شد. ورود در این میدان،

ص: ۳۴

۱- سخنان مقام معظم رهبری در جمع زائران حرم رضوی، ۱/۱/۱۳۹۰.

کار دشوار و سختی است، زمینه هم آماده نبود. بحمدالله این کار شروع شده است. همکاری ملت و دولت در این زمینه مهم انصافاً عالی بود. (۱)

ایشان در ادامه به ذکر هدف های این موضوع نیز می پردازد و می فرماید:

اهداف مهم این کار در درجه اول، توزیع عادلانه یارانه‌هاست ... با هدف مند کردن یارانه‌ها، توزیع عادلانه انجام می گیرد، یعنی به همه به نسبت واحدی می رسد. این یک گام بلند در جهت عدالت اقتصادی است. (۲)

در اقتصاد، سه محور اصلی وجود دارد که شامل مصرف منابع، تولید و توزیع می شود. در هدف مند کردن یارانه‌ها نیز دو محور از محورهای اقتصادی، یعنی مصرف منابع و توزیع مورد توجه بوده است. میان نیازهای نامحدود انسان و کالاهای اقتصادی که محدود است، فاصله وجود دارد. چون منابع اقتصادی کمیاب است، باید با مدیریت درست، و از حیث و میل آن جلوگیری و شود. مدیریت منابع مبتنی است بر فعالیت تفکرآمیز ناظر به مجموعه‌ای از انتخاب‌ها، که بیشترین میزان از تأمین نیاز ما مشکلات اساسی را با کمترین هزینه‌ها فراهم می آورد.

دو _ افزایش صادرات غیرنفتی

دو _ افزایش صادرات غیرنفتی

وابستگی به درآمدهای نفتی در کشورهای کمتر توسعه یافته، یکی از این کشورهاست که بر میزان وابستگی آنها به کشورهای صنعتی افزوده است و

ص: ۳۵

۱- همان.

۲- همان.

در سال‌های اخیر، یکی از اهرم‌های فشار غرب برای به زانو درآوردن این کشورها در تحریم‌های اقتصادی به شمار می‌رود. شاهد این مثال، کشور عراق است که با توجه به صادر نکردن نفت، ضربه سنگینی را در برابر امریکا متحمل شد. از این رو، در این زمینه باید تدبیر لازم اندیشیده و گام‌های اساسی نیز در کشور برداشته شود. مقام معظم رهبری نیز می‌فرماید:

بودجه کشور ما متأسفانه از ده‌ها سال پیش به این طرف، وابستگی به نفت است. این روش را همه اقتصاددان‌های دل‌سوز رد می‌کنند. این روش در کشور ما عادت شده است؛ نفت را استخراج کنند، بفروشند، از پول آن، کشور را اداره کنند؛ این شیوه غلطی است. من سال‌ها پیش این را گفته‌ام که یکی از آرزوهای من این است که یک روز ما بتوانیم این کشور را جوری اداره کنیم که حتی اگر لازم بود، یک قطره نفت هم صادر نکنیم و کشور اداره شود. این چیزی است که تا امروز پیش نیامده است. البته کار آسانی هم نیست، کار بسیار مشکلی است. افزایش صادرات غیرنفتی موجب می‌شود ما به این هدف نزدیک شویم و این کار دارد انجام می‌گیرد. سال ۸۹ گام مهمی در این زمینه برداشته شده است. (۱)

سه _ مقابله هوشمندانه و مقتدرانه با تحریم‌ها

سه _ مقابله هوشمندانه و مقتدرانه با تحریم‌ها

ایشان در این زمینه می‌فرماید:

از اول سال ۸۹، اینها (غرب به سردمداری امریکا) به خیال خودشان حرکت تحریم ایران را تشدید کرده‌اند. خودشان در محاسباتشان که

ص: ۳۶

خبرهایش به ما می‌رسد، صحبت می‌کردند، می‌گفتند که این تحریم‌ها، پنج شش ماهه ملت ایران را به زانو در می‌آورد؛ تصورشان این بود. دشمن نتوانست با این تحریم‌ها به هدف خود دست پیدا کند. خوش بختانه با تلاش زیاد، با کار متراکم شبانه‌روزی، مسئولان در بخش‌های مختلف توانستند از این عقبه عبور کنند.^(۱)

آگاهی برای مقابله هوشمندانه و مقتدرانه، شرط مهمی است. به طور طبیعی، هر قدر سطح اطلاعات و آگاهی مردم از فعالیت‌های اقتصادی و آموزه‌های اقتصادی اسلام افزایش یابد، فعالیت‌ها، هدف دار و جهت‌دار می‌شوند و با سرعت بیشتری به مقصد می‌رسند.

وظیفه متفکران اسلامی به ویژه در حوزه اقتصاد این است که اطلاعات لازم اقتصادی را که مبتنی بر آموزه‌های نورانی و ناب اسلام باشد، به زیبایی به مردم عرضه کنند تا سطح علم و آگاهی مردم رشد یابد تا بی‌جهت، موضع‌گیری‌های منفی به وجود نیاید.

چهار _ اشتغال زایی، ساخت مسکن شهری و روستایی و راه‌های ارتباطی

چهار _ اشتغال زایی، ساخت مسکن شهری و روستایی و راه‌های ارتباطی

ایشان در این باره می‌فرماید:

در زمینه اشتغال کارهای خوبی انجام گرفته است. گزارش دولت می‌گوید که در سال ۸۹، یک میلیون و ششصد هزار شغل ایجاد شده است که اگر این گزارش دقیق باشد، معنایش این است که پانصد هزار شغل بیش از پیش‌بینی فراهم شده است. در ایجاد مسکن

ص: ۳۷

۱- سخنان، مقام معظم رهبری در جمع زائران حرم رضوی، ۱/۱/۹۰.

روستایی، شهری، در ایجاد بزرگ راه‌ها و راه‌های مواصلاتی، در ایجاد ارتباطات الکترونیک و... که همه برای کشور کارهای زیرساختی و زیربنایی است، کارهای خوبی صورت گرفته است.^(۱)

در پایان این بحث باید به این نکته اشاره کرد که بنا بر تعالیم دینی، بر مسئولان جامعه اسلامی واجب است که برای برنامه‌ریزی اقتصادی مترقی و ثمربخش و تعهدآمیز، مبارزه و تلاشی دامن‌دار داشته باشند. همچنین در راه تعدیل و هماهنگی و تکامل‌پذیری توان اقتصادی و به جریان انداختن اموال به منظور تأمین و بالا بردن سطح زندگی انسانی همه شهروندان، بکوشند. با جلوگیری از فقرهای مرئی و نامرئی گوناگون مردم به تأمین وسایل آموزشی و پرورشی، مسکن، بهداشت، کار و ازدواج برای همه افراد جامعه پردازند. جلوگیری از تفریط مالی زیان‌آور (فقر) و افراط مالی زیان‌آور (تکاثر) باید از موارد اصلی این برنامه‌ریزی باشد، به گونه‌ای که اثری از آن در اجتماع نباشد. در زمینه رشد اقتصادی، تولید رفتار مناسب اقتصادی از سوی ثروتمندان، خودشناسی آنان و اصلاح نگرش دولت در دادن انواع امکانات اقتصادی به این اقشار ضرورت دارد. امکانات اقتصادی باید در اختیار کسانی قرار گیرد که پیش از این نیز قابلیت داشته‌اند؛ کسانی که مردم این سرزمین را دوست دارند و از امکانات قبلی به درستی استفاده و سودهای به دست آورده را نیز صرف سرمایه‌گذاری‌های گسترده و پر بازده کرده‌اند.

ص: ۳۸

۱- همان.

مبارزه با مفاسد اقتصادی و هجوم کالاها، خدمات و فرهنگ خارجی، باید محقق و اعتماد مردم جلب شود. چهره‌های احترام برانگیز بخش خصوصی همراه با دادن پاداش و ایجاد انگیزه معنوی به مردم معرفی شوند. روشن فکران به عنوان سرمایه‌های کشور باید از توانایی خویش در نقد اندیشه‌ها و رفتارها و ارائه راه کارهای اصلاحی و توجه دادن مردم و مسئولان به روش‌های نیازمند اصلاح و بهبود بهره بگیرند و منافع ملی را گسترده‌تر و ژرف‌تر از دیگران تشخیص دهند. به دیگران معرفی کنند همچنین نخبگان باید برای آموزش‌های درست و خردمندانه به همه مردم سرمایه‌گذاران و مدیران، برای تأمین استقلال اقتصادی کشور طراحی الگوهای بومی مناسب در راه استقلال کشور و توجه به حاکمیت سیاسی مستقل در تعیین راهبردها و سیاست‌ها بکوشند.

۴. جهاد اقتصادی چیست؟

۴. جهاد اقتصادی چیست؟

از افتخارات مسلمانان، آمیختن دین با مسئله حکومت و داشتن دستور جهاد به عنوان فروع دین در برنامه‌های دینی است. البته باید دید جهاد اسلامی چه اهدافی را دنبال می‌کند. برخی اصرار دارند که جهاد اسلامی را تنها در جهاد دفاعی خلاصه کنند و با وجود هر زحمتی، همه غزوات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله یا جنگ‌های بعد از آن حضرت را در این راستا توجیه کنند، در حالی که نه دلیلی برای این مسئله داریم، نه همه غزوات رسول خدا صلی الله علیه و آله چنین بودند. در این باره در تفسیری ذیل آیه ۲۱۶ سوره بقره که می‌فرماید: «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهُ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا

وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» آمده است: که «این آیه منحصر به مسئله جهاد و جنگ با دشمنان نیست، بلکه از روی یک قانون کلی و عمومی پرده برمی دارد و تمام مرارت‌ها و سختی‌های اطاعت فرمان خدا را برای انسان سهل و گوارا می‌سازد؛ زیرا به مقتضای «وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» می‌داند که خدا بر همه چیز رحمان و رحیم است و نسبت به بنندگان خود در هر یک از دستورهایش، مصالحی دیده است که مایه سعادت و نجات بنندگان است.»^(۱)

«جهاد، تنها به معنای جنگ و نبرد مسلحانه نیست، بلکه هر نوع تلاش و کوششی را که برای پیشبرد اهداف مقدس الهی انجام گیرد، شامل می‌شود. به این ترتیب، علاوه بر نبرد دفاعی و گاهی تهاجمی، مبارزات علمی، منطقی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی را نیز در بردارد.»^(۲)

جهاد در فرهنگ‌های مختلف به معنای تلاش و کوشش است و در کاربرد شرعی، به هر گونه تلاش و بذل جان، مال و توان خویش در راه اعتلای کلمه اسلام و اقامه و برپایی شعائر ایمان گفته می‌شود. هدف از جهاد، حیات بخشیدن به جامعه است.^(۳) خداوند متعال در آیه ۵۷ سوره نساء و همچنین آیات دیگر، یکی از مهم‌ترین اهداف جهاد را رهایی مستضعفان جسمی و فکری از چنگال ظالمان و جوامعی برمی‌شمرد که فرصت به مردم نمی‌دهند تا راه خویش را به اختیار و اراده خود برگزینند و در مسیر کمال

ص: ۴۰

۱- ناصر مکارم شیرازی و همکاران، تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۱۰۹.

۲- همان، ج ۴، ص ۱۰۸.

۳- محمدحسن نجفی، جواهر الکلام، ج ۲۱، ص ۳.

قرار گیرند. حیات و زندگی در جهان به تلاش و مبارزه دائمی با آفات و خطرهای بستگی دارد. از این رو، هریک از موجودات به فراخور حال خود، از ابزار مناسب برای دفاع برخوردارند.

مقام معظم رهبری نیز در این زمینه می‌فرماید:

ممکن است جهاد به شکل قتال باشد، ممکن است جهاد مالی باشد، ممکن است جهاد علمی باشد، ممکن است جهاد فنی باشد. اینها انواع و اقسام جهاد و مبارزه است. (۱)

۵. شناخت جهاد اقتصادی از دیدگاه مقام معظم رهبری

۵. شناخت جهاد اقتصادی از دیدگاه مقام معظم رهبری

الف) اگر بخواهیم در ادبیات امروز ما، برای «جهاد» معادلی پیدا کنیم، می‌شود «مبارزه». جهاد اقتصادی یعنی مبارزه اقتصادی. (۲)

ب) جهاد یک بار معنای ویژه‌ای دارد. هر تلاشی را نمی‌توان گفت جهاد. در جهاد، حضور و رویارویی با دشمن، مفروض است. انسان تلاش می‌کند، دشمنی در مقابل او نیست؛ این جهاد نیست. اما یک وقت شما می‌خواهید یک تلاشی را انجام دهید که به خصوص یک دشمنی سینه به سینه شما ایستاده است. این می‌شود جهاد. پس جهاد اقتصادی صرفاً یک تلاش اقتصادی نیست. (۳)

ج) اگر در جهاد، نیت خدایی باشد، می‌شود جهاد فی سبیل الله. وقتی

ص: ۴۱

۱- سخنان مقام معظم رهبری در جمع مسئولان و کارکنان شرکت نفت عسلویه، ۷/۱/۹۰.

۲- همان.

۳- همان.

انسان برای اعلاّی کلمه حق، اعلاّی کلمه اسلام، عزت بخشیدن به امت اسلامی و ملت مسلمان و مؤمن ایران تلاش می کند این تلاش می شود جهاد فی سبیل الله. (۱)

د) در جهاد فی سبیل الله، وعده پیروزی خدا، برکات و عظمت وجود دارد. خدای متعال به آن تلاشی، به آن کاری، به آن نیت و عزمی که در این جهت باشد، حتماً برکت می دهد و کمک می کند، کما اینکه در این سی سال تا به امروز خدا به ما کمک کرده است. بدون اراده الهی امکان نداشت یک ملتی بتواند در مقابل استکبار جهانی بایستد. (۲)

هـ) تلاش و خدمت در راستای خدمت به کشور و خدمت به مردم و رفع نیازهای اقتصادی آنان اگر با نیت الهی باشد و مورد توجه پروردگار، جهاد فی سبیل الله است و خداوند آن را به نتیجه می رساند. (۳)

با توجه به این مبانی، در یک جمع بندی می توان گفت: «جهاد اقتصادی عبارت است از رویارویی و مبارزه با دشمن در عرصه اقتصاد، با هدف اعلاّی کلمه حق و کلمه اسلام و عزت بخشیدن به امت اسلامی».

گفتنی است اقتصاد به قرینه کلمه جهاد صرفاً مسائل مالی و معیشتی نیست، بلکه تنظیم معیشت برای رشد معنوی جامعه را به عهده دارد.

ص: ۴۲

۱- همان.

۲- همان.

۳- همان.

۶. آثار جهاد اقتصادی

اشاره

۶. آثار جهاد اقتصادی

زیر فصل ها

الف) آثار سیاسی

ب) آثار علمی و فرهنگی

ج) آثار اقتصادی

د) آثار اجتماعی

الف) آثار سیاسی

الف) آثار سیاسی

همان گونه که اسلام دستور داده و همه مسلمانان را به آن فرا خوانده است، جهاد سبب عزت مسلمانان، تحکیم پایه‌های دین و وحدت کلمه خواهد شد و مایه قدرت و شوکت در برابر دشمنان است این، بهترین فرصت برای بازسازی نیروی خویش و تقویت پایه‌های برادری و خنثی کردن توطئه‌ها و نقشه‌های دشمن است.

ب) آثار علمی و فرهنگی

ب) آثار علمی و فرهنگی

یکی از آثار مهم جهاد اقتصادی، آثار فرهنگی آن است. حضور نخبگان و اندیشمندان بزرگ اعم از عالمان دینی و استادان فنون، فرصت خوبی برای مبادله اطلاعات و دانش در تمام زمینه‌هاست و نقش مهمی در زمینه اندیشه زایی و تولید دانش دارد.

ج) آثار اقتصادی

ج) آثار اقتصادی

یکی از اسرار و اهداف مهم، جهاد اقتصادی است. مهم‌ترین مشکل امروز کشورهای اسلامی، همان وابستگی اقتصادی آنها به دشمنان اسلام است و این جهاد اقتصادی می‌تواند مسلمانان را از سلطه بیگانگان برهاند.

(د) آثار اجتماعی

(د) آثار اجتماعی

خداوند جهاد را مایه عزت مؤمنان و جامعه می‌شمارد و خواری دشمنان را

ص: ۴۳

در گرو آن قرار می دهد. (۱) بنابراین، اگر کسی یا جامعه‌ای بخواهد رنگ عزت ببیند و لذت آن را بچشد، باید جهاد را برنامه و راه کار بشناسد و به آن عمل کند. از جمله آثار اجتماعی جهاد می توان به دست یابی جوامع به حیات واقعی، طیب و پاک اشاره کرد.

۷. الزامات جهاد اقتصادی

اشاره

۷. الزامات جهاد اقتصادی

الزام در فرهنگ‌های لغت به معنای لازم کردن، لازم گردانیدن بر خود یا غیر، واجب و مقرر کردن مال یا کار کسی را، متعهد کردن، واجب کردن، ملتزم و متعهد کردن آمده است. نکته‌ای که در تعاریف مختلف از واژه الزام اهمیت دارد، مستتر بودن تعهد در این کلمه است. از این رو، هدف از بیان کردن این واژه، بیان پیام التزام و تعهد و متوجه کردن جامعه اسلامی به آن است تا در سایه حرکت و تلاشی همراه با رعایت الزامات آن به سمت آرمانی مقدس حرکت کند.

الزام، تعهدآور است و تمام مجموعه انسانی مرتبط با موضوعی که الزامات خاص خود را دارد، به عمل به این الزامات متعهد است و باید در اجرای آن، نهایت سعی و دقت را به عمل آورد. الزامات به گونه‌ای است که در مرحله کنترل و تأیید نهایی کار ممیزی می شود. مثلاً در حوزه صنعت، الزامات طراحی و تکوین محصول برای سازندگان طراح در مرحله گرفتن گواهی نامه ممیزی خواهد شد. هر امر خطیری، الزامات خاص خود را دارد

ص: ۴۴

به ویژه مسئله مهمی همچون جهاد اقتصادی. بر اساس آنچه پیش تر گفته شد، کشور در محیطی رقابتی و به یک شکل پیچیده و سریع در حال تغییر است و الگوها و رویکردهای مختلفی در رقابت در عرصه‌های اقتصادی، به ویژه تولید وجود دارد و نیازمند بهبود مستمر روش‌ها و تاکتیک‌های لازم در این رقابت است. تمام سعی دشمن نیز در رویارویی با کشور در عرصه اقتصاد، ایجاد رکود و شکست در این حوزه است.

شاهد مثال این موضوع، میدان گاز عسلویه است. همان طور که رهبر معظم انقلاب فرمود، کشور شریک در سایه حمایت کشورهای صنعتی بزرگ به بیشترین بهره‌برداری در این حوزه دست زده است. البته این موضوع به اینجا ختم نمی‌شود و فقط قصد بهره‌برداری نیست، بلکه در کنار آن، کارشناسی در ایجاد امکانات و تأسیساتی است که برای بهره‌وری کشور از این میدان گازی لازم است.

مقام معظم رهبری ضمن اینکه شعار «جهاد اقتصادی» را مطرح می‌کند، به بیان ضرورت آن می‌پردازد و به ذکر الزامات خاص آن نیز توجه نشان می‌دهد. از این رو، مردم و همه مسئولان برای ورود به عرصه جهاد اقتصادی و ایجاد مزیت رقابتی، افزون بر توجه خاص به این الزامات به عنوان کشوری پیشرو همواره باید در جست‌وجو، دریافت و بهره‌برداری از بازخوردها باشند و همواره آن را سرلوحه همه فعالیت‌های خود قرار دهند. ایشان معیار را مشخص کرده است و مردم و مسئولان باید در همین چارچوب حرکت کنند.

اکنون این الزامات را در چهار عنوان پی خواهیم گرفت.

الف) روحیه جهادی

روحیه انگیزه ای مثبت و موتور محرکی برای اجرای بهتر امور اعم از فردی و اجتماعی است. روحیه جهادی نیز انگیزه، خواست و جدیت فرد و جامعه برای پیشبرد اهداف جامعه اسلامی با هدف اعتلای کلمه حق و عزت بخشیدن به جامعه اسلامی است که با نیت الهی همراه است. مقام معظم رهبری ضمن لازم شمردن روحیه جهادی برای جهاد اقتصادی به این مهم اشاره می‌فرماید:

ملت ما از اول انقلاب تا امروز در هر جایی که با روحیه جهادی وارد میدان شده، پیش رفته. این را ما در دفاع مقدس دیدیم، در جهاد سازندگی دیدیم، در حرکت علمی داریم مشاهده می‌کنیم. اگر ما در بخش‌های گوناگون روحیه جهادی داشته باشیم، یعنی کار را برای خدا، با جدیت و به صورت خستگی‌ناپذیر انجام دهیم _ نه فقط به عنوان اسقاط تکلیف _ بلاشک این حرکت پیش خواهد رفت. (۱)

لازم است در بیان ایشان به چند نکته اشاره شود:

۱. بحمدالله مردم کشور ایران دارای روحیه جهادی هستند و آن را در طول دفاع مقدس و جهاد سازندگی به نمایش گذاشته‌اند. و تداوم آن نیز در حرکت عظیم علمی مشاهده می‌شود و این موضوع تنها نیازمند ارج گذاری و تقویت است.
۲. شرط لازم در آن، انگیزه الهی است. همان‌گونه که در جهاد دفاعی و سازندگی وجود داشت و نباید تنها برای اسقاط تکلیف باشد.

ص: ۴۶

۱- سخنان مقام معظم رهبری در جمع زائران حرم رضوی، ۱/۱/۱۳۹۰.

۳. جدّیت و خستگی ناپذیری از الزامات روحیه جهادی است.

همان گونه که جهاد سازندگی به فرمان امام خمینی رحمه الله _ به عنوان یک پدیده تاریخی _ شکل گرفت و تجربه ای از دنیاطلبی و آخرت خواهی به طور هم زمان بود، در عرصه جهاد اقتصادی نیز این امر میسر خواهد شد. برای تحقق این مهم، وجود انگیزه الهی در فعالیت های مادی، خودباوری، اعتماد به نفس، جرئت در کار، نوآوری، خطرپذیری، پویایی و خلاقیت، اعتقاد به استقلال و لزوم خودکفایی در زمینه اقتصادی و پرهیز از وابستگی به بیگانگان ضرورت دارد.

مقام معظم رهبری نیز در بیان ویژگی کسانی که در جهاد علمی، قله های بلند علمی را فتح کردند، به این نکته ها اشاره دارد:

دو سه نکته مهم در این قضیه پیشرفت و فن آوری وجود دارد که من مناسب می دانم عرض کنم. نکته اول اینکه بیشتر این دانشمندانی که این کارها را انجام می دهند، جوانند. نکته بعد اینکه مجموعه ای که این کارهای عظیم و گسترده را انجام می دهد، دارای روحیه قوی، دارای اعتماد به نفس بالا، دارای خودباوری است که سرمایه اصلی این است. (۱)

(ب) استحکام معنویت و روح ایمان و دین داری در جامعه

(ب) استحکام معنویت و روح ایمان و دین داری در جامعه

ایمان، یگانه عاملی است که روان آدمی را نیرومند می سازد و گستره اختیاراتش را وسعت می بخشد، به گونه ای که از رویارویی با پیچیده ترین

ص: ۴۷

۱- سخنان مقام معظم رهبری در جمع مسئولان و کارکنان شرکت نفت عسلویه، ۷/۱/۱۳۹۰.

پیش آمده‌ها نهراسد و هرگز دچار ضعف و زبونی نشود. بر اساس این اصل، در نظام اسلامی، کارها باید به کسانی واگذار شود که در اندیشه و عمل به اسلام ایمان آورده‌اند و عمل صالح انجام می‌دهند. این‌گونه انسان‌ها را با راهنمایی قرآن، با عنوان‌هایی همچون: صالحین، مخلصین و محسنین می‌شناسیم.

انگیزه ایمان آوردن، علم و معرفت یا کسب کمال است. اگر هر کدام از این دو انگیزه، ایمان باشد، ارزش دارد. انگیزه شیطانی ریا و حقه‌بازی در ایمان راه ندارد، مگر آنکه منظور، اظهار ایمان باشد که آن دیگر ایمان نیست، بلکه نفاق است. خداوند درباره این گونه افراد می‌فرماید: «قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ؛ اعراب گفتند: ایمان آوردیم. بگو: ایمان نیاوردید، بلکه بگویید: اسلام آوردیم و ایمان هرگز در دل‌های شما وارد نشده است.» (حجرات: ۱۴)

منظور از ایمان در قرآن، ایمان به سه اصل توحید، نبوت و معاد است که اساسی‌ترین آنها، ایمان به الله خواهد بود که اگر جامع و کامل باشد، ایمان به دو اصل دیگر را نیز تأمین می‌کند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز می‌فرماید: «ایمان آن است که به خداوند، فرشتگان او و کتاب‌ها و پیامبرانش و روز قیامت ایمان آوری و تقدیر را نیز باور کنی.» (۱)

ایمان دارای مراتب و درجاتی است که به تناسب هر رتبه‌ای، شخص

ص: ۴۸

صعود یا سقوط می‌کند و به مقامات بهشتی یا درکات جهنمی می‌رسد. بنابراین، حتی اگر اصل ایمان، ضعیف باشد، اولین و کمترین چیزی است که از انسان پذیرفته و سبب سعادت وی می‌شود. البته بر هر مؤمن لازم است که مراتب عالی‌تری از ایمان را کسب کند. قرآن نیز تصریح دارد که ایمان قابل افزایش است. خداوند در این باره می‌فرماید:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ. (فتح: ۴)

اوست که آرامش بر دل‌های مؤمنان نازل کرد تا ایمانی به ایمانشان افزوده شود.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ. (انفال: ۲)

مؤمنان، همان کسانی‌اند که چون خدا یاد شود، دل‌هایشان بترسد و چون آیات او بر آنان خوانده شود، بر ایمانشان بیفزاید و بر پروردگار خود توکل می‌کنند.

وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا. (احزاب: ۲۲)

و چون مؤمنان دسته‌های دشمن را دیدند، گفتند: «این همان است که خدا و فرستاده‌اش به ما وعده دادند و خدا و فرستاده‌اش راست گفتند» و جز بر ایمان و فرمان‌برداری آنان نیفزود.

هر قدر انسان از راه حق، منحرف شود؛ به همان اندازه، خود را از محیط سعادت و کمال و انسانیت محروم کرده و به حیات و خوش بختی خود ضربه زده است.

مردم تصور می‌کنند ایمان به خدا یا انجام دادن وظایف دینی و اطاعت اوامر الهی، کاری نیکو برای خداوند است. از این رو، حتی برای خود قایل می‌شوند و خود را طلب کار می‌دانند. خداوند با ذات قادر و غنی خود، مطلق، نامحدود و متناهی است. خداوند در قرآن می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ؛ در حقیقت، کسانی که کفر را [به بهای] ایمان خریدند، هرگز به خداوند هیچ زیانی نخواهند رساند و برای آنان عذابی دردناک است.» (آل عمران: ۱۷۷)

ایمان سبب تقویت هم دلی و گذشت در برابر دیگران و همچنین صبر در دل مؤمن می‌شود. معنای صفت اسلام و حقیقت شرح آن، اعتراف به همه طاعات است که حکم آن شناخته شده و انجام آن لازم است. پس هرگاه شخصی چنین اعترافی کرد، بدون آنکه در دل به آن معتقد باشد، در خور نام مسلمان شود و سزاوار احکام ظاهری اسلام است که همان دوستی ظاهری و پذیرش شهادت او و نیز شمول احکام ارث می‌شود. همچنین در حقوق _ سود و چه در زیان _ با مسلمانان برابر می‌شود. تفاوت مرد مسلمان و مؤمن در این است که مسلمان در صورتی مؤمن خواهد بود که همراه با طاعت ظاهر، قلباً نیز مطیع و فرمان‌بردار باشد. پس در صورتی که آنها را در ظاهر رعایت کند، فقط مسلمان است و اگر این کار را از دل و همراه با خضوع و قصد تقرب که برخاسته از معرفت و آگاهی است، انجام داد، مؤمن است. پس ممکن است بنده مسلمانی، مؤمن نباشد، ولی بنده مؤمن

حتماً مسلمان است. (۱) پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «ایمان، شناخت دل، اقرار به زبان و عمل کردن با اندام هاست.» (۲) امام علی علیه السلام نیز فرموده است: «ایمان و عمل دو برادر تواند و دو دوست که از یک جهت جدا نمی شوند. خدا هیچ یک از آن دو را بدون دوستش نمی پذیرد.» (۳)

همچنین امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: «صفت ایمان، اقرار در بندگی و خضوع در برابر خداست و تقرب جستن به درگاه او و انجام تمام واجبات با دانستن آنهاست.» (۴)

مقام معظم رهبری، استحکام معنویت و روح ایمان و تدبیر در جامعه را از الزامات جهاد اقتصادی معرفی و بر آن تأکید می کند که با ذکر آثار آن می توان به ضرورت بیشتر آن توجه کرد.

آثار ایمان

یک _ افزایش استقامت

با ایمان به هدف، هر قدر انسان، مشکلات و مصایب را بیشتر و نزدیک تر ببیند، پایداری و استقامت او بیشتر و در حقیقت، تمام نیروهای معنوی و مادی او برای رویارویی با خطر بسیج می شود.

دو _ از بین رفت ترس

ایمان با ترس از غیر خدا سازگار نیست. از این رو، خداوند در قرآن کریم

ص: ۵۱

۱- ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ترجمه: جعفری، ص ۳۱۱.

۲- پیام پیامبر، ص ۳۵۷.

۳- الحیاه، ترجمه: احمد آرام، ج ۱، ص ۳۹۱.

۴- تحف العقول، ص ۳۱۰.

می فرماید: «إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونَ إِيَّانَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»؛ در واقع، این شیطان است که دوستانش را می ترساند. پس اگر مؤمن هستید، از آنان مترسید و از من بترسید». (آل عمران: ۱۷۵)

بنابراین، اگر در قلبی، ترس از غیر خدا پیدا شود، نشانه تکامل نیافتن ایمان و نفوذ وسوسه‌های شیطانی است؛ زیرا در عالم بی‌کران هستی، تنها پناه گاه، خداست و مؤثر به ذات، فقط اوست و دیگران در برابر قدرت او قدرتی ندارند. نتیجه می‌گیریم هر کجا ایمان نفوذ کرد، شهامت و شجاعت نیز به همراه آن نفوذ می‌کند. از این رو، مقام معظم رهبری می‌فرماید:

عزیزان من! این را همه بدانند، تدین جامعه، تدین جوانان ما، در امور دنیایی هم به ملت و هم به جامعه کمک می‌کند. خیال نکنند که متدین شدن جوانان اثرش فقط در روزهای اعتکاف و فقط در مساجد و یا شب‌های جمعه در دعای کمیل است. اگر یک ملت، جوانانش، متدین باشند، از هرزگی دور خواهند شد؛ استعداد آنها به کار می‌افتد، کار می‌کنند، تلاش می‌کنند در زمینه علم، در زمینه فعالیت‌های اجتماعی، در زمینه فعالیت‌های سیاسی، کشور پیشرفت می‌کند. در اقتصاد هم همین جور است، روحیه معنویت و تدین نقش بسیار مهمی دارد. (۱)

از دیدگاه قرآن، انحطاط، انسان را از رسیدن به هدف اصلی باز می‌دارد که همانا رسیدن به سعادت و کمال مطلوب است و تعالی، انسان را در رسیدن به کمال مطلوب، موفق می‌کند. هر مکتبی، تعریفی ویژه از سعادت

ص: ۵۲

و کمال مطلوب دارد؛ یعنی از دیدگاه قرآن، صراط مستقیم، مرز انحطاط و تعالی و راهی، کوتاه و بدون کژی است که خالی از غلو و تعقید و به دور از افراط و تفریط است و طریق وسط و اعتدال میان قوای غضبیه، شهویه و وهمیه به شمار می آید.

قرآن در پاسخ به اینکه چه عملی در صراط مستقیم است و چه عملی، خارج از آن و ملاک چیست، می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ؛ در حقیقت، خداوند، پروردگار من و پروردگار شماست؛ پس او را بپرستید که راه راست این است». (آل عمران: ۵۱)

اگر انسان، نیت، سخن، فکر و عمل خود را در مسیر رضای الهی به کار گیرد، در مسیر صراط مستقیم و در مسیر مقامی قدم برمی دارد و کسی که چنین نباشد و حرکات و سکانات او با عبودیت نباشد، در مسیر انحطاط است. خداوند در قرآن کریم می فرماید: «وَمَنْ يَعْصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ؛ و هر کس به خدا تمسک جوید قطعاً به راه راست هدایت شده است». (آل عمران: ۱۰۱)

از این رو، ریشه انحطاط را باید در گناه و پیروی نکردن از دستورهای خداوند و پیامبرش جست و جو کرد و ریشه تعالی را در اطاعت و سرپیچی نکردن از دستورهای خدا و پیامبرش. اسلام، دینی نیست که درباره امور دنیا و اجتماع بشری، بی اعتنا باشد. اسلام برای رساندن انسان به اجتماعی مطلوب و دنیایی سعادت‌مند، احکام و دستورهای فراوانی را فراروی او قرار داده است: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا». (مائده: ۳)

در اندیشه امام خمینی رحمه الله، عامل اساسی عقب ماندگی مسلمانان، دوری آنان از اسلام اصیل است که بر اثر توطئه استعمار خارجی و استبداد داخلی شکل گرفته است. طبیعی است از نظر ایشان، راه حل اساسی، خروج از عقب ماندگی، بازگشت به اسلام اصیل و اجرای قوانین اسلام در جامعه باشد:

اسلام است که شما را نجات می دهد از اینکه آزاد نباشید؛ از اختناق نجات می دهد. اسلام است که استقلال شما را بیمه می کند. روی به اسلام بیاورید. ... در سایه اسلام است که استقلال به معنای واقعی آن و آزادی به معنای منزه آن تحقق می یابد. اگر استقلال کشور را می خواهید، اگر قطع ایادی دشمن را می خواهید، اگر می خواهید آزاد باشید، اگر می خواهید که کشور مال خودتان باشد، بیایید با هم زیر پرچم اسلام باشیم. «وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا؛ امر خدا را اطاعت کنید، از آنچه نهی فرموده است که با هم اعتصام کنید به حبل الله.» (آل عمران: ۱۰۳) حبل الله، اسلام است. صراط مستقیم، اسلام است. (۱)

ایشان، اسلام را نه تنها مایه سعادت مسلمانان در دنیا و آخرت می داند، بلکه آن را برای رسیدن به زندگی انسانی لازم می شمرد:

ما معتقدیم تنها مکتبی که می تواند جامعه را هدایت کند و پیش ببرد، اسلام است و دنیا اگر بخواهد از زیر بار هزاران مشکلی که امروز با آن دست به گریبان است، نجات پیدا می کند و انسانی زندگی کند،

ص: ۵۴

انسان گونه، باید به اسلام روی بیاورد. (۱)

ج) گرفتار نشدن در دام مسائل حاشیه ای

ج) گرفتار نشدن در دام مسائل حاشیه ای

قرآن، نخست به افراد باایمان دستور استقامت می دهد که شامل هرگونه جهاد با نفس و مشکلات زندگی می شود و در مرحله دوم، دستور استقامت در برابر دشمنان می دهد و این نکته را می رساند که تا ملتی در جهاد با نفس و اصلاح نقاط ضعف درونی پیروز نشود، پیروزی او بر دشمن ممکن نیست و بیشتر شکست های مادی ما در برابر دشمنان، به دلیل شکست هایی است که جهاد با نفس و اصلاح نقاط ضعف دامن گیر شده است. پرهیز از مسائل حاشیه ای در جامعه، جهاد با نفس است؛ زیرا بسیاری از این مسائل در ناتوانی افراد و ترجیح منافع ملی بر منافع شخصی است و اینجاست که قدرت ایمان مشخص می شود. وقتی ایمان و تسلیم ظاهر می شود که مسئله قانونی بر ضد منافع شخصی انسان باشد و آن را محترم شمارد، و گرنه عمل به دستورهای الهی، آنجا که حافظ منافع است، نه افتخار است و نه نشانه ایمان. از این رو، مقام معظم رهبری، همه مردم و مسئولان را از پرداختن به مسائل حاشیه ای بر حذر می دارد و می فرماید:

یک شرط دیگر ما این است که کشور به مسائل حاشیه ای مبتلا نشود. ببینید در بسیاری از اوقات، یک مسئله اصلی در کشور وجود دارد که همه باید همت کنند و به سراغ این مسئله اصلی بروند. باید مسئله کانونی کشور این باشد، اما ناگهان می بینیم از یک گوشه ای

ص: ۵۵

یک صدایی بلند می‌شود، یک مسئله حاشیه‌ای درست می‌کنند. ذهن ما متوجه آن می‌شود. این مثل آن می‌ماند که در یک مسافرت مهمی، کاروانی، قطاری دارد و حرکت کند، هدفش رسیدن به نقطه خاص است؛ ناگهان ذهن‌ها را مشغول کنند به یک حاشیه‌ای در بیابان. از راه باز مانند. احیاناً امکان ادامه و حرکت هم از آنها گرفته شود. مسائل حاشیه‌ای نباید به میان بیاید. (۱)

ایشان ضمن این مهم به این نکته اساسی نیز اشاره می‌کند که مردم فهیم ایران، هوشمندند و قدرت تمییز مسائل حاشیه‌ای از مسائل اصلی را دارند. باید به این موضوع نیز توجه داشت که این مسائل حاشیه‌ای بر تصمیم‌گیری‌های سیاسی و اقتصادی حاکم نگردد و مسائل حاشیه‌ای کانون توجه افکار عمومی قرار نگیرد. (۲)

سید جمال الدین اسدآبادی، در بررسی مشکلات جامعه اسلامی، معتقد بود جامعه اسلامی دچار تفرقه شده و در نتیجه، ضعف و عقب ماندگی بر آنها چیره است. از نظر او و دیگر متفکران نوگرای دینی، جامعه اسلامی برای احیای مجد و عظمت از دست رفته باید با توجه و تأکید بر دین الهی، اختلافات ملی و مذهبی و فقهی خود را تحت شعاع آرمان‌های دینی قرار دهد و از نو، وحدت و یگانگی اصولی را تحقق بخشد. اسلام، دین وحدت بخش است و تحقق امت اسلامی، هدف و استراتژی و برنامه درازمدت جوامع اسلامی است.

ص: ۵۶

۱- سخنان مقام معظم رهبری در جمع زائران حرم رضوی، ۱/۱/۱۳۹۰.

۲- همان.

امام خمینی رحمه الله، تفرقه را عامل بسیار مهمی در پدید آمدن گرفتاری مسلمانان می‌داند و از آن با تعبیری مانند «اساس همه بدبختی‌ها و عقب افتادگی‌ها» و «رمز تمام گرفتاری‌ها» یاد می‌کند:

ای مسلمانان جهان، شما را چه شد که در صدر اسلام با عده بسیار کم، قدرت‌های عظیم را شکسته و امت بزرگ اسلامی _ انسانی ایجاد کردید؟ اکنون با وجود بیش از یک میلیارد جمعیت و دارا بودن گنجینه‌های بزرگ که بالاترین حربه است، در مقابل دشمن، این چنین ضعیف و زبون شدید؟ آیا می‌دانید که تمام بدبختی‌های شما در تفرقه و اختلاف در بین کشورهای شما و بالتیجه بین خود شماست؟

ای مسلمانان جهان و پیروان این مکتب توحید، رمز تمام گرفتاری‌های کشورهای اسلامی، اختلاف کلمه و عدم هماهنگی است. رمز پیروزی، وحدت کلمه و ایجاد هماهنگی است. خداوند متعال در یک جمله بیان فرموده است: «وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا»؛ (۱) اعتصام به حبل الله، بیان هماهنگی جمیع مسلمین است، همه برای اسلام و به سوی اسلام و برای مصالح مسلمین و گریز از تفرقه و جدایی و گروه‌گرایی که اساس همه بدبختی‌ها و عقب افتادگی‌هاست.

(د) حفظ وحدت و انسجام اسلامی

(د) حفظ وحدت و انسجام اسلامی

متحد نبودن مسلمانان، جزو بزرگ‌ترین و اساسی‌ترین مشکلات است.

ص: ۵۷

«یکی از بزرگ ترین و اساسی ترین مشکلات، عدم اتحاد بین مسلمین است که بعضی از به اصطلاح سران کشورهای اسلامی منشأ آن می باشند که مع الاسف برای رفع آن تاکنون اقدام چشم گیری نشده است، بلکه جنایت کاران سودجو که از اختلاف ملت ها و دولت ها به سود خودشان بهره برداری می کنند، به دست عمال از خدا بی خیر خود به اختلاف دامن می زنند و هرگاه که شالوده وحدت بین مسلمانان ریخته می شود، با تمام قوا به مخالفت برمی خیزد و بذر اختلاف می نشاند»^(۱).

تردیدی نیست که پیامبر گرامی اسلام، پیامبر رحمت و وحدت بود و به اعتراف آیات شریفه قرآن کریم، تلاش وقفه ناپذیر آن حضرت سبب شد اقوام پراکنده گرد هم آیند و بر محور دین خدا به اتحاد و اقتدار برسند.^(۲)

خداوند در این آیات، در کنار اشاره به تلاش رسول خدا صلی الله علیه و آله برای ایجاد وحدت، به شدت، مسلمانان را از پراکندگی نهی می کند و تفرقه گرایان را از رحمت خدا، محروم و بی نصیب می داند.^(۳) امامان معصوم علیهم السلام نیز همواره با حرکت در مسیر مقدس رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله برای وحدت مسلمانان گام برمی دارند. حضرت علی علیه السلام در خطبه ۱۲۷ نهج البلاغه، مثل کسی را که از وحدت دوری می جوید و خود را از فضای جامعه اسلامی جدا می سازد، مثل گوسفند می داند که از گله جدا شده است و عاقبتی جز اینکه خوراک گرسنگ شود، برای او تصور

ص: ۵۸

۱- همان، ج ۱۹، ص ۳۲۱.

۲- نک: آل عمران: ۱۰۳.

۳- نک: انعام: ۱۵۹؛ آل عمران: ۱۰۳.

مقام معظم رهبری با هوشیاری و توجه به این نکته مهم، حفظ وحدت را یکی از الزامات جهاد اقتصادی می‌داند و می‌فرماید:

یک شرط دیگر، حفظ اتحاد و انسجام ملی است. این اتحادی که امروز در میان مردم و در بین مردم و مسئولین وجود دارد، مردم به مسئولین خودشان علاقه‌مندند، به آنها اعتماد دارند، به آنها کمک می‌کنند، با آنها همراهی می‌کنند، بین خود مردم ما اتحاد و وحدت وجود دارد. باید باقی بمانند و روز به روز تقویت شوند. یکی از نقشه‌های بزرگ دشمنان ملت ایران، ایجاد تفرقه و شکاف در داخل بوده است. به بهانه قومیت، به بهانه مذهب، به بهانه گرایش‌های سیاسی، به بهانه‌های گوناگون، اتحاد را باید حفظ کرد. خوش بختانه ملت ما آگاهند. همه کسانی که به کشورشان علاقه‌مندند، به نظام مردم‌سالاری دینی که مایه افتخار امروز ملت است، باید با هم هماهنگی داشته باشند. مسئولین کشور هم همین جور. آنها باید سعی کنند اگر گله‌ای از هم دارند که گاهی ممکن است این گله‌ها به حق هم باشند، این گله را در معرض افکار عمومی طرح نکنند. این ضربه به اتحاد ملی است. این را هم توجه داشته باشند. (۱)

در سخنان ایشان چند نکته اهمیت دارد:

۱. وحدت در میان ملت آگاه ایران وجود دارد و تقویت این وحدت و هم دلی ضروری است.

ص: ۵۹

۱- بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر رضوی.

۲. بر هم زدن وحدت و ایجاد تفرقه، نقشه بزرگ دشمن است و از آنجا که در جهاد، رویارویی و مبارزه با دشمن، مفروض است، شناخت این نقشه ها و عکس العمل به موقع، ضروری است.

۳. ایشان به برنامه های مختلف دشمن در این زمینه اشاره فرموده است که می تواند در برنامه ریزی ها اهمیت داشته باشد.

۴. وحدت مسئولان در تقویت وحدت ملی بسیار مهم و ضروری است.

به استناد آیه های قرآنی، هرگاه در جامعه ای، تفرقه میان افراد به سنت تبدیل شود و یک دلی از دست برود، آن جامعه سیر نزولی را می پیماید و به سوی انحطاط می رود. بعضی از آیه های قرآن، وجود تفرقه و نزاع میان افراد جامعه را سبب انحطاط و شکست جوامع می داند و نسبت به آن هشدار می دهد: «وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ» از خدا و پیامبرش اطاعت کنید و با هم نزاع نکنید که سست شوید و مهابت شما از بین برود». (انفال: ۴۶)

بر اساس راهنمایی عقل، همان طور که وحدت و یک دلی، قدرت و عظمت یک ملت را به همراه دارد، در مقابل، تفرقه و کشمکش، ذلت، خواری، سستی و ضعف آنان را در پی می آورد.

آثار وحدت و انسجام ملی

یک _ ایجاد پیوند روحی و عاطفی

انسان با احساس و عاطفه زندگی می کند و این نعمت بزرگ الهی در کنار عقل و خرد سبب رشد و کمال و شکوفایی استعدادها و رسیدن آزادی و رهایی از قیود و بندهاست؛ چون انسان، عقلانی مطلق، خشک و متعصب

است و نمی‌تواند زندگی پویایی داشته باشد.

دو _ آمیخته شدن جنبه‌های سیاسی و روزآمد با جنبه‌های عاطفی و احساسی

از نتایج آمیختگی جنبه‌های سیاسی و روزآمد با جنبه‌های عاطفی و احساسی، بهره‌وری شایسته از این عواطف و پیوند آن با ابعاد عاطفی انقلاب، برای استفاده منطقی، لازم و ضروری و انطباق اهداف انقلاب با مسائل روز جامعه است. مخاطبان برای فداکاری در راه دین و صیانت از مکتب اسلام مهیا می‌شوند و در این آمادگی، فکر روشن و احساس صاف، هر دو نقش دارند.

سه _ حفظ ارزش‌ها و شعایر اسلامی از هجوم آفت‌ها و آسیب‌ها

همیشه دشمنان اسلام سعی داشته‌اند از آثار شگرف و حرکت‌زای ارزش‌ها و شعایر اسلامی در عرصه‌های حیات اجتماعی و سیاسی کاسته شود. این تهاجم در بستر تاریخ و از جانب قدرت‌های استکباری و ایادی آنان در جوامع اسلامی صورت پذیرفته است و هم‌اینک نیز تداوم دارد. از این رو، توجه آگاهانه به ارزش‌ها و شعایر سبب می‌شود مردم از مجرای اصلی خود خارج نشوند و در دام استکبار و عوامل آن گرفتار نگردند.

به حکم این آیه قرآن، «إِنَّ هَٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» (انبیاء: ۹۲)، همه مسلمانان یک امتند و دولت جمهوری اسلامی موظف است سیاست کلی خود را بر پایه اتحاد ملل اسلامی قرار دارد و کوشش پی‌گیر به عمل آورد تا وحدت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهان اسلام را تحقق بخشد. همه کسانی که بر محور توحید، نبوت و معاد متمرکز گشته‌اند، امت

ص: ۶۱

واحدہ اسلامی را تشکیل می دهند. توجه به این نکته نیز با اهمیت است که هر جا مصالح عالی مطرح است، باید به حفظ آن مصالح همت گماشت و در این مسیر کوشید.

۸. انتظارات در جهاد اقتصادی

۸. انتظارات در جهاد اقتصادی

سخنان مقام معظم رهبری

جامعه هدف

انتظارات

از ملت عزیزمان انتظار دارم که در عرصه های اقتصادی با حرکت جهادگونه کار کنند، مجاهدت کنند. حرکت طبیعی کافی نیست. باید در این میدان، حرکت جهشی و مجاهدانه داشته باشیم.

مردم

حرکت جهادگونه

در این رشد (رشد اقتصادی)، سهم بیشتر مربوط به بهره‌وری است؛ یعنی ما بتوانیم از امکانات کشور به شکل بهتری استفاده کنیم. من دو سال قبل در زمینه مسئله صرفه‌جویی و مشکلاتی که در باب بهره‌وری وجود دارد، در همین سخنرانی اول سال، مطالبی را عرض کردم. مردم باید این را بدانند که من به مسئولان توصیه می‌کنم که در زمینه اهمیت ارتقا و بهره‌وری در رشد اقتصادی کشور با مردم حرف بزنند.

مردم و مسئولان

افزایش سهم بهره‌وری

کاهش نرخ بی‌کاری در کشور از جمله مسائل بسیار اساسی و مهم است.

مسئولان

کاهش میزان بی‌کاری

مسئله افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و کمک به بخش خصوصی که بتواند در زمینه مسائل اقتصادی کشور سرمایه‌گذاری کنند، از جمله مسائل مهم و

اساسی است که یکی از کارهای مهم دولت در این زمینه، ایجاد تعاونی است که به وسیله تعاونی‌ها سرمایه‌های بزرگ تشکیل شود و بتوانند در مسائل مهم اقتصادی کشور سرمایه‌گذاری کنند و گره‌های مهم را باز کنند و دولت بتواند این کار را انجام دهد. بایستی زیرساخت‌های حقوقی و قانونی‌اش آماده شود، این یعنی حمایت از شکوفایی کار.

مسئولان

تشویق و کمک سرمایه‌گذاری خصوصی

صرفه‌جویی در مواد اساسی، از جمله صرفه‌جویی در مصرف آب. امروز ۹۰ درصد آبی که در کشور مصرف می‌کنیم، در بخش کشاورزی مصرف می‌شود اگر دولت به توفیق الهی بتواند، شیوه‌های آبیاری کشاورزی را اصلاح کند. غیر از بخش کشاورزی، در همه بخش‌های دیگر _ بخش خانگی، بخش صنعتی و بخش‌هایی که احتیاج به آب دارد _ ما فقط ۱۰ درصد صرفه‌جویی کنیم، ببینید چه اتفاقی می‌افتد. در واقع، امکانات بهره‌برداری از آب در بخش کشاورزی دو برابر می‌شود که این بسیار چیز مهم و باارزشی است.

مردم و مسئولان

صرفه‌جویی در مواد اساسی

ما باید (مردم و مسئولان را) متوجه کنیم به اساسی‌ترین مسائل کشور. در رأس همه اینها به نظر من مسائل اقتصادی است.

نخبگان و اندیشمندان

توجه دادن به اساسی‌ترین مسائل کشور

مشارکت مستقیم مردم در امر اقتصاد لازم است. این نیازمند، توانمند شدن است، نیازمند اطلاعات لازم است. یا که اینها را باید مسئولان در اختیار مردم بگذارند و امیدوارم ان شاء الله به این روند توسعه پیدا کند. البته رسانه‌ها نقش دارند، رادیو و تلویزیون نقش

ص: ۶۳

دارند، می‌توانند مردم را آگاه کنند. دولت هم باید فعال برخورد کند و بتواند ان شاءالله مسئله اقتصادی را پیش ببرند.

مسئولان و رسانه‌ها

تلاشی در جهت مشارکت مستقیم مردم در امر اقتصاد

برای اقتصاد یک کشور، مهم‌ترین بخشی که می‌تواند یک شکوفایی پایدار را به وجود بیاورد، تولیدات به خصوص آن بخش اقتصادی تولیداتی که متکی به دانش، متکی به علم است.

مسئولان

توجه به عرصه تولید دانش بنیان

امروز همه اجزای گوناگون ملت ما، مسئولان کشوری، مسئولین بخش‌های گوناگون استانی در گوشه و کنار کشور و آحاد مردم، همه باید این تلاش را برای خدا در پیش گیرند. خدا هم برکت خواهد داد.

مردم و مسئولان

توجه به نیت الهی در کارها و ایجاد فرهنگ کار و تلاش ملی

علاج (مشکلات)، برگشتن و تکیه کردن به خود؛ استمداد از توانایی‌های خود؛ این چشمه جوشان تمام نشدنی اراده انسانی و استعدادی که بحمدالله در ایران عزیز ما، در مردم ما در نسل جوان ما وجود دارد.

... (مسئولان) همین خط مستقیم تکیه به نیروی درونی و ذاتی خود و ایجاد استغنا از دیگران را با جدیت تمام دنبال کنند.

مسئولان

برگشتن و تکیه کردن به خود

باید مشکلات مردم حل شود. اینها همه اجزایی است از مجموعه یک جهاد عظیم و همه جانبه اقتصادی. با همکاری، هم دلی، احساس برادری، احساس عمل لله و کار برای خدا، این ملت می‌تواند جایگاه شایسته خود را پیدا کند.

مسئولان

کمک به حل مشکلات مردم

در این کار (نفت و گاز)، بخش‌هایی وجود دارد که

باید کارهای علمی انجام بگیرد. در خصوص مسئله نفت و گاز علاوه بر بخش های فنی، حتماً بایستی روی بخش های حقوقی و اقتصادی، حقوق نفت و گاز، اقتصاد نفت و گاز، کار کنیم و در این زمینه مطالعات علمی داشته باشیم.

مسئولان و متخصصان

انجام کارهای عملی در بخش منابع

آنچه من از مسئولین و مردم عزیز توقع دارم، این است که این شعار را جهاد اقتصادی را بشنوند، باور کنند و دنبال کنند.

مردم و مسئولان

تحقق جهاد اقتصادی

بیشتر دانشمندانی که این کارها را (در زمینه پیشرفت و فن آوری) انجام می دهند، جوانند... که حتماً بایستی به این جوان ها اعتماد بشود. البته اساتید کارکشته و مؤمن هم در این کار نیز مشغول هستند که بسیار مغتنم است.

مسئولان

اعتماد به جوانان

سرمایه اصلی، نیروی انسانی است. آنچه کشور ما دارد، این است. جوان های ما با روحیه قوی در حال پیشروی در این می داند و باور دارند که همه کارهایی که زیرساخت های آن در کشور آماده باشد، از دست آنها ساخته است.

مسئولان

توجه به نیروی انسانی به عنوان سرمایه اصلی

زنجیره علم، فن آوری، تولید محصول و تجاری سازی _ که این زنجیره بسیار مهمی است _ در حال شکل گیری است؛ یعنی دانش را تولید می کنند، آن را تبدیل به فن آوری می کنند، محصول را تولید می کنند، محصول را به بازار تجارت جهانی می آورند و برای کشور ثروت تولید می کنند. این، مسیر کشاندن تولید علم به ثروت ملی کشور است و پاسخ گویی به

ص: ۶۵

نیازهای ملت.

مسئولان

کشاندن تولید علم به ثروت ملی کشور است و پاسخ گویی به نیازهای ملت

ما باید بتوانیم قدرت نظام اسلامی را در زمینه حل مشکلات اقتصادی به همه دنیا نشان دهیم؛ الگو را بر سر دست بگیریم تا ملت ها بتوانند ببینند که یک ملت در سایه اسلام و با تعالیم اسلام چگونه می تواند پیشرفت کند.

مردم و مسئولان

نشان دادن قدرت نظام اسلامی در حل مشکلات اقتصادی

مشارکت مستقیم مردم در امر اقتصاد، لازم است. این، نیازمند توان مند شدن است، نیازمند اطلاعات لازم است که اینها را باید مسئولین در اختیار مردم بگذارند و امیدواریم ان شاءالله این روند روزبه روز توسعه پیدا کند.

مردم و مسئولان

مشارکت مستقیم مردم در امر اقتصاد

مشارکت مستقیم مردم در امر اقتصاد، لازم است. البته رسانه ها نقش دارند، رادیو و تلویزیون نقش دارند. می توانند مردم را آگاه کنند؛ دولت هم باید فعال برخورد کند و بتوانند ان شاءالله مسئله اقتصادی را پیش ببرند.

رسانه ها و دولت

اطلاع رسانی و آگاه سازی

یکی از کارهای مهم در این باب، ایجاد تعاونی هاست که به وسیله تعاونی ها، سرمایه های بزرگ تشکیل بشود و بتوانند در مسائل مهم اقتصادی کشور سرمایه گذاری کنند و گره های مهم را باز کنند و دولت بتواند این کار را انجام دهد.

مردم و مسئولان

تشکیل سرمایه های بزرگ به وسیله تعاونی ها

□ قرآن کریم، ترجمه: ناصر مکارم شیرازی.

□ نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی.

ابن ابی الحدید مدائنی، عبدالحمید، شرح نهج البلاغه، تحقیق: محمدابوالفضل ابراهیم، قم، منشورات مکتبه آیت الله العظمی المرعشی النجفی، چاپ هشتم، ۱۴۰۴ ه. ق.

حرانی، ابومحمد حسن، تحف العقول، تهران، مکتبه الصدوق، ۱۳۷۶ ه. ق.

حکیم، سید محمد تقی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۴.

حکیمی، محمدرضا، الحیاه، ترجمه: احمد آرا، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۸.

مصباح یزدی، محمد تقی، حکومت اسلامی و ولایت فقیه، تهران، ۱۳۵۹.

مکارم شیرازی، ناصر (و جمعی از نویسندگان)، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۲.

موسوی خمینی، سید روح الله، صحیفه نور، تهران، وزارت ارشاد، ۱۳۶۵.

می یزر، دنی، دوره کامل علم اقتصاد، ترجمه: مهدی تقوی و عبدالله

کوثری.

نجفی، محمدحسن، جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ ششم، ۱۳۷۹.

ص: ۶۹

جهاد اقتصادی؛ زمینه‌ساز تحول اقتصادی با تأکید بر اصلاح الگوی مصرف

غلام رضا سرآبادانی □

ادکترای اقتصادی اسلامی.

چکیده

چکیده

جهاد دفاعی که در برابر هجوم دشمن به سرزمین اسلامی، بر همه مسلمانان، از زن و مرد و ضعیف و قوی واجب می‌شود، مشروط به حضور امام معصوم علیه السلام نیست و در هر زمانی که اسلام و جامعه اسلامی، به خطر بیفتد، هر کس با هر توانی، باید برای رویارویی با دشمن آماده شود. تخلف و فرار از جهاد نیز جایز نبوده و مستحق عقوبت است. امروز که امت اسلامی و نظام اسلامی در عرصه اقتصادی با هجوم سلطه‌گران روبه‌رو شده، جهاد دفاعی در این عرصه (جهاد اقتصادی) بر همه واجب است. جهاد اکبر (جهاد با نفس) در عرصه جهاد اقتصادی، انجام اصلاحات جدی در بینش و نگرش افراد نسبت به جایگاه ثروت در زندگی انسان، مبارزه جدی با تمایلات نفسانی، نفی اختصاص دادن مال و درآمد برای شهوت رانی

ص: ۷۰

و هوس رانی و به کار بستن مال برای تأمین نیازهای واقعی انسان هاست که می‌تواند روند تحولات اقتصادی در عرصه های تولید، توزیع و مصرف را تسریع کند. بنابراین، جهاد اقتصادی باید مشتمل بر برنامه‌هایی برای مقابله با دشمن خارجی در عرصه اقتصادی و جهاد با نفس در این عرصه باشد.

جهاد اقتصادی از تقدس ویژه ای برخوردار است و این سبب می‌شود تحمل تنگناها و ناملايمات آسان تر شود و فضای معنوی و کار و تلاش پی گیری که ایجاد می‌شود، تأثیر بسیاری در تحقق الگوی تولید و مصرف اسلامی خواهد داشت. برای نمونه، روحیه دنیاگریزی به معنای دل نبستن به دنیا و به دنبال آن، روحیه اسراف‌گریزی و ایثارگری و ترجیح دادن دیگران بر خود، بر بخش عظیمی از جامعه حاکم می‌شود.

در الگوی مصرف اسلامی، قناعت، مقدمه زهد و زاهد بودن مقدمه پرهیز و خودداری از اسراف است و شرایط را برای انجام انفاق و تأمین زندگی فقیران و تحقق عدالت فراهم می‌کند. در این الگو، تنها سطح مصرف مجاز، مصرف کفافی یعنی تأمین نیازهای متعارف خود و خانواده و در صورت امکان کمک به مستمندان است. تحقق الگوی تولید و مصرف اسلامی، آثار بسیار مهمی در زمینه اقتصاد دارد که عبارتند از:

مصرف بهینه کالاها و خدمات (با پرهیز از اسراف و تبذیر)؛

مصرف بهینه با بهره‌وری بالای منابع تولید؛

اقدام به سرمایه‌گذاری و تولید بیشتر و مصرف کمتر (با پرهیز از مصرف‌گرایی و حاکم کردن الگوی تولیدگرا)؛

تحقق عدالت اقتصادی مورد تأکید اسلام در جامعه به ویژه در زمینه توزیع درآمد و رفاه (با تخصیص بخشی از مصرف کفافی به انفاق به دیگران).

کلیدواژگان

کلیدواژگان

جهاد، جهاد دفاعی، جهاد اقتصادی، جهاد اکبر، الگوی مصرف، الگوی مصرف اسلامی، مصرف کفافی، اسراف، قناعت و زهد، عدالت اقتصادی.

۱. معنای جهاد

اشاره

ص: ۷۲

۱. معنای جهاد

زیر فصل ها

الف) معنای لغوی

ب) معنای فقهی

الف) معنای لغوی

الف) معنای لغوی

جهاد در لغت از ماده «جهد» (به فتح جیم) به معنای رنج و مشقت است یا از «جهد» (به ضم جیم) به معنای توانایی و طاقت است.

ب) معنای فقهی

ب) معنای فقهی

«فدا کردن و بذل جان و آنچه جان متوقف بر آن است؛ یعنی مال، در جنگ با مشرکین یا باغین (طغیان‌گران) به شکل خاص»^(۱).

آیات شریفه قرآن کریم درباره فضیلت و جایگاه جهاد می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ... فَأَشْتَبِهُرُوا بِبَيْعِكُمْ» (توبه: ۱۱۱) همچنین آیه «لَا يَشْتَوِي الْقَاعِدُونَ» (نساء: ۹۵) تا آخر و آیات دیگری که بعدها به آن اشاره خواهد شد، جایگاه جهاد را در فرهنگ اسلامی بیان می‌کند.

ص: ۷۳

در این باره در روایات نیز آمده است که جهاد، «رکن چهارم ایمان»^(۱) و «بابی از ابواب بهشت»^(۲) و «بعد از فرایض، برترین چیز است»^(۳) و «برای بهشت، بابی است که باب مجاهدین نامیده می‌شود و زمانی که آن باب مفتوح می‌شود، مجاهدین وارد می‌شوند، در حالی که شمشیرهایشان به گردنشان آویخته است»^(۴).

بی شک، مورد اصلی جهاد، قتال ابتدایی با کفار بر سر اسلام است و این همان جهاد و قتالی است که در باره آن آیه قتال نازل شده است:

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهُ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ. (بقره: ۲۱۶)

بر شما کارزار واجب شده است، در حالی که برای شما ناگوار است و بسا چیزی را که خوش نمی‌دارید و آن برای شما خوب است و بسا چیزی را که دوست می‌دارید و آن برای شما بد است و خدا می‌داند و شما نمی‌دانید.

«به قتال ابتدایی ملحق می‌شود، قتال با کفاری که هجوم به مسلمین آورده‌اند. اگرچه قتال با این شرایط دفاع محسوب می‌شود، ولی به هر حال یکی از انواع جهاد (جهاد دفاعی) به حساب آمده است»^(۵).

ص: ۷۴

۱- شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۵، باب ۴ از ابواب جهاد النفس، ح ۱۱.

۲- همان، ص ۱۸.

۳- همان، ص ۱۳.

۴- همان، ص ۱۰.

۵- قتال ابتدایی باغین نیز ملحق به جهاد است؛ چه رسد به دفاع در برابر آنها برای بازگرداندن و وادار کردن آنها به پذیرش حق.

۱. جهاد ابتدایی که برای دعوت به اسلام است و شرایط خاص خود را دارد^(۱) و وجوب آن کفایی است.

۲. اگر برخی کفار و دشمنان، مسلمانان را تهدید کنند، به گونه‌ای که اصل اسلام در خطر باشد یا بخواهند بر سرزمین مسلمانان مستولی شوند، آنان را اسیر و اموال آنها را غارت کنند، جهاد دفاعی بر همه افراد، مرد و زن، سالم و مریض و غیره، واجب می‌شود و متوقف بر حضور امام علیه السلام و اذن او نیست. همچنین مختص کسانی نیست که مستقیماً مقصود تعدی دشمنان هستند، بلکه بر هر کسی که از وضعیت آنها اطلاع یابد، قیام واجب است، اگر علم به توانایی مقصودین [افراد در خط مقدم جبهه] برای دفاع از کیان اسلام نداشته باشد.^(۲)

معیار جهاد دفاعی، هجوم دشمن به سرزمین مسلمانان است، به گونه‌ای که اصل اسلام را به مخاطره اندازند و بیم استیلا آنها بر مسلمانان برود. این معیار به جنگ نظامی اختصاصی ندارد و شامل هجوم‌های اقتصادی و فرهنگی و غیره نیز می‌شود، به ویژه آنکه امروزه دشمنان اسلام، یعنی استعمارگران و نظام سلطه به هجوم و لشکرکشی نظامی تمایلی ندارند و از طریق استیلا سیاسی، فرهنگی یا اقتصادی می‌توانند به اهداف خود برسند. آسیب‌پذیری از جنبه اقتصادی می‌تواند نظام اسلامی را از ابعاد دیگر نیز در

ص: ۷۵

۱- جواهرالکلام، ج ۲۱، ص ۱۹.

۲- همان.

برابر دشمنان تهدید کند. دشمنان جمهوری اسلامی چون در رویارویی نظامی به نتیجه‌ای دست نیافتند، جنگ اقتصادی با استفاده از تحریم‌های مختلف و امثال آن را در پیش گرفته‌اند. این جنگ تمام‌عیار اقتصادی، یک جهاد و دفاع تمام‌عیار اقتصادی را نیز می‌طلبد.

۲. حکم جهاد

۲. حکم جهاد

در یافتیم که جهاد دفاعی بر همه افراد از زن و مرد و ضعیف و قوی واجب است و همه باید در این جهاد شرکت کنند. فرار از جهاد نیز جایز نیست. صاحب جواهر در این باره می‌گوید:

فرار از جهاد اگر دشمن در حال ضعف باشد یا از نظر تعداد کمتر باشند، جایز نیست، چنانکه شیخ (۱) و فاضلان (۲) و شهیدان (۳) و غیر آنها تصریح کرده‌اند، بلکه مخالفی در این مسئله نیافتیم. چنانکه در تنقیح به عدم خلاف اعتراف کرده است، بلکه [علاوه بر مورد قبل] فرار از زحف [صحنه رویارویی با دشمن] از جمله گناهان کبیره است. نصوص مستفیضه یا متواتره نیز بر آن دلالت دارد. [در این مورد] آیه قرآن می‌فرماید:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحَفًا فَلَا تُولُوهُمُ الْأُدْبَارَ، وَمَنْ يُولُوهُمْ يَوْمَئِذٍ دُبرُهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّرًا إِلَىٰ فِتْنَةٍ فَقَدْ بَاءَ

ص: ۷۶

۱- شیخ طوسی.

۲- فاضل نراقی و فاضل تونی.

۳- شهید اول و شهید ثانی.

بَغْضَبٍ مِنَ اللَّهِ، وَ مَاوَاهُ جَهَنَّمَ وَ بئسَ الْمَصِيرُ. (انفال: ۱۵ و ۱۶)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، هرگاه [در میدان نبرد] به کافران برخورد کردید که [به سوی شما] روی می‌آورند، به آنان پشت نکنید. هر که در آن هنگام به آنان پشت کند _ جز آنکه [هدفش] کناره‌گیری برای نبردی [مجدد] یا پیوستن به جمع [دیگر از هم‌زمانش] باشد _ قطعاً به خشم خدا گرفتار خواهد شد و جایگاهش دوزخ است، و چه بد سرانجامی است.

در روایت مرسل کلینی از امیرالمؤمنین علی علیه السلام آمده است:

وَلْيَعْلَمِ الْمُنْهَرِمُ أَنَّهُ مَسْخُطٌ رَبَّهُ وَ مَوْبِقٌ نَفْسَهُ، لَهُ فِي الْفِرَارِ مَوْجِدُهُ اللَّهُ وَ الدُّلُّ اللَّازِمُ وَ العَارُ الْبَاقِي، وَ أَنَّ الْفَارَّ لَغَيْرِ مَزِيدٍ فِي عُمْرِهِ، وَ لَا مَحْجُورٌ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ يَوْمِهِ، وَ لَا يَرْضَى رَبَّهُ، وَ لَمَوْتُ الرَّجُلِ مُحِقًّا قَبْلَ إِتْيَانِ هَذِهِ الْخِصَالِ خَيْرٌ مِنَ الرِّضَا بِالتَّبْتُّسِ بِهَا وَ الْإِقْرَارِ عَلَيْهَا.

کسی که از جنگ فرار می‌کند، باید بداند که غضب خداوند و هلاکت خود را موجب شده است. در فرار او ذلت و ننگ ابدی است. باید بداند که او عمر خود را زیاد نمی‌کند و بین خود و امروزش مانع نمی‌شود و خدایش را راضی نمی‌کند. قطعاً مرگ فرد در حالی که برحق است، قبل از آمدن خصال ذکر شده، برتر از رضایت به این خصال و اقرار بر آنها است. (۱)

ص: ۷۷

۳. انواع جهاد از جهت نوع دشمن

۳. انواع جهاد از جهت نوع دشمن

الف) جهاد با نفس (دشمن درونی)

جهاد با نفس، معروف به جهاد اکبر است. خداوند در قرآن می‌فرماید:

وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ. (نازعات: ۴۰ و ۴۱)

و اما کسی که از ایستادن در برابر پروردگارش هراسید و نفس خود را از هوس باز داشت، پس جایگاه او همان بهشت است.

امیرالمؤمنین علی علیه السلام فرمود:

إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بَعَثَ سِرِّيَّهَ فَلَمَّا رَجَعُوا قَالَ مَرَجَبًا بِقَوْمٍ قَضَوْا الْجِهَادَ الْأَصْغَرَ وَبَقِيَ عَلَيْهِمُ الْجِهَادُ الْأَكْبَرُ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا الْجِهَادُ الْأَكْبَرُ قَالَ جِهَادُ النَّفْسِ. (۱)

پیامبر، گروهی را برای سریّه فرستاد و چون برگشتند، فرمود: مرچبا به قومی که جهاد اصغر را عمل کردند و جهاد اکبر بر آنها باقی مانده است. سؤال شد: یا رسول‌الله، جهاد اکبر چیست؟ حضرت فرمود: جهاد با نفس.

در این روایت، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله جهاد با نفس را «جهاد اکبر» و جهاد با دشمنان بیرونی را «جهاد اصغر» نامیده است. (۲)

ب) جهاد با دشمن خارجی

ص: ۷۸

۱- معانی الاخبار، باب معنی الجهاد الاکبر، ص ۱۶۰.

۲- امیرالمؤمنین علی ۷ فرمود: «أفضل الجهاد من جاهد نفسه التي بين جنبيه؛ برترین جهاد، [موردی است] که کسی با نفس خود که بین دو پهلوی اوست جهاد کند».

در قسمت گذشته، تعریف و انواع این جهاد را به تفصیل ذکر کردیم و آنچه در این بحث مورد نظر ماست، نوع دوم جهاد با دشمن بیرونی است که به جهاد دفاعی معروف است.

۴. ابعاد جهاد

اشاره

۴. ابعاد جهاد

زیر فصل ها

الف) شرایط جهاد

ب) تقدس حرکت جهادی

ج) تحمل سختی های موجود در مسیر حرکت جهادی

د) نتایج حرکت جهادی

الف) شرایط جهاد

الف) شرایط جهاد

قرآن درباره شرایط جهاد چنین می فرماید:

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مِمَّا اسَدْتَعْتُم مِّنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِيَاطِ الْخَيْلِ تُزْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخِرِينَ مِّنْ دُونِهِمْ لَمَّا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ
وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ. (انفال: ۶۰)

و هرچه در توان دارید، از نیرو و اسبها آماده و بسیج کنید تا با این [تدارکات]، دشمن خدا و دشمن خودتان و [دشمنان] دیگری را جز ایشان _ که شما نمی شناسیدشان و خدا آنان را می شناسد _ بترسانید و هر چیزی در راه خدا خرج کنید، پاداشش به خود شما بازگردانیده می شود و بر شما ستم نخواهد رفت.

یک _ شناخت درست دشمن

چنان که از این آیه استفاده می شود، شناخت دشمن و امکانات و عده و عده آنها برای مقابله با آن ضروری است؛ زیرا فراهم کردن ساز و برگ و ایجاد آمادگی برای مقابله با دشمن زمانی ممکن است که دشمن را خوب بشناسیم.

غافل شدن از دشمن و آمادگی نداشتن، انسان را در برابر دشمن آسیب پذیر می کند. پس لزوم آمادگی برای مقابله با دشمن قطعی است. ساز و برگ و عِدّه و عُیْدّه باید متناسب با توان دشمن و بیشتر از آن باشد؛ زیرا به تعبیر آیه شریفه، ممکن است برخی از توانایی های دشمن را شناسیم. پس همواره باید بیش از مقداری که از دشمن شناسایی شده است، آمادگی داشت. این آمادگی باید در حدّی باشد که در قلب دشمن ترس و ناامیدی بیفکند و او را به فرار وادار کند.

سه _ تضمین پیروزی

یکی از مهم ترین ویژگی های حرکت جهادی این است که موفقیتش حتمی است. خداوند وعده داده است که مجاهدین و کسانی را که در راه او جهاد می کنند و رضایت او را برنامه کاری خویش قرار داده اند، به موفقیت برساند؛ زیرا یاری و همراهی خداوند با نیکوکاران حتمی است. خداوند در سوره عنکبوت می فرماید:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ. (عنکبوت: ۶۹)

و کسانی که در راه ما کوشیده اند، به یقین، راه های خود را بر آنان می نمایم و در حقیقت، خدا با نیکوکاران است.

این آیه شریفه، به هر دو نوع جهاد، جهاد با نفس و با دشمن بیرونی اشاره دارد و برای هر دو وعده پیروزی داده است. در بسیاری از آیات دیگر، از جمله در سوره توبه نیز با اشاره به این مطلب می فرماید:

لَكِنَّ الرُّسُولَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأَوْلِيَّكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأَوْلِيَّكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ. (توبه: ۸۸)

ولی پیامبر و کسانی که با او ایمان آورده‌اند، با مال و جانشان به جهاد برخاسته‌اند. و اینانند که همه خوبی‌ها برای آنان است. اینان همان رستگارانند.

در آیات متعددی از قرآن به این حقیقت اشاره شده است. (۱)

چهار _ وعده دوزخ برای سرپیچی کنندگان

آنان که از فرمان جهاد سر باز می‌زنند، گرفتار عقوبتی بزرگ می‌شوند که بدترین آن، دوزخ است. قرآن در سوره توبه می‌فرماید:

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَاتَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ. (توبه: ۸۱)

بر جای ماندگان، از [خانه] نشستن خود، و مخالفت با رسول خدا، شادمان شدن، و از اینکه با مال و جان خود در راه خدا جهاد کنند، کراهت داشتند، و گفتند: «در این گرما بیرون نروید.» بگو: «اگر دریابند _ آتش دوزخ، سوزان‌تر است».

در آیات دیگری از قرآن نیز به سرپیچی کنندگان، عذاب و دوزخ وعده داده شده است.

ص: ۸۱

ب) تقدس حرکت جهادی

ب) تقدس حرکت جهادی

از دیدگاه قرآن، جهاد یکی از بهترین اعمال و دارای بالاترین درجه از ارزش است. مؤمنانی که با مال و جان خودشان در راه خدا جهاد می‌کنند، نسبت به غیر مجاهدین و آنان که نشستن در خانه را بر جهاد ترجیح می‌دهند، برتری دارند. قرآن می‌فرماید:

لَا يَشْتَرِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرَ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا. (نساء: ۹۵)

مؤمنان خانه نشین که زیان دیده نیستند، با مجاهدانی که با مال و جان خود در راه خدا جهاد می‌کنند، یکسان نیستند. خداوند، کسانی را که با مال و جان خود جهاد می‌کنند، به درجه‌ای بر خانه‌نشینان مزیت بخشیده و به همه وعده [پاداش] نیکو داده، [و لی] مجاهدان را بر خانه نشینان به پاداشی بزرگ، برتری بخشیده است.

ج) تحمل سختی‌های موجود در مسیر حرکت جهادی

ج) تحمل سختی‌های موجود در مسیر حرکت جهادی

جهاد سختی‌های خاص خودش را دارد و کسی که وارد عرصه جهاد می‌شود، باید این سختی‌ها را برای رضای خدا تحمل کند؛ زیرا همه فعالیت‌های سخت و حتی موفقیت‌هایی را که به دست می‌آید و غنیمت‌هایی که از دشمن گرفته می‌شود، به عنوان حسنه از مجاهد می‌پذیرند. خداوند در قرآن در این باره می‌فرماید:

مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ

اللَّهِ وَلَمَا يَزْعُبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَمَا يَطَّؤُونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ. (توبه: ۱۲۰)

مردم مدینه و بادیه‌نشینان پیرامونشان را نرسد که از [فرمان] پیامبر خدا سر باز زنند و جان خود را عزیزتر از جان او بدانند؛ چون هیچ تشنگی و رنج و گرسنگی در راه خدا به آنان نمی‌رسد و در هیچ مکانی که کافران را به خشم می‌آورد، قدم نمی‌گذارند و غنیمتی از دشمن به دست نمی‌آورند، مگر اینکه به سبب آن، عمل صالحی برای آنان [در کارنامه‌شان] نوشته می‌شود؛ زیرا خدا پاداش نیکوکاران را ضایع نمی‌کند.

(د) نتایج حرکت جهادی

(د) نتایج حرکت جهادی

بر اساس مطالب پیشین، این نتایج را برای حرکت جهادی می‌توان ذکر کرد:

جهاد از تقدس بالایی برخوردار است و این امر سبب می‌شود نتیجه و موفقیت آن قطعی باشد.

تحمل تنگناها و ناملایمات در آن آسان تر می‌شود.

با استفاده بهینه از وقت و امکانات موجود، کارهای بسیار بزرگ و غیر عادی را می‌توان به سرعت عملی ساخت؛ زیرا حرکت مقدس جهادی ماهیتاً حرکتی جهشی است.

دشمن را از فکر دست‌اندازی به کیان اسلامی ناامید می‌کند.

پیش از این اشاره کردیم که نوع دوم از انواع جهاد که صاحب جواهر ذکر می‌کند، عبارت است از هجوم دشمن به بلاد مسلمانان، به گونه‌ای که اصل اسلام را به مخاطره اندازند و بیم استیلاي آنها بر مسلمانان برود. آنچه به جهاد دفاعی معروف است، به جنگ نظامی اختصاص ندارد و شامل هجوم‌های اقتصادی و فرهنگی و غیره نیز می‌شود، به ویژه آنکه امروزه دشمنان اسلام، یعنی استعمارگران و نظام سلطه، به هجوم نظامی و لشکرکشی نظامی تمایلی ندارند و از طریق استیلاي سیاسی، فرهنگی یا اقتصادی نیز می‌توانند به اهداف خود برسند.

آسیب‌پذیری از جنبه اقتصادی می‌تواند نظام اسلامی را از ابعاد دیگر نیز در برابر دشمنان تهدید کند. دشمنان جمهوری اسلامی چون در رویارویی نظامی به نتیجه‌ای دست نیافتند، جنگ اقتصادی را به صورت تحریم‌های مختلف اقتصادی علیه نظام اسلامی در پیش گرفته‌اند. این جنگ تمام عیار اقتصادی، یک جهاد و دفاع تمام عیار اقتصادی را نیز می‌طلبد. بنابراین، هجوم دشمن و جنگ تمام عیار او با نظام اسلامی در عرصه اقتصادی، بر کسی پوشیده نیست. به همین جهت، امسال را سال جهاد اقتصادی نامیدند تا امت اسلامی وارد جهادی اقتصادی با دشمن شود و جهش اقتصادی مورد نظر از راه این جهاد مقدس تحقق یابد. نام گذاری امسال به نام جهاد اقتصادی و تبدیل حرکت اقتصادی به جهادی اقتصادی، ماهیت و ابعاد خاصی به این حرکت می‌دهد که باید به آن توجه جدی کرد.

با عنایت به بحث فقهی گذشته، جهاد اقتصادی بر جهاد دفاعی تطبیق

داده می‌شود و این جهاد دفاعی تا رفع خطر استیلای دشمن بر نظام اسلامی و تحقق امنیت و عدالت اقتصادی بر همگان واجب است. چنانچه در عرصه های مختلف تولید، توزیع و مصرف، مصداق جهاد با نفس نیز می‌تواند باشد؛ یعنی یکی از زمینه‌های تحقق جهاد اقتصادی، جهاد با نفس است. همچنین با مددگیری از بحثی که درباره ابعاد و شرایط جهاد داشتیم، به این ابعاد و شرایط و ویژگی‌ها در جهاد اقتصادی، به طور مختصر اشاره می‌کنیم.

۶. ابعاد جهاد اقتصادی

اشاره

۶. ابعاد جهاد اقتصادی

وقتی که حرکت اقتصادی، به جهاد تبدیل می‌شود، یعنی ضرورت جهاد را پیدا می‌کند، چنان که در جنبه نظامی گفتیم، دارای این ابعاد خواهد بود:

الف) شرایط جهاد اقتصادی

الف) شرایط جهاد اقتصادی

شناخت جبهه اقتصادی، اولویت‌ها و اهداف جهادی و فراهم کردن امکانات برای مقابله با دشمن در عرصه اقتصادی، ضروری است. بنابراین، با دقت کامل باید امکانات و منابع را شناخت و با برنامه‌ریزی دقیق به سمت اهداف حرکت کرد. (۱)

ب) تضمین پیروزی جهادگران

ب) تضمین پیروزی جهادگران

پیروزی در جهاد اقتصادی با تلاش مجاهدین در راه خدا حتمی است. (۲)

ص: ۸۵

۱- نک: انفال: ۶۰.

۲- نک: عنکبوت: ۶۹.

ج) مجازات متخلفان

ج) مجازات متخلفان

هر کس از زیر بار جهاد اقتصادی شانه خالی کند، مستحق عقوبت است. (۱) آنان که بدون توجه به منافع عمومی درصدد سوءاستفاده و سودجویی شخصی از شرایط موجود هستند و به نوعی شرایط را برای تحقق جهاد اقتصادی سخت تر می کنند، مصادیق متخلفین از جهاد هستند، چه رسد به آنان که به صراحت با برنامه های جهاد اقتصادی مخالفت کنند.

د) تقدس جهاد اقتصادی

د) تقدس جهاد اقتصادی

جهاد اقتصادی، حرکت و مجاهده مقدسی است که نزد خداوند ارزش بالایی دارد. (۲) همین امر سبب می شود تلاش ها و مجاهدت ها در این زمینه دوچندان شود و کیفیت کارها نیز بهبود یابد.

ه) ضرورت تحمل دشواری های جهاد اقتصادی

ه) ضرورت تحمل دشواری های جهاد اقتصادی

پیش از این گفتیم که جهاد، سختی ها و دشواری های خاص خود را دارد و گاهی تنگناهایی ایجاد می شود که همه مؤمنان باید تحمل کنند. (۳) البته تقدس جهاد اقتصادی و ارزش بالای مجاهده در راه خدا، تحمل سختی ها را آسان تر می کند.

ص: ۸۶

۱- نک: توبه: ۸۱.

۲- نک: نساء: ۹۵.

۳- نک: توبه: ۱۲۰.

از جمله اهداف اقتصادی در نظام اسلامی، امنیت، رشد و عدالت اقتصادی است. چنان که امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «هر جامعه‌ای به سه چیز نیازمند است: امنیت، عدالت و سرسبزی.»^(۱) مراد از سرسبزی در کلام امام همان آبادانی است که می‌توان معادل واژه رشد اقتصادی گرفت.

یکی از راه کارهای مهم تحقق اهداف یاد شده، جهاد اقتصادی است؛ زیرا جهاد اقتصادی می‌تواند در فرصت کمتر و حتی با امکانات کمتر، ولی با استفاده بهینه از وقت و امکانات موجود، کارهای بسیار بزرگ و غیر عادی را به سرعت عملی سازد. ماهیت حرکت مقدس جهادی، حرکتی جهشی است. نمونه‌های عملی این حرکت مقدس، در سال‌های گذشته در ایران اتفاق افتاده و نتایج بسیار مطلوبی داشته است، مانند: جهاد بسیج در هشت سال دفاع مقدس، انجام کارهای خارق‌العاده و بی‌سابقه و اداره جنگ و نیز طرح‌های عظیم فنی و مهندسی جهاد سازندگی که انجام آن بدون داشتن روحیه ای جهادی ممکن نبود. روحیه جهادی با اوصافی چون کم توقعی، پرکاری و تلاش شبانه‌روزی و اخلاص در کار و بالاخره سرعت انجام کار _ همان اوصافی که حرکت جهادی را مقدس می‌کند _ همراه است. همراهی حرکت عظیم جهاد اقتصادی با جهاد اکبر که یکی دیگر از ابعاد جهاد اقتصادی است، اثرگذاری حرکت جهادی را عمیق تر و وسیع تر می‌سازد. پرهیز از تمایلات نفسانی و فعالیت در حوزه‌های مختلف اقتصادی

برای رضای خداوند، عامل بسیار نیرومندی در داشتن رفتارهای اقتصادی با کارآمدی و بازدهی بالاست و این امر، زمینه‌ساز تحولی عظیم در اقتصاد و رسیدن به توسعه پایدار اقتصادی است. به عبارت دیگر، جهاد اقتصادی بین عرصه بینشی و اندیشه و عرصه

رفتار و عمل، پیوند ناگسستنی ایجاد می‌کند. در ادامه به برخی عرصه‌هایی که جهاد اقتصادی بیشتر می‌تواند مؤثر باشد، اشاره می‌کنیم.

۸. عرصه‌های جهاد اقتصادی

اشاره

۸. عرصه‌های جهاد اقتصادی

زیر فصل‌ها

اصلاح الگوی مصرف

ب) الگوی مصرف اسلامی

ج) محدودیت‌ها و قیود سطح مصرف مجاز

د) راهبردهای جهادی اصلاح الگوی مصرف

اصلاح الگوی مصرف

اشاره

اصلاح الگوی مصرف

اصلاح الگوی مصرف در تحولات اقتصادی جایگاه ویژه‌ای دارد. تأثیر جهاد اقتصادی در راستای اصلاح الگوی مصرف، یکی از مباحث مورد نظر در این نوشتار است. برای روشن شدن چارچوب بحث، ابتدا مفهوم الگوی مصرف و چارچوب الگوی مصرف اسلامی را بیان می‌کنیم.

الف) معنای الگوی مصرف

الف) معنای الگوی مصرف

ادیان و فرهنگ‌ها، چارچوب‌های معنایی یک جامعه را می‌سازند و چارچوب‌های معنایی نیز چارچوب‌های کنشی آن

جامعه را شکل می دهند. بدون این چارچوب معنایی که از آن به عقلانیت یاد می شود، چارچوب کنشی نیز وجود نخواهد داشت. پس دین، مذهب و فرهنگ، هویت و ماهیت عقلانیت موجود در یک جامعه را شکل می دهند. به عبارت دیگر، در حوزه مباحث فلسفه اقتصاد و تبیین مبانی فکری و ارزشی رفتارهای اقتصادی، چهره پنهان عقلانیت مصرفی یا عقلانیت تولیدی را مذهب

ص: ۸۸

تشکیل می دهد. اینکه در جامعه عقلانیت مصرفی حاکم شود یا عقلانیت تولیدی، فرهنگ و تحول آن تعیین کننده است. بنابراین، تحول مذهب و فرهنگ می تواند در جهت شکل گیری عقلانیت مصرفی یا عقلانیت تولیدی باشد. برای نمونه، اگر مذهب و فرهنگ به طرف اشرافیت، نفع پرستی شخصی و تجمل گرایی حرکت کند، عقلانیت مصرفی را در جامعه رواج خواهد داد و اگر به طرف یک مذهب مردمی و اعتدال گرا حرکت کند، عقلانیت تولیدی را ایجاد خواهد کرد.^(۱)

با توجه به معنای پیش گفته برای الگوی مصرف، الگوی مصرف از مقوله معنا و نوعی بینش و چارچوب ذهنی در فرد و جامعه است، در حالی که مصرف از مقوله رفتار است و نوع عملکرد فرد و جامعه در زمینه بهره برداری از منابع تولید و کالاهای تولید شده را نشان می دهد. بنابراین، آنچه از اعداد و ارقام و شاخص های کمی ارائه می شود، به صورت مستقیم، بیانگر نوع رفتار و مقدار مصرف است و به صورت غیر مستقیم، بیانگر الگوی مصرف حاکم بر فرد و جامعه است. در ضمن معلوم شد که الگوی مصرف بر مبنای فرهنگ دینی یا غیردینی فرد و جامعه شکل می گیرد و نباید از مسئله فرهنگ و تأثیر تغییرات آن در چگونگی شکل گیری الگوی مصرف غافل شد؛ یعنی تغییر فرهنگ می تواند الگوی مصرف را نیز تغییر دهد.

بنابراین، مقصود از اصلاح الگوی مصرف، اصلاح مبانی فکری و ارزشی

ص: ۸۹

و چارچوب های ذهنی فرد و جامعه و به عبارت دیگر، چارچوب های معنایی نامطلوب در مورد رفتارهای مصرفی و جای گزین کردن آن با چارچوب های مطلوب و مورد نظر (دینی و غیر دینی) است. به عبارت دیگر، فرهنگ مصرفی باید اصلاح شود و تغییر یابد تا رفتارهای مصرفی نیز تغییر کند. از این رو، باید گفت تغییر اساسی الگوی مصرف فقط در بلندمدت امکان پذیر است؛ چون مستلزم تغییر فرهنگ است و تغییر فرهنگ به مدت طولانی نیاز دارد. بنابراین، از ابزارهای اقتصادی در جهت تغییر الگوی مصرف باید به عنوان ابزارهای مکمل استفاده شود. (۱)

طراحی جهاد اقتصادی، افزون بر آثاری که اشاره کردیم، در زمینه های مختلف اقتصادی، از جمله اصلاح نظام تولید و الگوی مصرف اثر فوق العاده ای دارد؛ زیرا بخش عمده راه حل اصلاح الگوی مصرف، ماهیت فرهنگی و اخلاقی دارد و تغییر آن به اصلاح فرهنگ و نظام ارزشی جامعه وابسته است. اصلاح قیمت ها به عنوان ابزاری اقتصادی از این ساحت جداست. بر همین اساس، هدف مند کردن یارانه ها که دولت به منظور ایجاد تحول در اقتصاد به ویژه تولید، توزیع و مصرف، طراحی و اجرا کرده، ابزاری اقتصادی است که تنها می تواند بخشی از مشکل را حل کند. طرح جهاد اقتصادی از نظر ایجاد تغییر در جنبه های فکری و ارزشی فرد و جامعه و پیوند دادن آن با حوزه رفتاری فرد و جامعه به آسانی می تواند الگوی

ص: ۹۰

۱- مجتبی باقری، مقاله «نگاهی اجمالی به سطح مصرف در اسلام»، ۱۳۸۰، فصلنامه اقتصاد اسلامی، ص ۱.

مصرف جامعه و رفتارهای مصرفی آن را اصلاح کند. چون الگوی مصرف مطلوب، الگوی مصرف اسلامی است، ابتدا به صورت مختصر، الگوی مصرف اسلامی و جایگاه جهاد اقتصادی در راستای دست یابی به این الگو را بیان خواهیم کرد.

(ب) الگوی مصرف اسلامی

اشاره

(ب) الگوی مصرف اسلامی

زیر فصل ها

یک _ مفهوم الگوی مصرف اسلامی

دو _ چارچوب الگوی مصرف اسلامی

یک _ مفهوم الگوی مصرف اسلامی

یک _ مفهوم الگوی مصرف اسلامی

با توجه به تعریفی که از الگوی مصرف گذشت، مقصود از الگوی مصرف اسلامی، بیان چارچوب های فکری و ارزشی تعیین کننده رفتارهای مصرفی فرد و جامعه است. بنابراین، الگوی مصرف اسلامی مرتبط با ارزش های اساسی و هنجارهای پذیرفته شده اسلامی است. همین امر سبب تفاوت اساسی الگوی مصرف اسلامی با الگوی مصرف در اقتصاد متعارف می شود.

دو _ چارچوب الگوی مصرف اسلامی

اشاره

دو _ چارچوب الگوی مصرف اسلامی

این چارچوب به این پرسش ها، پاسخ می دهد: سطوح مصرف در اسلام کدام است؟ کدام سطح مصرف مجاز و کدام سطح، ممنوع است؟ محدودیت ها و مقیدات مصرف مجاز در اسلام کدامند؟

اول _ سطح مصرف مجاز

اول _ سطح مصرف مجاز

در نظام اسلامی، چارچوب و ضابطه خاصی برای مصرف تعیین شده است که با بخش های دیگر از جمله تولید و توزیع درآمد نیز هماهنگی لازم را دارد؛ زیرا الگوی مصرف اسلامی (مصرف کفافی) هماهنگ با میزان درآمد فرد (درآمد کفافی) است. بدین جهت، الگوی مصرف و نظام توزیع درآمد

در اسلام، ضمن هم سویی با نظام تولید، زمینه را برای تحقق عدالت اقتصادی _ اجتماعی به عنوان یکی از مهم ترین اهداف در نظام اسلامی فراهم می کند.

درباره حدود سطح مصرف مجاز می توان گفت ظاهر آیات قرآن و روایات این است که یک سطح مجاز در مصرف بیشتر وجود ندارد و آن، سطح کفاف است. پایین تر از آن، اقتار یا تقتیر (سخت گیری و تنگ گیری) است و بالاتر از آن، اسراف.

خداوند می فرماید: «وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا؛

و [بندگان خدا] کسانی اند که چون انفاق کنند، نه ول خرجی می کنند و نه تنگ می گیرند و میان این دو [روش]، حدّ وسط را برمی گزینند.» (فرقان: ۶۷) در این آیه شریفه، هم مصرف اقتاری و هم مصرف اسرافی نهی شده است. مصرف بین این دو حد که مصرف اعتدالی است، تأیید و مجاز شمرده شده است. نکته دیگر اینکه در این آیه شریفه، بین دو حد غیرمجاز، یک سطح مصرف مجاز بیشتر بیان نشده و آن، کفاف است. پس هرگونه مصرف مجازی باید مشمول همان سطح کفاف باشد و در غیر این صورت، مجاز نخواهد بود. بنابراین، سطح مصرف کفاف شامل مصارف شخصی و غیر شخصی (انفاق به دیگران) و هرگونه خرج کردن در آمد فی سبیل الله می شود. البته در تخصیص در آمد به مصارف شخصی و انفاق به دیگران، اولویت با مصارف شخصی است؛ زیرا مصارف شخصی یعنی پاسخ گویی به نیازهای خود و خانواده (عیالات واجب النفقه) واجب است. انفاقات مستحب هستند،

اما مواردی از انفاقات مثل زکات و خمس که واجب هستند، بر اساس فقه امامیه، بعد از پاسخ گویی به نیازهای داخلی مجاز است؛ زیرا حتی در مواردی که زکات بعد از رسیدن مال به حد نصاب معین واجب می شود، ظاهراً حد نصاب برای رعایت همین موضوع بوده است. پس نخست، فرد نیازهای خود را تأمین می کند و اگر چیزی مازاد باشد، نمی تواند اسراف کند، بلکه آن را انفاق، پس انداز یا سرمایه گذاری می کند. اگر بیش از نیازهای خودش، مازادی نباشد، معلوم می شود کفاف او به اندازه همان نیازهای خودش بوده است.

امام علی علیه السلام در روایتی می فرماید: «مَافَوْقَ الْكِفَافِ إِسْرَافٌ؛ آنچه بیش از اندازه کفاف است، اسراف است.»^(۱) در این روایت، به حدّ پایین مصرف در الگوی اسلامی اشاره‌ای نشده است، ولی حد بالا را ذکر کرده و هر مقدار بیش از کفاف را اسراف نامیده است فاصله بین کفاف و اسراف به نام سطح توسعه یا انفاق به دیگران را نیز ذکر نکرده است.

همچنین ایشان در نهج البلاغه، مردم را از اینکه در دنیا به دنبال روزی بیش از حدّ کفاف باشند، نهی می کند و می فرماید: «وَلَا تَسْأَلُوا فِيهَا فَوْقَ الْكِفَافِ وَ لَا تَطْلُبُوا مِنْهَا أَكْثَرَ مِنَ الْبَلَاغِ؛ در دنیا، افزون بر آنچه شما را کفایت کند، نخواهید و بیشتر از آنچه شما را بسنده باشد، طلب نکنید.»^(۲)

این کلام حضرت نشان می دهد که کفاف حالتی است که مصرف فرد از

ص: ۹۳

۱- عبدالواحد تمیمی آمدی، غررالحکم و دررالکلم، ح ۸۱۱۷.

۲- نهج البلاغه، خطبه ۴۵.

حدّ نیازهای متعارف او فراتر نمی رود و سطح درآمد او نیز برای هزینه های متعارف زندگی او کافی است. البته درآمد فراتر از حد کفاف اشکال ندارد، اما مصرف بیش از حد کفاف چه مصارف شخصی و چه انفاق به دیگران، اسراف است. به همین دلیل، گفته شده است که در انفاقات هم باید حد کفاف رعایت شود.^(۱)

امام صادق علیه السلام می فرماید: «كُلُّ بِنَاءٍ لَيْسَ بِكَفَافٍ فَهُوَ وَبَالَ عَلَى صَاحِبِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»^(۲) هر ساختمانی که بیش از حد کفاف باشد، روز قیامت وبال [گردن] مالکش خواهد بود.» با توجه به اینکه اسراف، حرام است، از این روایت درمی یابیم هرگونه مصرف کالایی یا تخصیص درآمد به موردی مثل خانه، بیش از حد کفاف (بیش از شأن خود)، خارج از حق و بیش از حد مجاز شرعی بوده و مصداق اسراف و حرام است.

بر اساس آموزه های اسلامی، مصرف کننده، درآمد خود را در حد کفاف برای نیازهای خود و دیگران مصرف می کند. حتی گاهی با وجود نیازش، برای رسیدن به سعادت و لذت آخرت، کمتر از حدّ تأمین نیازهای خود مصرف می کند و مازاد آن را به نیازمندان اختصاص می دهد یا به پس انداز و سرمایه گذاری می پردازد. البته این نوع مصرف، استثنایی و نادر است و به عنوان بخشی از الگوی مصرف عمومی مطرح نیست؛ چون وارد مرحله ایثار می شود. مصرف توسعه ای فقط در بلندمدت معنا پیدا می کند؛ زیرا در

ص: ۹۴

۱- احمد علی یوسفی، اقتصادی علوی، صص ۲۷۶ _ ۲۸۲.

۲- وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۳۳۷.

بلندمدت همراه با افزایش درآمد افراد و جامعه سطح کفاف فرد و جامعه توسعه می یابد. در واقع، این سطح مصرف، توسعه و گسترش سطح کفاف است، نه چیزی بیش از سطح کفاف مصرف. در این صورت، اشکالی در مجاز بودن آن نیز نیست. به عبارت دیگر، فرد می تواند با تلاش بیشتر، سطح درآمد کفافی و سطح مصرف و سطح رفاه خود را افزایش دهد. امام صادق علیه السلام در پاسخ فردی که گفت وضع مالی خوبی دارم و می خواهم تجارت را ترک کنم، فرمود:

هیچ گاه آن را ترک نکن؛ زیرا ترک تجارت و فعالیت، عقل را از بین می برد و باز تلاش کن تا رفاه خانواده ات را از اینکه هست، بهتر برگردانی. (۱)

دولت نیز باید تلاش کند سطح رفاه جامعه را افزایش دهد. خداوند در قرآن می فرماید:

لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ وَمَن قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُئْتِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا. (طلاق: ۷)

بر توانگر است که از دارایی خود [به اندازه وسعش] هزینه کند و هر که روزی او تنگ باشد، باید از آنچه خدا به او داده است، خرج کند. خدا هیچ کس را جز [به قدر] آنچه به او داده است، تکلیف نمی کند. خدا به زودی پس از دشواری، آسانی فراهم می کند.

نکات آیه

۱. واژه انفاق شامل هر نوع خرج کردن برای خود و دیگران در امور

ص: ۹۵

مصرفی یا حتی سرمایه‌گذاری می‌شود. (۱)

۲. وسعت مطرح شده، معنایی در مقابل ضیق است، یعنی کسی که درآمد و ثروت دارد، بر خود و خانواده خود سخت‌نگیرد و حساست به خرج ندهد.

۳. بر سطح مصرف کفاف در مقابل افتار دلالت دارد؛ یعنی اگر درآمد فرد افزایش می‌یابد، می‌تواند سطح کفاف خود را نیز افزایش دهد.

۴. وسعت به معنای توسعه در مصرف، در عرض مصرف کفافی نیست. روایات مشتمل بر این واژه نیز همین معنا را تعقیب می‌کنند که به آن می‌پردازیم.

۵. مصرف مجاز فقط یک سطح، یعنی کفاف بوده و مشتمل بر مصرف توسعه‌ای نیز است.

دوم _ سطح مصرف غیر مجاز

دوم _ سطح مصرف غیر مجاز

از بحث گذشته دریافتیم که مصرف غیر مجاز، دو سطح دارد:

۱. سطح اقتاری که در آن، فرد کمتر از درآمد خود مصرف می‌کند و نیازهای ضروری خود و خانواده اش را برآورده نمی‌کند یا اصلاً برای کسب درآمد کفافی نمی‌کوشد.

۲. سطح بیش از حد کفاف که از آن به اسراف یعنی خروج از حد، تعبیر شده است.

از بحث پیشین اجمالاً مفهوم این حد غیر مجاز مصرف معلوم شد؛ زیرا

ص: ۹۶

اسراف، مصرف بیش از حد کفاف است و چون کفاف معلوم است، اسراف نیز معلوم می‌شود. به جهت اهمیت بحث و روشن شدن برخی نکات در این بحث، توضیح مفصل تری درباره اسراف در پیش خواهیم داشت.

سوم _ منطق منع از اسراف

اشاره

سوم _ منطق منع از اسراف

درباره منطق منع اسراف گفته می‌شود انسان قائم به ذات خویش نیست و مخلوق خداست. خداوند، مالک اصلی انسان و اموال او و همه مخلوقات است (لَهُ مَآ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَآ فِي الْأَرْضِ) و همه اموال و ثروت‌ها به صورت امانت در دست انسان است. پس انسان به اذن خداوند متعال حق تصرف در این اموال را دارد و هرگونه استفاده نامشروع و غیرمجاز از اموال و درآمد از جمله اسراف و تبذیر، ممنوع است. (۱) با این معنا، آن قدر واژه اسراف از نظر مفهوم، گسترده و عام است که شامل تبذیر (ول خرجی و صرف مال در راه‌های نامشروع) و اتراف (خوش گذرانی و لذت جویی افراطی) و هر نوع اقدامی که سبب اتلاف مال باشد نیز می‌شود. (۲) و (۳) بنابراین، معنای عام اسراف یا همان تجاوز از حد متعادل (۴) شامل مصادیقی چون صرف درآمد در راهی به مقدار بیش از حد متعادل، (۵) و (۶) و هم شامل استفاده

ص: ۹۷-

-
- ۱- مسعود ابراهیمی، «عدالت و اصلاح الگوی مصرف»، فصل نامه اقتصاد اسلامی.
  - ۲- برای مباحث مربوط به تبذیر، اسراف، اتراف و اتلاف، نک: سیدرضا حسینی، الگوی تخصیص درآمد در اسلام، صص ۱۴۱-۱۴۸؛ محمدرضا حکیمی، الحیاه، ج ۴، ص ۲۳۱، ح ۳ و ۴.
  - ۳- سیدحسین میرمعزی، «مفهوم کنز از دیدگاه علم اقتصاد و اندیشمندان اسلامی»، مجله نامه مفید، سال نهم، ۱۳۸۲، ش ۳۵.
  - ۴- محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ص ۱۲۹۵، ح ۸۴۹۲.
  - ۵- نک: فرقان: ۶۶.
  - ۶- تفسیر نمونه، ج ۱۶، ص ۱۷۳.

ناقص، نادرست و بیش از حد نیاز از کالاهای مصرفی (۱) یا سرمایه ای می شود. (۲)

۱. مفهوم اسراف در قرآن

۱. مفهوم اسراف در قرآن

واژه اسراف و مشتقات آن، ۲۳ بار در قرآن به کار رفته است که به برخی از این موارد اشاره می کنیم. خداوند می فرماید:

«...وَلَمَّا تَطَيَّرُوا بِمِثْرِ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ فَمَا عَلِمُوا أَنَّهُ مِثْرُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَأَنزَلْنَا بِهِ الْعَذَابَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّهُمْ كَانُوا فِيهَا يَسْتَلْذِنُونَ» (شعراء: ۱۵۱ و ۱۵۲)

همه موارد کاربرد این واژه در قرآن نشان می دهد که بین مفهوم این واژه و مفاهیم ضد ارزشی مانند کفر، ظلم و فسق، رابطه ای عمیق وجود دارد. در جمیع این موارد، واژه اسراف، مفهوم خروج از حد را به همراه دارد. (۳)

واژه تبذیر و مشتقات آن که در ارتباط نزدیک معنایی با اسراف است، سه بار و در دو آیه متوالی در قرآن (۴) آمده است. تبذیر در لغت به معنای دور ریختن و تباه ساختن اموال بوده و استعاره از دور ریختن یا پاشیدن بذر در زمین نامساعد و به روشی نادرست است. (۵)

همچنین خداوند درباره حد اسراف می فرماید: «وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ

ص: ۹۸

۱- نک: اعراف: ۳۱.

۲- میزان الحکمه، ص ۱۲۹۵، ح ۸۴۹۲.

۳- نک: غافر: ۲۸، ۳۴ و ۴۳؛ زمر: ۵۳؛ زخرف: ۵؛ دخان: ۳۱؛ ذاریات: ۳۴؛ مائده: ۳۲؛ انعام: ۱۴۱؛ اعراف: ۸۸؛ یونس: ۱۲.

۴- نک: اسراء: ۲۶ و ۲۷.

۵- نک: سیدمحمدحسینی طباطبایی، تفسیر نمونه، ج ۱۶، ص ۱۷۳.

يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا؛ و آنان [عبادالرحمان] کسانی هستند که چون انفاق کنند، ول خرجی و زیاده روی نمی کنند و سخت گیری و تنگ نظری هم نمی کنند و میان این دو [روش]، حدّ وسط را برمی گزینند». (فرقان: ۶۷)

نکات آیه

۱. کلمه انفاق به معنای بذل مال و صرف آن در رفع نیازهای خویش یا دیگران است.

۲. کلمه اسراف به معنای مصرف بیش از حدّ (یعنی در غیر حق و بی جا) و گرایش به زیاده روی در مصرف است.

۳. قتر به فتح قاف، به معنای خروج از حدّ به سمت کم روی است. پس قتر یا افتار در انفاق به معنای کم رویی و سخت گیری بر خود و دیگران در مصرف است.

۴. کلمه قوام به فتح قاف، به معنای حدّ وسط و معتدل است و به کسر قاف (قوام) به معنای مایه پایداری و استواری بودن است. (۱) چنان که پیش از این گفتیم، آیه شریفه، حدّ مجاز مصرف، یعنی اعتدال و حدّ وسط (کفاف) و دو حدّ غیر مجاز آن (تقتیر و اسراف) را بیان کرده است.

۲. مفهوم اسراف در روایات

۲. مفهوم اسراف در روایات

در روایات نیز به صورت گسترده به موضوع اسراف پرداخته شده است.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

مال متعلق به خداست و به صورت امانت در دست انسان هاست و

ص: ۹۹

آنها حق دارند در حدِّ اقتصاد (حدِّ میانه و متعارف) مصرف کنند و نباید مرتکب اسراف شوند.^(۱)

امام علی علیه السلام نیز می فرماید: «كُلُّ مَا زَادَ عَلَى الْاِقْتِصَادِ اِسْرَافٌ؛ هرچه بیش از میانه روی و اعتدال باشد، اسراف است.»^(۲) ایشان در روایت دیگری می فرماید: «مَافَوْقَ الْكِفَافِ اِسْرَافٌ؛ آنچه بیش از اندازه کفاف است، اسراف است.»^(۳)

در این روایات و امثال آنها، منظور از اسراف، زیاده روی و بیش از حدِّ مصرف کردن است و منظور از حدِّ نیز حدِّ کفاف و تأمین نیازهای متعارف زندگی است. یعنی بعد از اینکه همه نیازهای شخصی، خانوادگی، انفاقی، اعم از انفاق واجب مثل حج، زکات و انفاق مستحب مثل هدیه و کمک به دیگران انجام شد، مازاد را باید پس انداز و سرمایه گذاری کند؛ زیرا مصرف مازاد وارد محدوده ممنوعه یعنی اسراف می شود.

ج) محدودیت ها و قیود سطح مصرف مجاز

اشاره

ج) محدودیت ها و قیود سطح مصرف مجاز

پیش تر گفتیم که سطح مصرف مجاز در اسلام، سطح کفاف است. این سطح از مصرف، مجاز است و هر فردی می تواند در فاصله بین دو حد غیر مجاز یعنی سطح اقتاری و سطح مصرف اسراف، مقدار مصرف شخصی خود را تعیین کند. با این حال، اسلام، قیود و محدودیت هایی را در این سطح مصرف نیز قرار داده و خواسته است این سطح مجاز مصرف، فقط تأمین

ص: ۱۰۰

۱- تفسیر نمونه، ج ۸، ص ۹۳.

۲- غررالحکم و دررالکلم، ح ۸۱۱۶.

۳- همان، ح ۸۱۱۷.

کننده نیازهای شخصی نباشد، بلکه درصدی از سطح مصرف مجاز به تأمین نیازهای دیگران اختصاص یابد. در ادامه به این محدودیت ها خواهیم پرداخت.

یک_ زهد و قناعت

اشاره

یک_ زهد و قناعت

در متون دینی، سفارش ها و تأکیدهای فراوانی درباره رعایت زهد و قناعت و بهره مندی از مواهب و نعمت های خداوند در دنیا وارد شده است. چون این دو مفهوم، ارتباط مستقیم با مصرف دارند و به عبارت دیگر، بیانگر بخشی از الگوی مصرف اسلامیند، پس لازم است مفهوم این دو واژه و شیوه تأثیر آن دو بر مصرف را در حد حوصله این بحث بیان کنیم.

اول_ زهد

اول_ زهد

در کتاب های لغت، زهد به معنای بی رغبتی و بی اعتنایی به یک امر، رها کردن شیء، و دوری از آن آمده است. (۱) این معنا در قرآن نیز وجود دارد. خداوند در سوره یوسف می فرماید: «وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَ كَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ؛ یوسف را به بهای ناچیز فروختند؛ چون به او بی رغبت بودند». (یوسف: ۲۰)

زهد در کلمات امیر مؤمنان علی علیه السلام چنین تعریف شده است:

الزُّهْدُ كُلُّهُ بَيْنَ كَلِمَتَيْنِ مِنَ الْقُرْآنِ. قَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ: [لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَافَاتَكُمُ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَيْكُم] وَ مَنْ لَمْ يَأْسَ عَلَى الْمَاضِي وَ لَمْ

ص: ۱۰۱

۱- محمود بن عمر زمخشری، اساس البلاغه، ص ۱۹۷؛ فخرالدین طریحی، مجمع البحرین، ج ۳، ص ۵۹.

تمام زهد در میان دو جمله از قرآن است. خداوند سبحان می فرماید: «این برای آن است که به سبب آنچه از دست داده اید، غمگین نشوید و به آنچه خدا به شما داده است، دل بسته و مغرور نباشید. بنابراین، هر کس بر گذشته تأسف نخورد و به آنچه به او روی می آورد، دل بسته نشود، زهد را از هر دو طرف [از ابتدا تا انتهای آن] در اختیار گرفته است.

بنابراین، می توان گفت زهد، ناچیز شمردن دنیا و نداشتن وابستگی به آن، برای دست یابی به آخرتی سعادت مند یا رسیدن به قرب و رضوان الهی است. این معنای زهد در حق کسی است که توانایی بهره برداری از آن برایش فراهم باشد. همچنین انگیزه فرد در محبت نداشتن به دنیا، میل به آخرت و محبت به خدا باشد؛ زیرا علمای اخلاق گفته اند که زهد در برابر حب به دنیاست؛ یعنی محبت به خدا و آخرت سبب بی میلی و بی رغبتی به دنیا و جای گزین محبت به دنیا می شود.

پس کسی زاهد است که حقیقت دنیا را خوب می شناسد و با اعتقاد کامل به خداوند، نعمت ها را ملک خداوند و امانتی در دست خویش و وسیله ای برای رسیدن به آخرت می داند و به نعمت های آن دل بسته نیست. چه هنگام محروم بودن از نعمت و چه هنگام برخورداری از آن، وضعیت روحی اش تفاوت نمی کند. بنابراین، زهد سبب کاهش مصرف نمی شود،

ص: ۱۰۲

۱- نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، حکمت ۴۳۹، ص ۵۲۶؛ وسائل الشیعه، ج ۱۶، ص ۱۹؛ غررالحکم و دررالکلم، شرح خوانساری، ج ۵، ص ۳۲۵.

بلکه زهد عاملی است که نمی‌گذارد مال و ثروت باعث تغییر رفتار فرد شود و او را به فساد وادارد و مقدمه‌ای برای پرهیز از اسراف است. به طور کلی، بی‌رغبتی و دل‌ن بستن به دنیا سبب می‌شود فرد در مصرف به تأمین نیازهای متعارف بسنده کند.

دوم _ قناعت

دوم _ قناعت

قناعت در لغت به معنای بسنده کردن به مقدار کم از کالای مورد نیاز و رضایت به چیزی است که نصیب شخص می‌شود. (۱)

در احادیث گاهی کلمه قناعت به معنای مطلق رضایت به کار رفته است. امام علی علیه السلام در نامه ای به عثمان بن حنیف می‌فرماید: «آیا قناعت کنم و راضی باشم که بگویند او «امیرالمؤمنین» است و با آنها در سختی‌های روزگار مشارکت نداشته باشم». (۲)

امام کاظم علیه السلام فرمود:

فَمَنْ عَقَلَ قَنَعَ بِمَا يَكْفِيهِ وَ مَنْ قَنَعَ بِمَا يَكْفِيهِ اسْتَعْنَى وَ مَنْ لَمْ يَقْنَعْ بِمَا يَكْفِيهِ لَمْ يُدْرِكِ الْغِنَى أَبَدًا. (۳)

پس انسان عاقل به آنچه برایش کافی است، رضایت می‌دهد و قانع شود و هر که به آنچه او را کافی است، قانع شود، خداوند او را بی‌نیاز خواهد کرد و هر که این‌گونه نباشد، هرگز به بی‌نیازی نخواهد رسید.

بنابراین، معنای قناعت در لغت همان رضایت است. همین مفهوم در

ص: ۱۰۳

۱- مجمع البحرین، ج ۴، ص ۳۸۴.

۲- نهج البلاغه، نامه ۴۵، ص ۴۱۸.

۳- تحف العقول، ص ۲۸۶.

معنای اصطلاحی قناعت در علم اخلاق نیز آمده است.

قناعت صفتی است که موجب می شود شخص به مقدار نیاز و ضرورت بسنده کند و زاید بر آن را برای خود نطلبد. قناعت در برابر صفت حرص است. در تعریف «حرص» گفته می شود: «صفتی است که گردآوری دارایی بیش از نیاز را در پی دارد و به هیچ مقدار از آن بسنده نمی کند. حرص از شاخه های حب دنیا شمرده شده است و انسان را به جهت اشتغال به دنیا و گردآوری دارایی، از آخرت و عمل نیک باز می دارد. در مقابل آن، قناعت چون باعث اکتفا و رضایت به مقدار حاجت و ضرورت می شود، آدمی را توانا می کند تا در تحصیل سعادت اخروی بکوشد».^(۱)

قناعت، انسان را برای رسیدن به زهد یاری می کند؛ یعنی اگر کسی در مصرف، قانع باشد، می تواند زاهد باشد، و گرنه حرص به دنیا که ریشه اش در حبّ دنیا است، نمی گذارد انسان زاهد باشد. بنابراین، قناعت، نه سبب کم مصرفی می شود و نه سبب کاهلی در کسب ثروت از راه حلال و انفاق درآمد مازاد بر مصرف شخصی می شود.

امام علی علیه السلام در جایی دیگر می فرماید: «ما أَحْسَنَ بِالْإِنْسَانِ أَنْ يَقْنَعَ بِالْقَلِيلِ وَ يَجُودَ بِالْجَزِيلِ؛ چه انسان نیکویی است آن که هرگاه کم دارد، قانع است و هرگاه زیاد دارد، می بخشد».^(۲) یعنی اگر درآمد کم دارد، در مصرف نیز به همان اندازه کم بسنده کند و اگر درآمد او زیاد است، به اندازه تأمین نیازهای

ص: ۱۰۴

۱- ملامهدی نراقی، جامع السعادات، صص ۱۰۰ و ۱۰۱؛ ملااحمد نراقی، معراج السعاده، صص ۳۰۱-۳۰۳.

۲- محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ج ۳، ص ۲۶۳۷.

متعارف خود، مصرف و مازاد آن را انفاق کند. بنابراین، بیان امام در این روایت، عصاره و خلاصه معنای قناعت است.

دو _ انفاق واجب و مستحب (مصرف عادلانه)

دو _ انفاق واجب و مستحب (مصرف عادلانه)

نظام اقتصاد اسلامی بر مبنای اصل عدالت اقتصادی _ اجتماعی تلاش می کند همه فعالیت های اقتصادی از جمله مصرف فرد در جهت تحقق عدالت در جامعه باشد. در این راستا، او را موظف می کند که بخشی از درآمد و ثروت خود را در راه خدا و برای رضای او انفاق کند. بنابراین، الگوی مصرف اسلامی، هماهنگ با توزیع عادلانه درآمد است و زمینه را برای تحقق عدالت اقتصادی فراهم می کند. انفاق شامل انفاق واجب و مستحب می شود. بارها در قرآن کریم بیان شده است که انسان های دارا باید به فکر افراد نیازمند، ناتوان و مستمند باشند و بخشی از نیازهای متعارف خود را در راستای انفاق به دیگران تعریف کنند. خداوند در سوره مبارکه ذاریات می فرماید: «وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ؛ و در اموالشان (اموال نمازگزاران) برای سائل و محروم، حقی [معین] است». (ذاریات: ۱۹) (۱)

در روایات نیز به موضوع انفاق و اهمیت آن توجه شده است. امام باقر علیه السلام به نقل از پدر بزرگوارشان، امام سجاد علیه السلام می فرماید:

«لِيُنْفِقَ الرَّجُلُ بِالْقَصْدِ وَبُلْغَةِ الْكِفَافِ وَيُقَدِّمُ مِنْهُ فَضْلًا لِآخِرَتِهِ؛ انسان باید در مصرف، میانه رو باشد و به اندازه کفاف بسنده کند و بخشی از آن را برای آخرت

ص: ۱۰۵

۱- آیات معارج: ۲۴ و ۲۵؛ بقره: ۲۱۵ و ۲۱۹ نیز همین معنا را دربردارد.

ظاهر روایت این است که واژه «لینفق» به معنای انفاق مصطلح یعنی بخشش نیست، بلکه به دو قرینه به معنای مصرف است. نخست آنکه انفاق را به میانه روی و بسنده کردن به حد کفاف مقید کرده است. دوم آنکه اگر انفاق به معنای بخشش باشد، جمله «و یقدم...» تکرار خواهد بود و تکرار، خلاف ظاهر است. بنابراین، واژه «لینفق» به معنای مصرف برای خودش و خانواده اش است و واژه «و یقدم» به معنای خرج کردن مال در راه خداوند است که شامل بخشش و انفاق هم می شود. همچنین کلمه «من» در واژه «منه» به معنای بعض بوده و ضمیر آن به کفاف برمی گردد. در غیر این صورت، باید به لفظ «مال» که مفعول «لینفق» بوده و در جمله اول در تقدیر است، رجوع کند، ولی تقدیر گرفتن، خلاف ظاهر روایت است. بنابراین، روایت به صراحت می گوید که انسان نباید همه درآمد خویش را خودش مصرف کند، بلکه به اندازه تأمین نیازهای متعارف شخصی مصرف کند و در صورتی که مازادی داشته باشد، تا تکمیل سطح کفاف، این مازاد را نیز به انفاق در راه خدا اختصاص دهد. البته انفاق ممکن است مستقیم و با دادن درآمد مازاد انجام شود و ممکن است مازاد را سرمایه گذاری کند و از سود و درآمد آن به نیازمندان انفاق کند یا در صورت امکان، برای فقیران کار ایجاد کند.

امام علی علیه السلام نیز در این زمینه فرمود:

ص: ۱۰۶

أَنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ فَرَضَ فِي أَمْوَالِ الْأَغْنِيَاءِ أَقْوَاتَ الْفُقَرَاءِ، فَمَا جَاعَ فَقِيرٌ إِلَّا بِمَا مَنَعَ غَنِيِّ وَاللَّهُ تَعَالَى سَأَلُهُمْ عَن ذَلِكَ. (۱)

خداوند نیاز (قوت) فقیران را در اموال اغنیا قرار داده است. پس هیچ فقیری گرسنه نمانده است، مگر به جهت خودداری غنی از پرداخت حقّ (قوت) او و خداوند در قیامت از آنها بازخواست خواهد کرد.

این روایت به خوبی بیان می کند که یکی از حدود مصرف اغنیا این است که بخشی از درآمد کفافی خود را به فقیران و مستمندان انفاق کنند. پس اگر گرسنه و فقیر در جامعه یافت می شود، نشانه آن است که اغنیا حقوق فقیران را پرداخت نکرده و در مصرف اسراف کرده اند.

چنان که گذشت، مقصود از انفاق فی سبیل الله، خرج مال در راه هایی است که خداوند آن را واجب یا مجاز شمرده است. (۲) بر این اساس، مسلمان حق ندارد مازاد بر نیاز مصرفی از درآمد خود را به انگیزه انباشتن ثروت و بدون پرداخت حقوق الهی نگه دارد. به عبارت دیگر، کتز مال که به معنای ذخیره و انباشت و راکد کردن آن و انفاق نکردن آن در راه خداست، در اسلام حرام شده است. (۳) از این رو، آیات و روایاتی که در صدد بیان ممنوعیت کتز هستند، به نوعی، بیانگر اهمیت موضوع انفاقند. بنابراین، قناعت، زمینه ساز و مقدمه تحقق زهد است؛ یعنی راه کار عملی و کاربردی رسیدن به

ص: ۱۰۷

۱- وسائل الشیعه، ج ۹، ص ۲۹.

۲- «مفهوم کتز از دیدگاه علم اقتصاد و اندیشه اسلامی» محمدرضا حسینی، الگوی تخصیص درآمد در اسلام، صص ۱۴۱ - ۱۴۸؛ میرمغزی، اصلاح الگوی مصرف در اسلام، صص ۲۳ - ۴۰.

۳- نک: توبه: ۳۴ و ۳۵.

زهد، قناعت است. آثار زهد و دل بسته نبودن به دنیا عبارتند از:

۱. انسان زاهد، در مصرف اسراف نمی‌کند.

۲. انسان زاهد، دیگران (نیازمندان) را در درآمد و مصرف خویش شریک می‌کند؛ یعنی زمینه ساز اجرای عدالت اقتصادی در جامعه می‌شود.

۳. انسان زاهد، از کنز و راکد کردن مال پرهیز می‌کند و مازاد بر مصرف شخصی را انفاق می‌کند یا در سرمایه‌گذاری و تولید به کار می‌گیرد. از این رو، زهد سبب افزایش تولید نیز می‌شود.

پس الگوی مصرف اسلامی، ذاتاً برای جلوگیری از مصارف بی‌رویه و تضييع کالاها و خدمات بوده و سبب استفاده بهینه از منابع تولید شده و ذاتاً الگویی عدالت‌محور است.

(د) راهبردهای جهادی اصلاح الگوی مصرف

اشاره

(د) راهبردهای جهادی اصلاح الگوی مصرف

بعد از آشکار شدن معنا و مفهوم جهاد اقتصادی و بیان چارچوب الگوی مصرف اسلامی و با توجه به نابسامانی که در زمینه مصرف و الگوی مصرف در عرصه تولید وجود دارد و تهدیدهایی که از این جهات و جهات دیگر در عرصه‌های اقتصادی متوجه ایران اسلامی است، ضرورت به کارگیری حرکتی جهادی برای اصلاحات جدی در عرصه‌های مختلف تولید، توزیع و مصرف بیشتر معلوم می‌شود.

مهم‌ترین نکته در مدیریت حرکت جهادی، در اولویت قرار گرفتن موضوع جهاد است. وقتی جنگ رخ می‌دهد و جهاد نظامی لازم است، اولویت اول کشور، اداره جنگ است. چنان که در جریان دفاع مقدس در دهه شصت و پیش از آن، در ایران رخ داد؛ یعنی همه امکانات و استعدادها

باید در مسیر پیشبرد جنگ به کار گرفته شود. این امری عقلایی و مورد تأیید شرع است. خداوند در قرآن می‌فرماید:

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ ... (انفال: ۶۰)

و هرچه در توان دارید، از نیرو و اسب‌ها آماده و بسیج کنید تا با این [تدارکات]، دشمن خدا و دشمن خودتان و [دشمنان] دیگری را جز ایشان _ که شما نمی‌شناسیدشان و خدا آنان را می‌شناسد _ بترسانید و هر چیزی در راه خدا خرج کنید، پاداشش به خود شما بازگردانیده می‌شود و بر شما ستم نخواهد رفت.

عبارت «ما استطعتم»، یعنی آنچه در توان دارید، از امکانات بالقوه و بالفعل، نرم‌افزاری و سخت‌افزاری باید در حرکت جهادی بسیج و از آن استفاده شود؛ زیرا حیات کشور و نظام و اسلام به موفقیت در جهاد وابسته است. از این رو، باید همه امکانات در دولت و بخش خصوصی و تمامی امکانات بالفعل و بالقوه در جهاد اقتصادی بسیج شود و در اولویت قرار گیرند. طبیعی است جهاد اقتصادی باید شامل همه عرصه‌های اقتصادی از تولید، توزیع و مصرف شود. از این رو، باید اولویت بندی در مسائل اقتصادی بنا بر میزان امکانات و استعدادها و توانایی‌ها صورت گیرد، چون در این مجال کوتاه، پرداختن به همه مسائل امکان‌پذیر نیست، به برخی موارد اشاره می‌کنیم.

نکته دیگر این است که از نظر گستردگی مسائل و مشکلات در عرصه مسائل اقتصادی، امکان نتیجه‌گیری و به نتیجه رسیدن جهاد در یک سال

وجود ندارد و باید این حرکت در سال های متوالی ادامه یابد تا به نتیجه مطلوب برسد.

یک _ جهاد تولیدی

یک _ جهاد تولیدی

در جریان جهاد اقتصادی هم باید به بازبینی و اصلاح برنامه های اقتصادی و استفاده بهینه از امکانات معطوف شد و هم باید به جهاد با نفس و اصلاح انسان ها توجه کرد، به گونه ای که این دو رویکرد، هم گام با هم به کار گرفته شود. از این رو، می توان گفت توجه به جهاد اکبر، مقدم بر اصلاحات اقتصادی است.

یکی از مسائلی که در عرصه اصلاحات اقتصادی از جمله تولید اولویت دارد، موضوع اشتغال است. به نظر می رسد حل مسئله اشتغال در ایران، با توجه به قشر عظیم جوان جویای کار، به صورت عادی بسیار دشوار است و نیازمند به کارگیری روش های جهادی است، ولی در این زمینه چه روش جهادی قابل استفاده است؟

پیشنهاد

موضوع اشتغال از یک سو با بحث امرار معاش و تأمین آتیه افراد که بیشترشان، جوان هستند، مرتبط است و از سوی دیگر، با موضوع ازدواج جوانان هم بستگی دارد. موضوع امرار معاش و تأمین آتیه و ازدواج نیز با بسیاری از مسائل و مشکلات فرهنگی و نابسامانی های اجتماعی هم بستگی دارند. پس با حل مشکل بی کاری، بسیاری از مسائل دیگر نیز قابل حل است.

وقتی از اشتغال صحبت می شود، به دلایل مختلف، اولویت با مردان

است، یعنی ابتدا باید ظرفیت‌ها و امکانات به مرداد

اختصاص یابد؛ زیرا:

۱. بر اساس قانون شرع و قوانین مدنی و آداب و رسوم عرفی در ایران، تأمین معاش و نفقه زن و فرزند بر عهده مرد است؛ یعنی وقتی مرد ازدواج می‌کند، باید نفقه زن و فرزندان خود را پردازد. این امر بدون داشتن شغل و درآمد مناسب امکان‌پذیر نیست. پس بی‌کار بودن مردان و به جای آن، شاغل شدن زنان سبب می‌شود جوانان امکان ازدواج نداشته باشند. بنابراین، باید در کوتاه‌مدت و میان‌مدت، اولویت اشتغال را به مردان داد.

۲. عرصه‌هایی مثل آموزش و پرورش و دانشگاه، پزشکی و پرستاری و امثال اینها وجود دارد که حضور زنان در آنها ضروری است. در کوتاه مدت نیز می‌توان زنان را در این عرصه‌ها استخدام کرد، ولی در بقیه امور باید اولویت را به مردان داد؛ زیرا بر اساس آنچه گذشت، با اشتغال مردان و فراهم شدن امکان ازدواج، زندگی زنان نیز تأمین می‌شود. این در حالی است که با اشتغال زنان و بی‌کاری مردان، مثل شرایط کنونی، این امر محقق نمی‌شود. ضمن اینکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «جِهَادُ الْمَرْثَةِ حُسْنُ التَّبَعْلِ؛ جهاد زن، نیکوشوهرداری کردن است.» این روایت به معنای این است که زن در خارج از خانه هیچ کاری نکند، بلکه به معنای توجه به اولویت هاست؛ یعنی بهترین خدمتی که زن در عرصه جهاد اقتصادی می‌تواند ارائه بدهد، شوهرداری خوب و تربیت فرزندان خوب است. این اولین و اساسی‌ترین اقدام در راستای جهاد اکبر است.

۳. در بلندمدت و پس از اشتغال مناسب مردان، می‌توان زنان را در همه عرصه‌هایی که علاقه‌مند باشند، استخدام کرد. غرض این است که حرکت

ص: ۱۱۱

جهادی در این عرصه، این نوع تصمیم‌گیری را می‌طلبد. نباید به برخی شعارها مثل تساوی حقوق زن و مرد که امروزه مطرح هست و ما نیز تاکنون چشم‌پسته به آنها پاسخ مثبت داده‌ایم، دل خوش کرد. برای گرامی داشت حقوق زنان، دختران ما به دانشگاه رفتند و پسران بازماندند؛ زنان را استخدام کردیم و پسران و مردان بی‌کار ماندند؛ آمار ازدواج پایین آمد و مفاسد اجتماعی بر اثر بی‌کاری گسترش یافت. باید دید اولویت جامعه و اقتصاد و فرهنگ چیست. اگر تصمیم بگیریم جهاد اقتصادی بر پا کنیم و از ابزار و روشی که دشمن می‌گوید و حاصل فکر خودمان نیست، استفاده کنیم، جهادی اتفاق نمی‌افتد و اصلاً جهاد، بی‌معناست. (۱)

دو- جهاد مصرف‌کنندگان در عرصه مصرف

دو- جهاد مصرف‌کنندگان در عرصه مصرف

اجزا و عناصر الگوی مصرف اسلامی عبارتند از:

۱. سطح مصرف مجاز که همان سطح مصرف کفافی است شامل مصارف شخصی و کمک‌ها و انفاق‌ها به دیگران می‌شود.
۲. سطح مصرف غیر مجاز که از یک سو، همان مصرف اسراف‌ی است و از سوی دیگر، اقتار و سخت‌گیری و کم‌گذاشتن در مصرف است.
۳. زهد و قناعت که زهد به معنای دل‌نستن و وابستگی نداشتن به دنیا و ثروت و مال است. قناعت به معنای اکتفا کردن به تأمین نیازهای واقعی و ترک حرص‌ورزی و طمع‌ورزی و کنترل شهوات و امیال سیری‌ناپذیر و در

ص: ۱۱۲

۱- باید بررسی شود چه اقدام و تصمیمی، برای ما و اقتصاد ما اولویت دارد، و گرنه عقل و شرع، با درس خواندن (دانشگاه رفتن) زنان یا اشتغال آنها مخالف نیست.

صورت داشتن درآمد مازاد بر نیازهای فوق انفاق آن است. پس قناعت لازمه و مقدمه رسیدن به زهد است.

۴. انفاق به دیگران (مصرف عدالت محور)، به این معنا که فرد باید بخشی از مصرف کفافی خود را به انفاق و یاری دیگران اختصاص دهد.

نتیجه اینکه قناعت، مقدمه زهد است و زاهد بودن مقدمه پرهیز و خودداری از اسراف است و شرایط را برای انجام انفاق و تأمین زندگی فقیران فراهم می کند.

با این توضیح درمی یابیم که رسیدن و دست یابی به الگوی مصرف اسلامی به معنای دست یابی به روش و بینشی جامع و کامل و همه جانبه در مصرف است. یکی از بهترین اقدامات برای دست یابی به این الگو، توجه به جهاد اقتصادی است.

جهاد اقتصادی می تواند با ایجاد تحول عمیق و انجام اصلاحات جدی در بینش و نگرش افراد نسبت به جایگاه ثروت در زندگی انسان و مبارزه جدی با تمایلات نفسانی، او را به الگوی مورد نظر اسلام برساند. جهاد اقتصادی تقدس ویژه ای دارد که سبب می شود تحمل تنگناها آسان تر باشد و با استفاده بهینه از وقت و امکانات موجود، کارهای بسیار بزرگ و غیر عادی به سرعت عملی شود.

بنابراین، جهاد اقتصادی از نظر شرایط ویژه آن و ایجاد فضای معنوی، زمینه سازی برای کار و تلاش و پیوند دادن بین عرصه فکری و بینشی فرد و جامعه و عرصه رفتاری و عملی فرد و جامعه سبب اصلاح رفتاری در زمینه مصرف می شود و در تحقق الگوی مصرف اسلامی در جامعه تأثیر بسیاری

خواهد داشت، یعنی روحیه دنیاگریزی به معنایی که ذکر کردیم و به دنبال آن روحیه اسراف‌گریزی و روحیه ایشارگری و ترجیح دادن دیگران بر خود، بر بخش عظیمی از جامعه حاکم می‌شود. جهاد اقتصادی با محقق کردن الگوی مصرف اسلامی می‌تواند آثار بسیار مهمی در اقتصاد داشته باشد. این آثار عبارتند از:

۱. مصرف بهینه کالاها و خدمات (با پرهیز از اسراف و تبذیر)؛

۲. مصرف بهینه و با بهره‌وری بالای منابع تولید؛

۳. اقدام به سرمایه‌گذاری و تولید بیشتر و مصرف کمتر (با پرهیز از مصرف‌گرایی و حاکم کردن الگوی تولیدگرا)؛

۴. تحقق عدالت اقتصادی مورد تأکید اسلام در جامعه به ویژه در زمینه توزیع درآمد و رفاه (با تخصیص بخشی از مصرف کفافی خود به انفاق به دیگران).

نتیجه‌گیری

نتیجه‌گیری

۱. جهاد اقتصادی به معنای حرکت جهادی در عرصه اقتصاد، برای انجام اصلاحاتی در حوزه‌ها و بخش‌های مختلف اقتصادی و با بهره‌گیری با حداکثر بازدهی از منابع و امکانات انسانی و غیر انسانی در کوتاه‌ترین زمان و دست‌یابی به بهترین نتیجه ممکن است.

۲. جهاد اقتصادی بدون توجه به موضوع جهاد با نفس، موفقیت‌چندانی نخواهد داشت.

۳. اصلاح چارچوب ذهنی و معنایی و به عبارت دیگر، اصلاح عقلانیت

اقتصادی در فرد و جامعه، به اصلاح فرهنگ و آداب و رسوم برگرفته از دین و امثال آن بستگی دارد. اگر فرهنگ اصلاح شود، عقلانیت اقتصادی فرد و جامعه نیز قابل اصلاح خواهد بود. عقلانیت اقتصادی در زمینه‌های تولید، توزیع و مصرف روی رفتارهای اقتصادی فرد اثر مستقیم خواهد داشت.

۴. جهاد اقتصادی در صورت مقرون بودن با جهاد اکبر و معارضه با تمایلات نفسانی، تأثیر مثبتی در عرصه بینشی و مبانی فکری و ارزشی دارد و عقلانیت اقتصادی فرد و جامعه را اصلاح می‌کند و در عرصه رفتاری و عملکردی نیز مؤثر خواهد بود. در واقع، در کیفیت و کمیت شاخص‌های اقتصادی که زمینه‌ساز تحقق توسعه اقتصادی است، تغییرات اساسی به وجود می‌آید.

۵. جهاد اقتصادی با اصلاح سامانه‌های تولید، توزیع و مصرف، زمینه را برای تحقق عدالت اقتصادی نیز فراهم خواهد کرد.

۶. موضوع اشتغال و رفع بی‌کاری در شرایط امروز جامعه ما که جامعه‌ای جوان است، فقط با یک برنامه جهادی و اولویت‌بندی در استخدام زن و مرد، از نظر جایگاه قانونی و اجتماعی آنها که اولویت را به استخدام مردان بدهد، قابل حل است.

۷. در بحث مصرف نیز اصلاح بینش و عقلانیت مصرفی افراد و جامعه می‌تواند رفتارهای مصرفی با رویکرد اسلامی و در جهت رونق‌بخشی به تولید داخلی و تبدیل کردن رفتارهای مصرف‌گرا به رفتارهای تولیدگرا و سرعت‌بخشی به فرآیند سرمایه‌گذاری در جامعه ایجاد کند. این فرآیند از

طریق ایجاد فرهنگ با رویکرد قناعت‌گرایانه و زهد‌گرایانه، به معنایی که ذکر کردیم و به دنبال آن، پرهیز از اسراف، قابل تحقق است.

ص: ۱۱۶

□ قرآن کریم.

□ نهج البلاغه.

ابن شعبه حرانی، حسن بن علی بن الحسین، تحف العقول، تهران، علمیه اسلامیة، بی تا.

احمدی، علی محمد، ماهنامه مهندسی فرهنگی، شماره ۳۰ و ۳۱، ۱۳۸۸.

اخوی، رضا، اصلاح الگوی مصرف، تهران، شمیم قلم، ۱۳۸۸.

ایروانی، محمدجواد، «اصلاح الگوی مصرف»، ماهنامه مهندسی فرهنگی، ۱۳۸۶، شماره ۳۰ و ۳۱.

تارولوستر، رویارویی بزرگ: نبرد اقتصادی آینده ژاپن، اروپا و امریکا، ترجمه: محمدحسین تیزهوش، تهران، نشر دیدار، ۱۳۷۵.

تمیمی آمدی، عبدالواحد، غررالحکم و دررالکلم، ترجمه: محمدعلی انصاری، قم، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۱.

حیدری نراقی، علی محمد، اسراف از دیدگاه دین و دانش، قم، نراقی،

شهید صدر، اقتصادنا، ترجمه: عبدالعلی اسپهبدی، قم، بوستان کتاب، ۱۳۵۷.

حر عاملی، وسائل الشیعه، بیروت، مؤسسه آل البیت، ۱۴۰۹ ه.ق.

شیخ قمی، عباس، سفینه البحار، بیروت، الوفاء، بی تا.

کلینی رازی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، قم _ تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷.

مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، قم، دارالکتب الاسلامیه، چاپ سی و نهم، ۱۳۸۶.

نجفی، محمدحسن بن باقر، جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، تهران، دارالکتب الاسلامیه، سازمان انتشارات فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ ششم، ۱۳۷۹.

هادوی نیا، علی اصغر، انسان اقتصادی از دیدگاه اسلام، سازمان انتشارات فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۶.

یوسفی، احمدعلی، اقتصاد علوی، سازمان انتشارات فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۷.

غنی نژاد احری، موسی، مقدمه ای بر معرفت شناسی علم اقتصاد، تهران، مؤسسه عالی پژوهش در برنامه ریزی و توسعه، ۱۳۷۶.

اخلاق اقتصادی، شرط لازم جهاد اقتصادی

اشاره

ص: ۱۱۸

چکیده

چکیده

«جهاد اقتصادی» از حیاتی ترین و ضروری ترین نیازهای مقطع کنونی است. جهاد با قداست همراه است و در عرصه اقتصاد می تواند سبب بسیج و جهت دهی امکانات به سمت و سوی تحقق اهداف اقتصادی شود. یکی از لوازم و زمینه های تحقق جهاد اقتصادی، تغییر باورها و ایجاد فرهنگ کار و تلاش سالم و دوری از مفاسد اقتصادی است. تعالیم اخلاقی اسلام در عرصه اقتصاد، از توان و ظرفیت بالایی در این زمینه برخوردار است و به خوبی می تواند این مهم را برآورده سازد. در مقاله حاضر، قسمتی از این آموزه ها بیان شده است. انسان، موجودی بسیار پیچیده و دارای نیازهای زیاد و متنوع است.

همه به نیازهای اقتصادی اعتراف دارند. از این رو، هم در عرصه عمل و هم در وادی نظریه پردازی، پیشرفت های زیادی نصیب جامعه شده

است. تدوین قوانین و مقررات و نظارت دقیق بر اجرای آنها نیاز دیگر انسان است، اما چون انسان باید «انسان» باشد، نیاز مهم تری دارد که عبارت از ارزش های اخلاقی است. اخلاق بهترین عاملی است که از درون، انسان ها را به گونه ای می سازد که وقتی به فعالیت اقتصادی می پردازد، تنها خود و منافع مادی خود را در نظر نمی گیرد، بلکه مصالح معنوی خود و مجموع منافع و مصالح جامعه ای را که در آن زندگی و فعالیت می کند، در نظر دارد.

در مقاله حاضر، تعالیم اخلاقی اسلام در حوزه اقتصاد، در دو بخش عام و خاص، به همراه آثار اقتصادی هر یک بیان شده است. این تعالیم افزون بر اینکه فعالیت های اقتصادی سالم و مفید را تشویق می کند، به دنبال این است که انسان را به کمالات معنوی برساند. در یک جمع بندی کلی می توان گفت اقتصاد اسلامی، اقتصادی اخلاق مدار است که همه عناصر کارآمد علم اقتصاد متعارف، از قبیل کارآیی، رشد، رفاه، استقلال اقتصادی، خودباوری را در بردارد و انسان ها را به گونه ای تربیت می کند که از عناصر مخرب آن دوری می کنند. در چنین وضعیتی ضمن اینکه نیاز به دخالت دولت به شدت کاهش می یابد، نتایج بهتری حاصل می شود.

کلیدواژگان

کلیدواژگان

انصاف، احسان، اعتدال، کارآیی، عدالت، رفاه، تولید، توزیع، مصرف، قناعت، انحصارگرایانه، محیط زیست.

ص: ۱۲۰

رهبر معظم انقلاب اسلامی، حضرت آیت الله العظمی خامنه ای، سال ۱۳۹۰ را سال جهاد اقتصادی نام گذاری کرده است. با اندکی دقت در می یابیم که جهاد اقتصادی، بایسته اجتناب ناپذیر مقطع کنونی است. تلاش های فراوانی از هنگام استقرار نظام جمهوری اسلامی تاکنون در زمینه های گوناگون از جمله در زمینه اقتصاد انجام شده و نتایج زیادی هم به دست آمده است، اما هنوز با نقطه مطلوب فاصله بسیاری داریم. حجم واردات افزایش یافته و وابستگی به درآمد نفت، هنوز مشکل بزرگ اقتصاد ماست. قسمت زیادی از صادرات غیر نفتی نیز به نفت متکی است. با اقدامات عادی و ادامه روند گذشته، مشکل است از این وضعیت خارج شویم. همچنین در برابر دشمنانی قرار داریم که نبض اقتصاد جهانی را در دست دارند و در صدد مانع تراشی در برابر هر گونه پیشرفت ما با استفاده از تمامی امکانات هستند. دست یابی به استقلال اقتصادی، یکی از مهم ترین شروط لازم برای استقلال سیاسی است که از آن برخورداریم. «جهاد اقتصادی» تنها راه برون رفت از وضعیت کنونی است. جهاد، تلاشی همه جانبه و با همه توان است. اگر

هدف، مقدس باشد، جهاد در راه آن در هاله ای از تقدس قرار دارد و از ارزش بسیار بالایی برخوردار است. اگر ملت در همه سطوح از همه امکانات استفاده و با همت جمعی فعالیت کنند، دیری نمی پاید که نشانه های دست یابی به اهداف نظام اقتصادی اسلام، همانند رشد، عدالت، کارآیی و استقلال اقتصادی هویدا می شود. عملی شدن جهاد اقتصادی در گرو تحقق اموری است که به نظر می رسد با توجه به وضعیت کنونی کشور ما، سه امر از بقیه مهم تر است:

۱. ایجاد روحیه جهادی در میان عموم، با استفاده از آموزه های اخلاقی اسلام که از ظرفیت بسیار بالایی برخوردار است.

۲. اهتمام فرهیختگان برای تدوین الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت برای درازمدت و طراحی برنامه های عملیاتی، متناسب با برنامه پنجم توسعه در همه زمینه ها در کوتاه مدت؛ چون جهاد بدون داشتن برنامه ای جامع و مدون، به سرانجام نیکو نخواهد رسید.

۳. تقویت مدیریت اقتصادی و نظارت مستمر در همه سطوح. روشن است که پس از ایجاد روحیه جهادی و تدوین نقشه راه، اگر فرماندهانی لایق وجود نداشته باشند، تلاش ها ابتر خواهد ماند و شکست حتمی است.

مقاله حاضر، به موضوع اول، یعنی بیان قسمتی از تعالیم اخلاقی اسلام می پردازد. نهادینه شدن این آموزه ها و التزام همه آحاد جامعه به آن، افزون بر دست یابی به رشد و رفاه، اقتصاد را به تجلی گاه کمالات معنوی و ارزش های انسانی تبدیل می کند.

مکارم اخلاقی در دین جایگاه والایی دارد، به گونه ای که حضرت

رسول الله صلى الله عليه و آله ، هدف بعثت خود را تتمیم مکارم اخلاقی برشمرد. همچنین ملاک کمال ایمان را پای بندی به ارزش های اخلاقی دانسته است. (۱) از این رو، اقتصاد نیز از جایگاه ویژه ای در بین تعالیم دینی برخوردار است، تا آنجا که فرموده اند اگر نان نباشد (کنایه از وجود وضعیت اقتصادی مناسب)، نماز، روزه و همه فرایض الهی آسیب جدی خواهد دید. (۲) اندک توجهی به تعالیم اقتصادی اسلام بیانگر این نکته است که یکی از ویژگی های مهم آموزه های اقتصادی اسلام، آمیخته شدن با ارزش های معنوی و اخلاقی و هم سو شدن این دو است. بر این اساس، اسلام نه مانند کلیسای قرون وسطا، مردم را صرفاً به ریاضت اقتصادی دعوت می کند و نه مانند دنیای غرب پس از رنسانس تنها رشد اقتصادی را در نظر می گیرد، بلکه سفارش به کار و تلاش و ارتقای سطح معیشت را با معنویت در هم می آمیزد. کارگزاران اقتصادی در صورت رعایت اخلاق اقتصادی اسلام می توانند ضمن به دست آوردن منفعت شخصی، منافع جامعه را حفظ کنند. در نتیجه، منافع اجتماعی، (۳) حداکثری خواهد بود. از آنجا که پشتوانه اخلاقیات اسلامی، اعتقاد به خداوند و معاد است، حتماً تلاش در راه تبیین و گسترش اخلاق اقتصادی اسلام سودمند خواهد بود.

در این مقاله برآنیم گزارشی کوتاه از آموزه های اخلاقی را به همراه آثار اقتصادی آنها بیان کنیم. بخشی از این تعالیم، فرابخشی و قسمت دیگر، ناظر

ص: ۱۲۳

۱- امام موسی بن جعفر ۷: «أكمل المؤمنين إيماناً أحسنهم خلقاً». (ابن شعبه حرانی، تحف العقول، سخنان امام کاظم (۷)

۲- محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۶۳، ص ۲۷۰.

۳- Social Benefit.

به حوزه ای معین هستند. در این مقاله، این فرضیه ها را در نظر می گیریم. پای بندی به تعالیم اخلاقی اسلام در حوزه اقتصاد این آثار را دربردارد:

۱. اقتصاد را به تجلی گاه ارزش های انسانی و وسیله رسیدن انسان ها به سعادت ابدی تبدیل می کند.

۲. بر خلاف تصور برخی، نه تنها مانع شکوفایی اقتصادی نمی شود، بلکه انگیزه فعالان عرصه اقتصاد را بالا می برد، چه اینکه تلاش برای رشد و تولید را وظیفه مسلم فرد می داند.

۳. افزایش کارآیی و عدالت، دو هدف عمده نظام های اقتصادی به شمار می آید. در اقتصاد متعارف، در بسیاری موارد، جمع این دو را ناممکن می دانند. التزام به تعالیم اخلاقی تا حد بسیاری، تعارض میان این دو را منتفی می کند.

۴. بخش عمده ای از نارسایی ها سازوکار بازار یا قیمت ها را جبران می کند.

عمده آثاری که بیان خواهد شد، این موردها را اثبات می کند.

۱. جایگاه اخلاق در اقتصاد متعارف

۱. جایگاه اخلاق در اقتصاد متعارف

در قرون وسطا، اخلاق و اقتصاد از یکدیگر جدا نبودند، ولی رهبانیت انحرافی که کلیسا مروج آن بود، وزن بیشتری داشت. در پی واکنش این افراط، بسیاری از صاحب نظران پس از رنسانس کوشیدند اقتصاد را به کلی از اخلاق و دین جدا سازند که این امر پی آمدهای ناگوار بسیاری برای جامعه انسانی دربرداشت. در دهه های اخیر، گرایش جدیدی به اخلاق

اقتصادی ایجاد شده است. در پایان دهه ۱۹۷۰، یک سری اصطلاحات مربوط به کسب و کار، مانند ارائه تبلیغات غیر واقعی، کلاه برداری در معاملات، ائتلاف غیر طبیعی بنگاه ها برای وضع قیمت و امثال آن، مطالعه و بررسی شد، ولی در دهه ۱۹۸۰، مجامع علمی آن را به عنوان رشته ای علمی تأیید کردند و کارگاه ها و سمینارها و کلاس های درسی فراوانی درباره آن در دانشگاه های معتبر تشکیل شد. (۱) همچنین بنگاه ها و شرکت های معتبر، کمیته هایی با نام اخلاق کسب و کار راه اندازی کردند. رعایت اخلاق به خود شرکت ها واگذار شد، ولی در مواردی هم از مقررات دولتی استفاده می شد. (۲)

می دانیم که کسب حداکثر منفعت مادی، روح حاکم بر فعالیت ها را در دنیای سرمایه داری تشکیل می دهد. روی آوردن جدید به اخلاق، تأیید دیگری بر این است که حاکمیت ارزش های اخلاقی در عرصه اقتصاد، نه تنها سبب آسیب به فعالیت ها نخواهد شد، بلکه ضمن تأمین منافع مادی فعالان، رفاه و منافع جامعه را نیز به طور چشم گیری افزایش می دهند. در این صورت، اعتماد مصرف کنندگان و صاحبان نیروی کار به تولیدکنندگان افزایش می یابد و حتی سود مادی آنها را نیز افزایش می دهد. برای نمونه، زمانی که مردم نسبت به نبود تقلب، رشوه، کالاهای غیر استاندارد، تبلیغات

ص: ۱۲۵

۱- در زمینه ترسیم و تعریف چارچوب مفهومی برای اخلاق کسب و کار به صورت رشته علمی و همچنین گزارش برخی کارهای انجام شده در این زمینه نک: جورجز اندرل، «اخلاق کسب و کار»، ترجمه: محمداسماعیل توسلی، فصل نامه تخصصی اقتصاد اسلامی، ش ۱۳.

۲- یدالله دادگر، «اخلاق بازرگانی (و کسب و کار) از منظر اقتصاد و اقتصاد اسلامی»، فصل نامه پژوهش نامه بازرگانی، ش ۳۸، ص ۹۴.

کاذب، زیان به محیط زیست و امور مشابه در بنگاه اطمینان پیدا کردند، به آن اعتماد می کنند و محصولات آن را بیشتر می خردند. اجرای امور یاد شده، به صورت قوانین مدنی و جزایی لازم است، ولی روشن است که اگر کارگزاران روحیه اخلاقی را بر خود حاکم کنند، کارآیی بیشتری خواهند داشت.

مشاهده می کنیم که دنیای سرمایه داری پس از تجربه های طولانی جدایی اقتصاد از اخلاق، به لزوم پیوند اخلاق و اقتصاد پی برد و یکی از احکام روشن عقل سلیم، لزوم استفاده از تجربه هایی است که به بهایی گزاف به دست آمده اند. البته رویکرد جدید نیز به آسیب شناسی نیاز دارد. مشکل اصلی این رویکرد، بی توجهی اخلاق اقتصادی به عنوان شرط لازم رسیدن انسان به کمال است. از همین روست که آموزه های اخلاقی با نام هایی چون «اخلاق حرفه ای»، «اخلاق کسب و کار» و «اخلاق تجارت» مطرح می شود که بهتر است آنها را تحت عنوان کلی «اخلاق انتفاعی» مندرج کنیم (۱). این عمل اخلاق را از جایگاه رفیعش تنزل می دهد. جالب این است که بدانیم

ص: ۱۲۶

۱- برای نمونه، بررسی کدهای اخلاقی تعداد زیادی از شرکت های معتبر نشان می دهد این موارد جزو محورهای مورد توجه در رفتارهای تجاری دنیای امروز است: احترام به شأن مدیران، حفظ منافع مشتریان، حفظ منافع کارکنان، حفظ حقوق صاحبان سهام اعم از سهام داران عمده و اقلیت و دارندگان سهم الشرکه و صاحبان بنگاه، حفظ حقوق طلب کاران، وام دهندگان و فروشندگان خدمات و مواد (فرامرز قراملکی و همکاران، اخلاق اسلامی در تمدن ایران و اسلام، ص ۶۰۱ به بعد) به این ترتیب، در اخلاق حرفه ای رایج تمامی دستورهای اخلاقی در راستای منفعت افراد و گروه ها مطرح می شود. این در حالی است که این گونه امور در دستورهای اخلاقی اسلام وجود دارد، ولی در راستای بیان مسائل اخلاقی به عنوان کمال بخش انسان مطرح می شود. این تفاوت، تفاوت هایی را در برخی دستورالعمل ها ایجاد می کند که موضوع بررسی مستقلی است.

یهودیان نیز مرتکب همین مسئله شدند. آنها با وجود اینکه دینشان الهی است، ولی بر اثر دنیاطلبی مفرطی که عالمان یهود به آن دچار شدند، آن چنان دچار تحریف شدند که تورات کنونی حتی اثر اطاعت خداوند را در بهبود وضعیت اقتصادی و ثروتمند شدن و به زیر سلطه درآوردن دیگران خلاصه کرده است.

اسلام از ابتدای ظهور، سفارش به فعالیت های اقتصادی را با فضایل اخلاقی به عنوان نمود شکوفایی جنبه الهی و افلاکی انسان در هم آمیخت و به او فهماند که می تواند با انجام فعالیت اقتصادی، ضمن تأمین نیازهای مادی بر کمالات معنویش بیفزاید.

۲. جایگاه اخلاق در نظام اقتصادی اسلام

۲. جایگاه اخلاق در نظام اقتصادی اسلام

همت اصلی همه انبیا و اولیا این بود که انسان ها به گونه ای از درون ساخته شوند که به صورت خودکار، حقوق یکدیگر را رعایت کنند و تا آنجا که ممکن است، به الزامات قانونی نیازی نباشد. انجام کار میدانی ساده، ما را به این حقیقت واقف می کند که بخش عمده تخلفاتی که در جامعه صورت می گیرد و به محاکم ارجاع می شود، در ضعف اخلاق ریشه دارد. برای روشن شدن بیشتر اهمیت اخلاق کافی است به قرآن کریم رجوع کنیم. در این کتاب الهی، هرگاه مسئله ای حقوقی بیان شده، در راستای آن بر ارزش های اخلاقی تأکید گشته است. در مورد سخنان امامان معصوم علیهم السلام، توجه به این مطلب ضرورت دارد که ضوابط فقهی و حقوقی مندرج در روایات، دو دسته اند:

۱. دسته ای را ابتدا حضرات معصومین علیهم السلام بیان کرده اند.

۲. در بسیاری موارد در جواب سؤال های مردم، ضوابطی را بیان فرموده اند.

این در حالی است که قریب به اتفاق آموزه های اخلاقی را خود ائمه علیهم السلام بیان کرده اند. امامان معصوم علیهم السلام بیش از آنکه درصدد بیان ضوابط و مرزهای قانونی باشند، در پی تربیت اخلاقی جامعه بوده اند. تا زمانی که مکارم اخلاقی در جامعه ای نهادینه نشود، انسان به مقام شایسته و در شأن خود بار نمی یابد.

۳. اخلاق اقتصادی در نظام اقتصادی اسلام: جبران کننده کاستی های بازار

۳. اخلاق اقتصادی در نظام اقتصادی اسلام: جبران کننده کاستی های بازار

نظام اقتصادی اسلام، یکی از صغریات قاعده کلی یاد شده است. آموزه های اخلاقی، روح حاکم بر تعالیم اقتصادی اسلام هستند و تفکیک اقتصاد از اخلاق در اسلام ممکن نیست. اخلاقیات اقتصادی به منزله موتور کمکی قدرتمند، نظام اقتصادی اسلام را در رسیدن به اهدافش یاری می کنند.

انسان، دارای دو جنبه است: جنبه الهی و فطری و جنبه گرایش های طبیعی. خداوند با توجه به جنبه اول خلقت، انسان را به «احسن تقویم» توصیف فرموده و از نظر اسارت او در دام خواسته های نفسانی که مقتضای طبیعت اوست، وی را تا «اسفل سافلین» پایین آورده است. اگر تعالیم اخلاقی وجود نداشته باشد، انسان ها بسیاری از رفتارهای خود را بر اساس

«حرص»، (۱) «بخل»، (۲) «ظلم» (۳) و دیگر رذایل اخلاقی سامان می دهند و عمده فعالیت های اقتصادی شان صرفاً بر اساس رسیدن به سود شخصی خواهد بود، هرچند تعقیب سود شخصی سبب رسیدن آسیب به دیگران شود. تعقیب سود شخصی به معنای یاد شده، از نظر نظام سرمایه داری، ارزش به شمار می آید. بر اساس مبانی نظام سرمایه داری، مصرف کنندگان مجازند بر اساس تمایلاتشان مصرف کنند و تولیدکنندگان مجازند آنچه را برای جواب گویی به تمایلات مصرف کنندگان لازم است، بر مبنای سود شخصی تولید کنند. در این صورت، سازوکار بازار، قیمت مناسب را تعیین خواهد کرد. در طول زمان، مشکلات این سازوکار آشکار شد؛ چون تبلیغات بی حد و حصر تقاضای کاذب ایجاد کرد و این امر سبب هدر رفتن منابع کم یاب شد. تمرکز ثروت در دست گروهی معدود به کمبود تقاضا و مازاد عرضه و به دنبال آن، رکود عمیق انجامید. سرمایه داران بزرگ، بخشی از پس انداز خود را صرف کالاهای غیر ضروری کردند و در نتیجه، تعادل بین پس انداز و سرمایه گذاری به هم خورد. سازوکار بازار آزاد در موارد زیادی عوارضی منفی برای اقتصاد ایجاد کرد که به «موارد شکست بازار» مشهور است و در کتاب های اقتصاد بخش عمومی به تفصیل آمده است. تئوری پردازان اقتصاد متعارف برای جبران موارد شکست بازار، دخالت دولت را تجویز کردند که به این ترتیب، نظام سرمایه داری لیبرال به نظام سرمایه داری مقرراتی تبدیل

ص: ۱۲۹

۱- «إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا» (معارج: ۱۹).

۲- «وَأَخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ» (نساء: ۱۲۸).

۳- «إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ» (ابراهیم: ۳۴).

شد. دخالت دولت در شرایط یاد شده امری حتمی بود، ولی هزینه بسیاری دربرداشت.

در برابر نظریه سازوکار بازار، نظر مارکسیست ها قرار دارد که برنامه ریزی مرکزی و سلطه دولت را جایگزین سازوکار بازار کرده اند. نارسایی این نظر نیز در مدت زمانی که مارکسیست ها حاکمیت داشتند، آشکار شد. بروز طبقه ای مستبد در حاکمیت کشورهای مارکسیستی که عمده امکانات را زیر سلطه خود درآوردند و منافع خود را تأمین کردند، ثمره این نظر بود. طبقه یاد شده، مرکز قدرتمندی را تشکیل داد که همه امکانات جامعه را در اختیار گرفت و هرچه مانع منافعش می شد، از سر راه برداشت. این پی آمدها انگیزه فعالان اقتصادی را کاهش داد و سبب عقب ماندگی کشورهای کمونیستی شد. به این ترتیب، در این کشورها عدالت آسیب دید و کارآیی خدشه دار شد.

دخالت دولت در اقتصاد بر اساس پیشنهاد کینز این مزیت را داشت که مشارکت مردم در فرآیند بازار را حذف نکرد، اما همان گونه که اشاره شد، هزینه های دولت را افزایش داد و روشن است که هزینه های دولت تحمیلی بر دوش عموم مردم است. انحصار دولت به شیوه ای که مارکسیست ها مطرح کردند، مشارکت مردم در فرآیند تصمیم گیری های اقتصاد را به کلی نفی می کند. نتیجه اینکده:

۱. حاکمیت نظام بازار به تمرکز ثروت، هدر رفتن منابع و عوارض منفی می انجامد.

۲. پی آمدهای منفی حذف سازوکار بازار و جایگزینی نظام متمرکز

، دست کمی از صورت قبل ندارد، چه اینکه بدترین تمرکز را سبب می شود و انگیزه فعالیت های اقتصادی را از بین می برد.

بنابراین، مناسب ترین راه، طراحی سازوکاری است که امتیازهای نظام بازار را حفظ کند و در عین حال، اقتصاد را از پیآمدهای منفی آن حفظ سازد. اسلام این کار را با اخلاقی کردن اقتصاد به خوبی انجام داده است. اسلام در درجه اول، انگیزه های درونی افراد را تصحیح و با ترسیم افق های انسانی بلند و بیان اهداف معنوی به عنوان نهایی ترین مقصد، او را از دایره تنگ تعقیب منافع صرفاً مادی خارج می کند. التزام به این امر، مشکل پیآمدهای منفی را تا حد زیادی حل و بین منافع افراد و جامعه هماهنگی ایجاد می کند و با کنترل تمایلات و جهت دهی تقاضا به سمت کالاهایی که نیاز واقعی انسان را برطرف می کنند، کارآیی را تضمین می کند. اسلام افزون بر این، در همه عرصه ها، همراه با آموزه های اقتصادی، تعالیم اخلاقی متناسبی را ارائه فرموده است. البته روشن است هرچه جامعه تربیت اخلاقی شود، به دلیل قدرت گرایش های طبیعی و هواهای نفسانی انسان، همواره گروهی وجود دارند که علیه مصالح جامعه فعالیت می کنند. اسلام برای رفع این کاستی در کنار تعالیم اخلاقی، دخالت و نظارت دولت بر اساس مصالح عموم را تجویز کرده است. سیره حکومتی حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و امیرالمؤمنین علی علیه السلام مؤید این نکته است. به فرموده امام باقر علیه السلام، امیرالمؤمنین علی علیه السلام در زمان حکومت خود، صبح ها از

دارالاماره بیرون می آمد و بازارها را بازرسی و بازاریان را نصیحت می کرد. (۱) همچنین آن حضرت در بازار راه می رفت و اگر کسی کم فروشی یا در معامله غش می کرد، با تازیانه ای که در دست داشت، تأدیب می فرمود. (۲)

۴. جایگاه اخلاق در نظام اقتصادی اسلام

اشاره

۴. جایگاه اخلاق در نظام اقتصادی اسلام

در این بخش، به طور مشخص به تبیین جایگاه اخلاق در نظام اقتصادی اسلام می پردازیم تا ببینیم ارزش های اخلاقی اسلام، چه آن دسته که خود اقتصادی هستند و چه آن دسته که اقتصادی نیستند، اما آثار اقتصادی دارند:

۱. با عناصر حقوقی نظام اقتصادی اسلام در هر بخش چه ارتباطی دارند؟

۲. در تحقق اهداف چه نقشی دارند؟

در ابتدا یادآور می شویم که:

۱. مقصود از اخلاق اقتصادی، رفتارهایی است که دارای آثار اقتصادی هستند، اعم از اینکه خود رفتار اقتصادی باشد یا نباشد.

ص: ۱۳۲

۱- عن ابی جعفر قال: «كان أمير المؤمنين ۷ عندكم بالكوفة يغتدي كل يوم بكرة من القصر فيطوف في أسواق الكوفة سوقا سوقا، ومعه الدرهم على عاتقه، وكان لها طرفان، وكانت تسمى السبينة فيقف على أهل كل سوق فينادي: يا معشر التجار اتقوا الله، فإذا سمعوا صوته ألقوا ما بأيديهم وارعوا إليه بقلوبهم، وسمعوا بأذانهم فيقول: قدموا الاستخاره، وتبركوا بالسهولة، واقربوا من المبتاعين، وتزينوا بالحلم، وتناهوا عن اليمين، وجانبوا الكذب، وتجاؤا عن الظلم، وأنصفوا المظلومين، ولا تقربوا الربا، وأوفوا الكيل والميزان، ولا تبخسوا الناس أشياءهم ولا تعثوا في الأرض مفسدين، فيطوف في جميع أسواق الكوفة ثم يرجع فيقعد للناس الحر العاملی». (وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۳۸۳)

۲- عن علی ۷ أنه كان يمشي في الأسواق ويده دره يضرب بها من وجد من مطفف أو غاش في تجاره المسلمین». (محمد بن نعمان بن محمد، دعائم الإسلام، ج ۲، ص ۵۳۸)

۲. حقوق به مجموعه ای از قواعد الزام آور گفته می شود که به منظور ایجاد نظم و استقرار عدالت بر زندگی اجتماعی انسان حکومت می کند و اجرای آن از طرف دولت تضمین می شود، ولی هدف اخلاق، دست یابی انسان به کمال است و ضامن اجرای احکام اخلاقی خود فرد است، اعم از اینکه الزام آور باشد یا نباشد. دولت در این باره مسئولیت ترویجی و فرهنگ سازی دارد، نه مسئولیت اجرا و مجازات متخلف. (۱)

۳. «نظام اقتصادی اسلام، مجموعه ای از الگوهای رفتاری و روابط اقتصادی، در سه حوزه تولید و توزیع و مصرف است که از کتاب و سنت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه معصومین علیهم السلام و عقل استنباط می شود. این الگوها، چگونگی پیوند شرکت کنندگان در نظام اقتصادی به یکدیگر و به منابع اقتصادی را تبیین کرده و بر اساس مبانی بینشی و اصول راهبردی معینی در جهت اهداف اقتصادی اسلام سامان یافته اند.» (۲)

برای روشن شدن جایگاه اخلاق در نظام اقتصادی اسلام لازم است مجموعه اجزا و عناصر تشکیل دهنده نظام اقتصادی اسلام را در نظر بگیریم، اجزای اخلاقی به معنای یاد شده را از اجزای غیر اخلاقی تفکیک و جایگاه و تأثیر آموزه های اخلاقی را تحلیل کنیم. البته از آنجا که بخش عمده تعالیم اقتصادی اسلام، همراه با اخلاقیات است، تفکیک، مشکل و در مواردی، محال است. بررسی کل اقتصاد با نگاه یادشده به درازا می کشد. از این رو،

ص: ۱۳۳

۱- ناصر کاتوزیان، فلسفه حقوق، ج ۱، ص ۵۴۹.

۲- سید حسن میرمعزی، ساختار کلان نظام اقتصادی اسلام، ص ۲۱.

برای نمونه، در دو بخش تجارت و مصرف، تعالیم اخلاقی همراه با بیان جایگاه آن در نظام اقتصادی اسلام ذکر می شود و در بقیه بخش ها تنها خود اخلاقیات می آید و تحلیل آن به خواننده واگذار می شود؛ زیرا روش واحد است.

الف) مورد اول: اخلاقیات تجارت

اشاره

الف) مورد اول: اخلاقیات تجارت

مقصود از تجارت، فعالیت های بازرگانی و مبادلاتی است. همان گونه که تولید کالاها و خدمات برای اقتصاد ضرورت دارد، مبادله و تجارت نیز امری لازم است. در ابتدا، قسمتی از ضوابط حقوقی، ذکر و آن گاه به آموزه های اخلاقی اشاره می شود و در نهایت، تحلیل ارائه خواهد شد.

یک _ ضوابط حقوقی

اشاره

یک _ ضوابط حقوقی

در زمینه تجارت یعنی خرید و فروش، مضاربه و مانند آن، ضوابط قانونی و مقررات زیادی در اسلام وجود دارد که چند مورد آن عبارت است از:

اول _ ضوابط عام

اشاره

اول _ ضوابط عام

مانند ممنوعیت اکل مال به باطل، ممنوعیت غرر و ممنوعیت ربا. تشریح مستدل این ضوابط در اینجا ضرورت ندارد و در حدی که بتوان فضای بازار را ترسیم کرد، به آن اشاره می شود:

۱. ممنوعیت اکل مال به باطل

۱. ممنوعیت اکل مال به باطل

آیه شریفه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ» به وضوح بر دو حکم دلالت می کند: اول اینکه «تصرف در

اموال مردم به وجه باطل، ممنوع است. بنابراین، هر نوع تجاوز، تقلب، غش، دزدی، رشوه، اخذ به زور و

ص: ۱۳۴

امثال آنها که از نظر عرف و عقلا گرفتن مال از طریق آنها بلاوجه و باطل است و هر نوع معامله چون خرید و فروش، اجاره، صلح بر اشیایی که منفعت عقلایی ندارند، معاملات بر ذمه ای که به دید عقلا، توان پرداخت آنها نیست و بلاوجه اند، از نظر اسلام، همگی اکل مال به باطل و حرام هستند.^(۱)

۲. ممنوعیت ربا

۲. ممنوعیت ربا

به جرئت می توان این ضابطه را مهم ترین ضابطه بازار سرمایه منطبق بر معیارهای اسلامی و بلکه تفکیک کننده اصلی آن با دیگر بازارها دانست. حکم ممنوعیت ربا از ضروریات دین است؛ یعنی تمامی مسلمانان بر آن اتفاق نظر دارند.

۳. ممنوعیت غرر

۳. ممنوعیت غرر

معانی متعددی برای غرر ارائه شده است، مانند خطر،^(۲) گول زدن^(۳) و غفلت.^(۴) مقصود از غرر در معاملات این است که برخی خصوصیات مجهول باشد و سبب فریب خوردن معامله گر شود. هر معامله ای که در آن، جهالت، غفلت، فریب یا هر عامل دیگر که منشأ متضرر شدن یک یا دو طرف معامله است، وجود داشته باشد، ممنوع و باطل است. بیشتر فقها این قاعده را مخصوص بیع می دانند. در مقابل، گروهی به دلایل مختلف از قبیل تنقیح مناط، سیره

ص: ۱۳۵

۱- سید عباس موسویان، ابزارهای مالی اسلامی، ص ۴۰.

۲- مفردات راغب، حرف غ، ماده «غر».

۳- قاموس اللغه، ماده «غر».

۴- الجوهري، الصحاح، ج ۲، ص ۷۶۸.

عقلا، غرض شارع برای رفع منازعات،^(۱) این قاعده را عام و همه معاملات غرری را حرام و باطل می دانند.

دوم _ ضوابط خاص

دوم _ ضوابط خاص

افزون بر ضوابط عام، در هر زمینه نیز مقررات و ضوابط ویژه ای وضع شده است. برای نمونه، ضوابط بسیاری درباره اقسام بیع (نقد، نسیه، سلف، نسیه به نسیه)، متعاقبین و انواع خیارات (خیار عیب، خیار شرط، خیار تخلف شرط، خیار غبن و...) وضع شده است. برای نمونه، قبض ثمن در مجلس عقد از شرایط صحت بیع سلف و فروش مبیع قبل از سررسید در بیع سلم، ممنوع شمرده شده است. این گونه ضوابط در مورد تمامی عقود دیگر نیز وجود دارد. اگر ضوابط یاد شده رعایت شود، حداقل نصاب مورد نظر اسلام حاصل شده است و می توان بازار را اسلامی دانست.

سوم _ ضوابط اخلاقی حوزه تجارت

اشاره

سوم _ ضوابط اخلاقی حوزه تجارت

اقتصاد متعارف درباره مبادلات نیز همانند دیگر عرصه ها، معتقد به حاکمیت امیال و منافع شخصی است. مدل هایی که در کتاب های اقتصاد خرد برای تحلیل مبادلات در بازارهای رقابتی و انحصاری ارائه شده، به خوبی بیان گر این مطلب است.^(۲) در این الگوها، ارزش های اخلاقی هیچ جایگاهی ندارند. البته امروزه بنگاه های اقتصادی با گسترش وسیع مبادلات به این نتیجه رسیده اند که ترویج اخلاق تجارت، منافع آنان را بهتر تأمین می کند. اسلام،

ص: ۱۳۶

۱- العناوین الفقهیه، ج ۲، صص ۳۱۲ و ۳۱۳.

۲- برای نمونه نک: فرگوسن، اقتصاد خرد، ترجمه: دکتر محمود روزبهان، ج ۲؛ لیارد و والتزر، اقتصاد خرد، ترجمه: عباس شاکری؛ هندرسن کوانت، اقتصاد خرد، ترجمه: مسعود محمدی.

امبادله را لازم دانسته و به سازوکار قیمت ها نیز بها داده است. حضرت علی علیه السلام سفارش تجار را به مالک فرموده است. (۱) حضرت رسول صلی الله علیه و آله در برابر کسانی که از ایشان تقاضا کردند برای کالاها قیمت گذاری کند، مقاومت کرد و فرمود: «قیمت ها را خدا تعیین می کند.» (۲) اسلام ضوابطی شرعی و اخلاقی برای فعالان در بازار وضع فرموده است که با رعایت این ضوابط، عرضه و تقاضا درست شکل می گیرد و در نتیجه، قیمت ها عادلانه خواهد بود. برخی ضوابط اخلاقی را ذکر می کنیم:

۱. اخلاقیات مربوط به سود

۱. اخلاقیات مربوط به سود

سود در بازار اسلامی مسئله مهمی است. برای کسانی که به ضوابط شرع پای بندند، کسب سود رواست. این ضوابط دو دسته اند؛ برخی الزامی یعنی واجب یا حرام و برخی غیر الزامی، یعنی مستحب یا مکروه هستند. برای نمونه، کم فروشی (تطفیف)، دروغ، ربا و پوشاندن عیب کالا حرامند. در قرآن کریم، سفارش های حضرت شعیب علیه السلام به قوم خود در چند مورد آمده است. برای نمونه، در سوره هود این سفارش ها چنین است: عبودیت پروردگار، نکاستن از پیمانانه ها در معاملات، از روی قسط و عدالت معامله کردن، از حقوق مردم چیزی کم نگذاشتن و فساد نکردن. پس از آن فرموده است: «بَقِيَّةُ اللَّهِ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (هود: ۸۶) یعنی اگر به این ضوابط پای بند بودید، سودی که بهره شما می شود، نه تنها مشروع است،

ص: ۱۳۷

۱- نک: نهج البلاغه، نامه ۵۳.

۲- «إنما السعر إلى الله يرفعه إذا شاء، ويخفضه إذا شاء». (وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۴۲۰، ابواب آداب التجاره، باب ۳، ح ۱).

بلکه هدیه ای الهی است و نفع آن برایتان از سودهای به ظاهر فراوانی که از هر راه دیگری نصیبتان می شود، بیشتر است. به دلیل اهمیت موضوع، برخی ارزش های اخلاقی را بیان می کنیم:

الف) کراهت شکایت از کمی سود

شکایت از کمی سود مذمت شده است؛ زیرا هم حاکی از وجود روحیه حرص و طمع و هم نارضایتی از مقدرات الهی است. از امام باقر علیه السلام نقل شده است که:

پیامبر فرمود: زمانی خواهد آمد که مردم از خداوند شکایت می کنند. راوی سؤال کرد: چگونه شکایت می کنند؟ فرمود: شخص می گوید: به خدا سوگند از فلان وقت تاکنون سودی نصیب من نشده است و نمی خورم و نمی آشامم، مگر از سرمایه ام. وای بر تو، آیا اصل مال و فرع آن جز از خداست؟^(۱)

ب) نکوهش تبلیغاتی که سبب غیر طبیعی شدن بازار می شود

امام صادق علیه السلام فرموده است:

حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس به خرید و فروش می پردازد، باید پنج خصلت را رعایت کند و در غیر این صورت، نه بخرد و نه بفروشد: ربا، سوگند، پوشاندن عیب (کالا-)، ستودن کالا- هنگام فروش و مذمت کالا- هنگام خرید.^(۲)

به این ترتیب، بر خریداران و فروشندگان لازم است اطلاعات لازم را

ص: ۱۳۸

۱- وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۴۶۲.

۲- علامه حلی، تذکره الفقهاء، ج ۱، ص ۵۱۶.

در اختیار طرف مقابل قرار دهند.

ج) مداخله نکردن در معامله دیگران

این امر هم ذاتاً صفت اخلاقی مذمومی است و هم موجب ساختگی شدن قیمت می شود. از این رو، رسول اکرم صلی الله علیه و آله از این خصلت نهی فرمود. (۱)

۲. نهی از دلالی های مخل

۲. نهی از دلالی های مخل

در زمان حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله، برخی توانگران هنگامی که کاروانی تجاری به مدینه نزدیک می شد، به استقبال آن می رفتند و کالاهای آنان را می خریدند و به داخل مدینه می آوردند و به قیمت بالا می فروختند. آنها با این کار هم به کاروان ها و هم به مصرف کنندگان ضرر می زدند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از این عمل نهی فرمود. (۲) به این ترتیب، از نظر شارع، واسطه گری های غیر ضروری، نامطلوب و خلاف اخلاق است. مشاهده می کنیم که در موارد بسیاری، درآمد این واسطه ها از درآمد تولیدکنندگان بیشتر است.

۳. نفی رفتار انحصارگرایانه

۳. نفی رفتار انحصارگرایانه

در بازار اسلامی، رقابت وجود دارد، ولی رقابت سالم به این معنا که بر خلاف بازار رقابتی ایدئال نظام سرمایه داری، خریداران و فروشندگان، خود را مجاز نمی داند که به هر صورت ممکن از شرایط بازار استفاده کنند. برای

ص: ۱۳۹

۱- همان، ص ۴۵۹.

۲- قال رسول الله ۹: «لا یتلقى أحدکم طعاماً خارجاً من المصر ولا یبیع حاضر لباد، ذروا المسلمین یرزق الله بعضهم من بعض» (شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، باب الثانی).

نمونه، هنگامی که مصادف فهمید کالایش، نایاب یا کمیاب است، به اتفاق دوستانش هم پیمان شدند آن را به دو برابر قیمت بفروشند. وقتی امام صادق علیه السلام از این امر آگاه شد، با او برخورد کرد و فرمود: «جنگیدن با شمشیرها از طلب حلال راحت تر است.»^(۱) به این ترتیب، آن حضرت، تبانی برای ایجاد انحصار فروش را ناپسند دانست. استفاده از اضطرار فروشنده نیز نکوهش شده است. (انحصار خرید)^(۲)

۴. موارد دیگر

۴. موارد دیگر

از موارد دیگری که نهی یا به آنها امر شده است، از قبیل نهی از غش در معامله (رعایت نکردن استاندارد، مخلوط کردن کالای بد با کالای خوب که متقاضیان را دچار خطا در تشخیص می کند)،^(۳) نهی از سوگند در معامله،^(۴) استحباب آسان گیری در معامله،^(۵) استحباب اقاله نادم^(۶) (پذیرفتن تقاضای فسخ معامله از سوی پشیمان) و ... .

دو _ تحلیل جایگاه آموزه های اخلاقی

دو _ تحلیل جایگاه آموزه های اخلاقی

ص: ۱۴۰

- ۱- شیخ طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۷، ص ۱۴.
- ۲- وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۴۴۹، برای توضیح بیشتر مطالب این قسمت نک: غلام علی معصومی نیا، بررسی و مقایسه عملکرد بازار کالا و خدمات در سیستم اقتصادی اسلام و سرمایه داری، ص ۱۱۴ به بعد.
- ۳- قال النبی ۹: «لیس فی دیننا غش». (کنز العمال، ج ۴، ص ۱۵۹)
- ۴- کان علی ۷ یأتی السوق فیقول یا اهل السوق اتقوا الله وایاکم والحلف فإینه ینفق السلعه ویمحق البرکه جامع. (احادیث الشیعه، ج ۸، ص ۷)
- ۵- رسول الله ۹: «إن الله تبارک و تعالی یحب العبد یكون سهل البیع، سهل الشراء، سهل القضاء، سهل الاقتضاء». (وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۴۵۰)
- ۶- عن أبی عبد الله ۷ قال: «أیما عبد أقال مسلما فی بیع أقاله الله عشرته یوم القیامه». (همان، ص ۳۸۶)

با در نظر داشتن ضوابط حقوقی و اخلاقی، دست مایه لازم برای تبیین جایگاه آموزه های اخلاقی فراهم شده است. ابتدا تأثیر ضوابط حقوقی را به اختصار مرور می کنیم؛ زیرا بررسی تفصیلی به درازا می کشد. ممنوعیت اکل مال به باطل، زمینه ایجاد قسمت عمده مفاسد اقتصادی را سد می کند و معاملات نافع به حال عموم را جای گزین مبادلات مضر می سازد و رابطه میان ثمن و مثن را در مبادلات، به صورت عاقلانه سامان می دهد. ممنوعیت ربا سبب می شود صاحبان ثروت نتوانند صرفاً به یمن برخورداری از پول فراوان و بدون مشارکت در فعالیت های اقتصادی بر ثروت خود بیفزایند. ممنوعیت غرر نیز فضای بازار را شفاف می کند و جلوی خدعه و فریب را در معاملات می گیرد. از مهم ترین آثار ضوابط خاص بیع، تقویت فضای عقلانیت در بازار است. آگاهان می دانند که عمده این ضوابط، تأکیدی هستند؛ یعنی عقلاً آنها را فهمیده اند و شرع بر فهم آنان صحه گذاشته است و مواردی را که قبول نداشته، یادآوری فرموده است. انواع خیار با ایجاد فضای اطمینان و شفافیت، درجه بالایی از کارایی را در معاملات به ارمغان می آورند. بازاری که بر اساس ضوابط حقوقی یاد شده شکل می گیرد، بازاری است که فضایی سالم دارد و حقوق افراد در آن رعایت می شود، ولی چند ملاحظه را باید در این باره در نظر گرفت:

۱. انسان ها به مقتضای طبیعت، هنگامی که منافعشان مطرح می شود، همواره در صدد دور زدن قانون هستند. بسیاری افراد در این هنگام از هر ابزاری برای دور زدن قانون استفاده می کنند.

۲. در این فضا، انجام فعالیت ها به انگیزه کسب سود با رعایت موازین یاد

شده، هیچ اشکالی ندارد. روشن است اگر صرفاً تعقیب منافع، هدف فعالیت ها باشد، محاسن یاد شده وجود دارد، اما فضای بازار تا حد زیادی خشک و بی روح می شود. در هر حوزه تنها قانون مبنای قرار گیرد، این خاصیت وجود دارد. زندگی بر اساس قانون، حرکت روی مرز است و اندک عامل انحرافی می تواند انسان ها را به بی راهه بکشاند. از این رو، در چنین شرایطی باید قوه قهریه ای در جامعه حاکم باشد تا ضامن اجرای قانون شود و جلوی تخلف مردم را از قانون بگیرد. بیشتر اوقات، جامعه از نبود قانون آسیب نمی بیند، بلکه مشکل اصلی و منشأ بیشتر فسادهای موجود در همه زمینه ها و از جمله اقتصاد، فرار مردم از پای بندی به قانون است. توجه داریم که مشکل یاد شده در مورد یک جامعه مؤمن، کمتر است؛ زیرا اعتقاد به ذات ربوبی و حیات اخروی تا حد زیادی مردم را از درون متعهد می کند، ولی مرزبودن قانون باز هم تا حد بسیاری مشکل آفرین است: «إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ» (علق: ۶)

حال دستورهایی اخلاقی اسلام درباره مبادلات را در نظر می گیریم. بر اساس سفارش های فراوان، بازار مسلمانان، محل فعالیت های اقتصادی پرنشاط است، ولی در عین حال به دنبال سود بالا نیستند و از این بالاتر، گرفتن سود از مؤمنان را پس از کسب سود در حد رفع نیاز برای خود روا نمی دانند. آنها از تبلیغات غیر واقعی دوری می کنند و معاملات را با ذکر و یاد خداوند انجام می دهند. همچنین هرگونه تبانی عرضه کنندگان و تقاضاکنندگان علیه یکدیگر و سوءاستفاده از اضطرار دیگران امری کاملاً مرجوح است. در بازار اسلامی، تبلیغات کاذب نباید وجود داشته باشد.

در تحلیلی دقیق می توان گفت که جایگاه تعالیم اخلاقی در بازار اسلامی

نسبت به مقررات حقوقی موقعیت روح نسبت به بدن است. بازاری را که صرفاً بر اساس ضوابط فقهی یاد شده، شکل گرفته است، می توان «بازار رقابت سالم» نامید. در مقابل، «بازار رقابت کامل» که در اقتصاد متعارف مطرح است، بر اثر آزادی بی حد و حصر گروهی محدود، خاستگاه انحصارات ظالمانه شده است. در این صورت، بازار، تجلی گاه «همکاری و همیاری مسئولانه» و در بسیاری اوقات، مظهر ایثار خواهد بود. حاکمیت ارزش های اخلاقی، بهترین ضامن اجرا برای مقررات حقوقی و بلکه فراتر از آن بوده است و جامعه را از حرکت بر روی مرز خارج می سازد و وارد حریم امن الهی می کند و در نتیجه، از خطرهایی که برشمردیم، مصون خواهد بود. از سفارش های بسیار اکید در کتاب و سنت درباره دستورهای اخلاقی فهمیده می شود که وضعیت ایدئال بازار اسلامی از منظر کتاب و سنت همین است. توجه به این مطلب ضرورت دارد که بازار رقابت کامل و بازار رقابت سالم، دو سیستم اقتصادی هستند با تمامی اجزای آن و به حوزه تجارت که فعلاً مورد بحث است، اختصاصی ندارد. از آنجا که حوزه مبادلات از مهم ترین عرصه های تجلی آثار هر یک از دو سیستم یاد شده است، در اینجا به آن اشاره شد. افزون بر مواردی که درباره تجارت بیان شد، اگر دستورهای اخلاقی عامی را که قابل تطبیق بر مبادلات است، در نظر بگیریم، امر از این هم آشکارتر می شود. توکل، شکر، انصاف، تقوا، دعا، رضا به قضای الهی، صداقت، احسان، امانت داری، حُسن خلق، رفق و مدارا، وفای به عهد، جود و سخاوت، موردهای اخلاقی مهمی هستند که رعایت آنها بازار را بیش از پیش لطیف می سازد و بدیهی است تمایز این بازار با

بازاری که در آن، صرفاً مرزهای حقوقی، مبنای مبادلات است، بسیار زیاد خواهد بود.

سه _ نقش اخلاقیات اقتصادی در تحقق اهداف نظام اقتصادی اسلام

سه _ نقش اخلاقیات اقتصادی در تحقق اهداف نظام اقتصادی اسلام

اخلاقیات اقتصادی در تحقق اهداف نظام اقتصادی اسلام نقش بسزایی دارد. حاکمیت ضوابط فقهی سبب می شود حقوق همگان ادا شود و در نتیجه، عدالت اقتصادی تحقق یابد، ولی به دلایل یاد شده، خطر انحراف همواره وجود دارد و نهادینه شدن اخلاق اقتصادی آن را تضمین می کند. یکی از امور مذموم در معاملات، داخل شدن در معامله دیگران است. روشن است که این امر، قیمت را به صورت مصنوعی به نفع فروشنده بالا می برد. سوءاستفاده از اضطرار دیگران، سوگند خوردن در معامله، دلالی های غیر مفید و مانند اینها سبب تضییع حقوق و بی عدالتی می شود و اجتناب از این رذایل، عدالت را در بازار حاکم می کند. از این بالاتر آنکه سفارش های اخلاقی دیگری از قبیل نگرفتن سود از مؤمنین، احسان را که از عدالت بالاتر است، در بازار حاکم خواهد کرد. با فعالیت های زیاد مشارکت کنندگان در بازار و سالم و شفاف بودن فضا، حجم مبادلات بالا می رود، تقاضا زیاد می شود و به دنبال آن، رشد افزایش می یابد. از همه مهم تر اینکه با لطافت بازار و حاکمیت فضای ایثار و یاد خدا هدف نظام اقتصادی اسلام یعنی کمال معنوی انسان ها حاصل می شود. این امر نیز ناشی از آن است که اخلاق اقتصادی، روح نظام اقتصادی اسلام است. در این شرایط، هدف دیگر، یعنی استقلال اقتصادی و حفظ عزت و کرامت تأمین خواهد شد. دلیل آن از آنچه گفته شد، آشکار است.

ب) مورد دوم: اخلاقیات اقتصادی در حوزه مصرف

اشاره

ص: ۱۴۴

ب) مورد دوم: اخلاقیات اقتصادی در حوزه مصرف

با در نظر داشتن تحلیلی که در قسمت قبل ارائه شد، تحلیل حوزه مصرف راحت تر خواهد بود. در اینجا نیز مرز اخلاقیات را از ضوابط فقهی و حقوقی تفکیک و با مقایسه آن، دو جایگاه اخلاق را در نظام اقتصادی اسلام تحلیل می کنیم.

یک _ ضوابط فقهی و حقوقی

یک _ ضوابط فقهی و حقوقی

ضوابط فقهی مصرف عبارت است از: اجتناب از مصرف کالاهایی از قبیل مشروبات الکلی، خبایث (خوراکی های پلید)، گوشت خوک، هرویین، گوشت حیواناتی مانند گربه و خرگوش، خوردن میتة (مردار یا حیوانی که از روی عمد نام خدا هنگام ذبح برده نشده)، مصرف درآمدهای ناشی از اکل مال به باطل، ربا، رشوه، قمار، کم فروشی و دیگر مشاغل حرام و اتلاف کالاهای مصرفی. (۱)

دو _ اخلاقیات مصرف

دو _ اخلاقیات مصرف

اسلام درصدد است مصرف به گونه ای سامان یابد که افزون بر تأمین نیازهای انسان بر کمالات معنوی او بیفزاید. از این رو، سفارش شده است که مصرف همراه با عمل صالح، (۲) تقوا، (۳) شکر (۴) و نیت تقرب به خداوند (۵) باشد.

ص: ۱۴۵

- ۱- نك: بقره: ۱۷۳ و ۱۸۸؛ نساء: ۱۰، ۲۹، ۱۶۰ و ۱۶۱؛ توبه: ۳۴؛ مائده: ۳، ۴۲، ۶۲؛ انعام: ۱۲۱، ۱۴۵؛ نحل: ۱۱۵؛ اعراف: ۱۵۷.
- ۲- «يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ». (مؤمنون: ۵۱)
- ۳- «وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ». (مائده: ۸۸)
- ۴- «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ». (بقره: ۱۷۲)
- ۵- رسول الله ۹: «يا أباذر ليكن لك في كل شيء نية حتى في النوم والاكل». (وسائل الشيعه، ج ۱، ص ۳۴)

البته این ارزش ها عمومیت دارند و منحصر به مصرف نیستند، ولی ذکر آنها در اینجا برای تأکید است. ممکن است بسیاری در ابتدا بیندارند مصرف با امور معنوی چه ارتباطی دارد؟ کتاب و سنت با تأکید بر لزوم رعایت این ارزش ها هنگام مصرف، انسان را به فکر وادار می کنند و به او می فهمانند که از خوردن و آشامیدن و لباس پوشیدن نیز می توان برای رسیدن به کمالات انسانی بهره گرفت.

سطوح مصرف را می توان این گونه ارزش گذاری کرد:

اول _ حد مصرف مطلوب

اسلام، رفع نیازهای ضروری و بالاتر از آن حد کفاف، یعنی سطحی را که شئون اجتماعی انسان اقتضا می کند، لازم می داند. امام صادق علیه السلام درباره مقدار زکاتی که می توان به فقیر داد، فرمود: «به اندازه ای به او می دهد که بتواند بخورد، بنوشد، هرچه نیاز دارد بپوشد، ازدواج کند، صدقه دهد، حج به جا آورد و دین خود را ادا کند».^(۱)

دوم _ توسعه در زندگی

آن میزان از مخارج مصرفی که از حد کفاف بالاتر است و توسعه بر خانواده محسوب می شود، در آیات و روایات توصیه شده است (تشخیص این امر عرفی است).

ص: ۱۴۶

۱- نک: انعام: ۱۴۱.

سوم _ بالاتر از توسعه تا حد اسراف

درباره این سطح از مصرف، سفارش های اکیدی برای قناعت شده است.

چهارم _ حد اسراف

اسلام، اسراف، (۱) تبذیر، (۲) اتلاف اموال (۳) و اتراف (۴) را تحریم کرده است. از چشم و هم چشمی در مصرف نیز به شدت نهی شده است. این امور، انسان را از مقام انسانیت خود تنزل می دهد و از او موجودی می سازد که فقط دنبال ارضای لذت های حیوانی خویش است. این امور نیز موارد اعتدال هستند که به عنوان ارزش های اخلاقی عام ذکر کردیم، ولی به دلیل اهمیت خاص آنها در بخش مصرف بر روی آنها تأکید خاص شده است.

سه _ آثار اقتصادی

سه _ آثار اقتصادی

فرض اصلی همه نظریه های مصرف در اقتصاد خرد متعارف این است که مصرف کننده به دنبال بیشینه کردن مطلوبیت (۵) ناشی از مصرف کالاها و خدمات است. در سطح کلان، مصرف، هدف تولید و توزیع است، ولی به دلیل تأثیر متقابلی که مصرف در جهت دهی به تولید و توزیع دارد، اقتصاددانان اصل «حاکمیت مصرف کننده» را مطرح کرده اند. این ادعا درباره وضعیت کنونی جای سخن بسیار دارد، ولی به هر حال، بیانگر اهمیت

ص: ۱۴۷

۱- نک: اسراء: ۲۶.

۲- نک: نساء: ۵.

۳- ۸نک: قصص: ۵۸، اتراف یعنی رفاه زدگی صاحبان ثروت همراه با طغیان. از نظر قرآن کریم، حاکمیت اتراف علامت سقوط جامعه و عذاب الهی است. مترفین همواره با انبیا و اوصیای آنها در ستیز بوده و انواع فساد را ترویج کرده اند.

۴- بروجردی طباطبایی، جامع احادیث الشیعه، ج ۸، ص ۱۹۶.

۵- Utility.

مصرف در اقتصاد است. پیش از این نیز گفته شد که هدف اصلی فعالیت ها از نظر اقتصاد سرمایه داری، بردن بیشترین تمتع و لذت است. نمود این اندیشه در تحلیل انگیزه های مصرف کننده بارزتر است. امروزه در بسیاری موارد، سودطلبی شرکت هاست که به مصرف کننده جهت می دهد و با تبلیغات سنگین برای او نیازهای کاذب ایجاد می کند. از این رو، اصل «حاکمیت مصرف کننده»، شعاری برای پوشش دادن منفعت طلبی صاحبان سرمایه شده و از واقعیت فاصله گرفته است.

آموزه های اسلام در زمینه مصرف پی آمدهای منفی یاد شده را ندارد. تحریم اسراف و اتراف و نکوهش مصرف بیش از حد کفاف، تقاضا برای کالاهای تجملی و به دنبال آن، سرمایه گذاری برای تولید این کالاها را کاهش می دهد. در نتیجه، سرمایه ها برای تولید کالاهای اساسی به کار خواهد رفت و تشویق انفاق و ایثار، نیازمندان را قادر به خرید این کالاها می سازد. افزایش مصرف نیازمندان، بهره وری آنان را افزایش می دهد و این سبب افزایش تولید می شود. می توان گفت چنین رشد اقتصادی معقول است. رشد مطلوب این نیست که تولید ناخالص ملی (GNP) افزایش یابد، بلکه ترکیب تولید هم اهمیت دارد. تعالیم اخلاقی از سویی سبب افزایش تولید کالاهای اساسی می شود، ولی از دیگر سو، سبب کاهش تولید کالاهای غیر ضروری می شود. می توان گفت اقتصاد با چنین رشدی نسبت به اقتصادی که منابع به صورت مطلق استفاده می شود، ثبات بیشتری دارد و ادوار تجاری کم تأثیرتر است.

چهار _ ارزش های اخلاقی در حوزه مصرف

اشاره

ص: ۱۴۸

این ارزش ها را به اعتبار تأثیر به سه قسمت تقسیم می کنیم:

اول _ زهد، قناعت، اقتصاد، اعتدال، تناسب، دوری از اتراف، اسراف و توجه به کرامت انسان

اول _ زهد، قناعت، اقتصاد، اعتدال، تناسب، دوری از اتراف، اسراف و توجه به کرامت انسان

انسان زاهد زیاد کار می کند، ولی در مصرف نه تنها افراط نمی کند، بلکه مصارف غیر ضروری را ترک می کند. قناعت، انسان را به آنچه بر اثر تدبیر و تلاش نصیب انسان می شود، راضی می کند. اقتصاد در معیشت در برابر اسراف و تبذیر، فرد را به رعایت حد وسط و اعتدال در هزینه کردن به تناسب تعداد افراد تحت تکفل و هزینه هایی که به صلاح او و خانواده اش است، وادار و او را برای تحمل سختی های روزگار آماده می کند. (۱)

رعایت تناسب بین هزینه های مصرفی و درآمد، یکی دیگر از سفارش های اولیای دین است که سبب آرامش انسان می شود. دوری از زندگی مسرفانه و مترفانه، یعنی زیاده روی در مصرف به منظور خوش گذرانی، جلوی سرمست شدن انسان را می گیرد. توجه به کرامت انسان نزد خداوند سبب می شود مسلمان برای هر گونه مصرف به دیگران رو نزنند و خود را کوچک نکنند و حقیر نسازد. جمع بندی این آموزه ها، مصرف معتدلانه و کریمانه متناسب با درآمد و نیازها و دوری از اسراف و خوش گذرانی غافل کننده است.

قناعت یعنی راضی بودن به آنچه داریم و چشم نداشتن به امکاناتی که

ص: ۱۴۹

دست دیگران است. قناعت در روایات، پاک ترین زندگانی، (۱) سبب عزت، (۲) عفت نفس، (۳) بی نیازی (۴) و حیات طیبه (۵) شمرده شده است. انسان های قانع، انسان های آزاده ای هستند که حاضر نیستند برای رسیدن به امکاناتی اندک، کرامت انسانی خود را فدا کنند، بلکه پس از تلاش، با امکانات در دسترس، زندگانی را سپری می کنند. امامان معصوم علیهم السلام در این زمینه فرموده اند که انسان قانع در آرامش به سر می برد (۶) و غصه بی جا نمی خورد. (۷)

دوم _ مواسات

دوم _ مواسات

مواسات حکم می کند فرد، دیگران را در آنچه دارد، سهیم سازد. در نتیجه، نیازهای همگان برآورده می شود، همان کاری که امام صادق علیه السلام هنگام بروز قحطی انجام داد.

سوم _ شکر، اظهار نعمت (شکر عملی و زبانی بر نعمت ها)

سوم _ شکر، اظهار نعمت (شکر عملی و زبانی بر نعمت ها)

شکر عملی سبب می شود از هر نعمت در جای خود استفاده شود. شکر

ص: ۱۵۰

۱- امام علی ۷: «أطيب العيش القناعة». تذکر: روایات قناعت از میزان الحکمه، ماده «قنع» نقل شده است.

۲- امام علی ۷: «القناعة تؤدی إلى العز _ ثمره القناعة العز _ من عز النفس لزوم القناعة».

۳- امام علی ۷: «أصل العفاف القناعة» الإمام الرضا ۷ لما سئل عن القناعة قال: القناعة تجتمع إلى صيانة النفس وعز القدر».

۴- امام علی ۷: «لا كثر أغنى من القناعة» الغنى من استغنى بالقناعة _ الغنى من آثر القناعة _ ولكن الله سبحانه جعل رسله أولى قوه فی عزائمهم، وضعفه فیما ترى الأعين من حالالهم، مع قناعه تملأ القلوب والعيون غنى _ وضعت الغنى فی القناعة وهم يطلبونه فی كثره المال فلا يجدونه _ لا كثر أغنى من القناعة».

۵- الإمام علی ۷: «لما سئل عن قوله تعالى: فلنحيينه حياه طيبه قال: هي القناعة».

۶- الإمام الحسين ۷: «القنوع راحه الأبدان» امام علی ۷: من اقتصر علی بلغه الكفاف فقد انتظم الراحة، وتبوا خفض الدعاه»،

۷- الإمام علی ۷: «من قنع لم یغتم».

زبانی نیز روحیه بندگی را در انسان تقویت می کند. اظهار نعمت، انسان را به یاد منعم حقیقی می اندازد. (۱) رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «خداوند زیباست، زیبایی را دوست دارد و دوست دارد اثر نعمت را بر بنده اش ببیند». (۲)

پنج _ تحلیل جایگاه آموزه های اخلاقی

اشاره

پنج _ تحلیل جایگاه آموزه های اخلاقی

با مقایسه ضوابط حقوقی و ارزش های اخلاقی یاد شده، جایگاه اخلاقیات به خوبی روشن می شود. بر اساس این ضوابط حقوقی، لازم است فرد از محرّمات دوری کند. این محرّمات اموری هستند که برای روح و جسم انسان، ضرر بسیار و قطعی دارند و خداوندی که به مصالح واقعی بندگان آگاه است، آن را از طریق وحی بیان فرموده است. رعایت این مرزها بسیار مهم است و سبب سعادت انسان می شود و دست یابی به سعادت بدون رعایت این حدود ممکن نیست. این در حالی است که در سیستم های بشری، مانند نظام سرمایه داری به این مرزها توجهی نمی شود. با وجود این، هنگامی که موازین اخلاقی را در نظر می گیریم، رعایت این موازین سبب می شود مصرف که در وهله اول صرفاً برطرف کننده نیازهای حیوانی و غریزی و ابزار التذاذ مادی تلقی می شود، به وسیله ای برای رساندن انسان به کمال انسانی و معنوی و بستری برای رسیدن او به بندگی خداوند تبدیل شود.

ص: ۱۵۱

۱- «وَأَمَّا يَنْعَمَهُ رَبِّكَ فَحَدِّثْ». (ضحی: ۱۱)

۲- «ان الله جميل يحب الجمال و يحب ان يرى اثر نعمته على عبده». (شیخ صدوق، خصال، ص ۶۱۳؛ تحف العقول، ص ۵۶)

اخلاقیات دسته اول افزون بر رفع نیازها، انسان را مدیر نفس خود می‌کند. رعایت مواسات در مصرف، انسانیت را در انسان شکوفا و شکر و اظهار نعمت مصرف را بستر عبودیت پروردگار می‌کند. بر این اساس، جایگاه اخلاق در نظام اقتصادی اسلام آشکار می‌شود. بدون ارزش‌های اخلاقی و صرفاً وجود ضوابط حقوقی نصاب مقبولی به شمار می‌آید، ولی انسان‌ها می‌توانند با رعایت این ضوابط، مصرف منافی با شأن انسان داشته باشند (با پرخوری و زیاده‌روی و چشم و هم‌چشمی و مانند اینها)، اما موازین اخلاقی جلوی هر مصرفی را که با کمال بالای انسان منافات دارد، سد می‌کند. این اخلاقیات در تحقق اهداف نظام اقتصادی اسلام نقش بسزایی دارد که تحلیل آن از آنچه گذشت، آشکار است و نیازی به تکرار نیست. تحلیل جایگاه اخلاق در دیگر اجزای نظام اقتصادی اسلام از تحلیل دو قسمت گذشته یعنی بازار و مصرف روشن است. در پایان یادآور می‌شویم آموزه‌های اخلاقی اسلام بر مبانی خداشناسی و انسان‌شناسی دقیقی استوار است که لازم است در جای خود تبیین شود.

اول _ آموزه‌های اخلاقی عام

اشاره

اول _ آموزه‌های اخلاقی عام

همان‌گونه که گذشت، از اینجا به بعد تنها آموزه‌های اخلاقی، بدون بیان جایگاه آن در نظام اقتصادی اسلام بیان می‌شود. مراد از عمومیت آموزه‌های اخلاقی عام این است که به بخشی اختصاص ندارند و در همه قسمت‌ها یا بیش از یک بخش باید به آنها عمل شود. عمده موارد آن عبارت است از انصاف، ایثار، توکل، اعتدال. برای نمونه، اعتدال و انصاف دو ملاک هستند که لازم است در همه بخش‌ها رعایت شوند، ولی توکل بیشتر به حوزه

تولید و تجارت مربوط می شود.

۱. انصاف

۱. انصاف

انصاف یکی از بهترین، روشن ترین و دقیق ترین معیارها برای تنظیم روابط فردی و اجتماعی است. امام علی علیه السلام به امام حسن علیه السلام فرمود:

فرزندم، نفست را میزان بین خود و دیگران قرار بده. پس دوست بدار برای غیر خودت، آنچه را برای خودت دوست داری و ناپسند دار برای دیگران آنچه را برای خودت ناپسند می داری. (۱)

این ملاک در همه روابط از جمله روابط اقتصادی کاربرد دارد و باید در همه بخش های تولید، توزیع، تجارت و مصرف مبنای عمل قرار گیرد. بسیاری از تعالیم اخلاقی در حوزه های مختلف را می توان از مصادیق این اصل به شمار آورد.

آثار اقتصادی

انصاف یک اصل رفتاری است که می تواند جایگزینی مناسب برای اصل حداکثرسازی سود باشد. انصاف اقتضا می کند اگر توانایی مالی فرد، بیشتر از نیاز اوست، بخشی را صرف تأمین سائلان و محرومان کند. همان گونه که اگر امر بر عکس بود، او همین توقع را از دیگران می داشت. در همین راستا، خداوند در قرآن کریم فرموده است: «وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ» (۲)

ص: ۱۵۳

۱- نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۲- معارج: ۲۴ و ۲۵. روایات اهل بیت: مؤکد این است که حق معلوم غیر از زکات و خمس است. وسائل الشیعه، باب ما تجب فیه الزکاه الباب السابع الحدیث الثانی.

انصاف اقتضا می کند کسانی هم که توانایی تأمین همه نیازهای خود را ندارند، تأمین شوند. در تجارت و مبادلات نیز باید این اصل حاکم باشد. امام باقر علیه السلام به شخصی که قصد تجارت داشت و از حضرت درخواست سفارش کرد، فرمود: «برای مردم میسند، مگر آنچه را برای خودت می پسندی.»^(۱) این امر سبب خواهد شد که کسی در مبادلات از اضطرار دیگری سوءاستفاده نکند. نتیجه حاکمیت انصاف در مبادلات، طبیعی بودن عرضه و تقاضا خواهد بود. اگر عرضه و تقاضا شکل طبیعی خود را داشته باشد و عرضه کنندگان و تقاضاکنندگان منصفانه رفتار کنند، قیمت هایی که در بازار شکل می گیرد، عادلانه خواهد بود. قیمت ها در چنین شرایطی، بیانگر ارزش واقعی کالاها و خدمات است و سبب اطمینان همگان و شفافیت بازار خواهد بود. برخی دستورهایی خاص در نصوص دینی ذکر شده است، مانند اینکه انسان وارد معامله دیگری نشود، از اضطرار آنها سوءاستفاده نکند، سوگند نخورد، گران فروشی نکند، هنگام بروز شرایط خاص با تبانی با دیگران انحصار خرید یا فروش ایجاد نکند و مانند آنکه می توان همه این موردها را مصادیق انصاف دانست.

اصل انصاف در تولید هم باید مبنای عمل قرار گیرد. تولیدکننده با انصاف همان گونه که دوست ندارد از فعالیت های تولیدی دیگران آسیب ببیند، مراقب است در روند فعالیت های خود به دیگران ضرر نرساند، هرچند سودش کاهش یابد یا اگر از سر ناچاری عوارض منفی ایجاد کرد،

ص: ۱۵۴

۱- «ولا ترض للناس إلا ما ترضى لنفسك.» (وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۳۸۵).

آن را جبران کند. در حوزه مصرف نیز این اصل بسیار راه گشاست. برای نمونه، هنگام بروز شرایط ویژه از قبیل کمبود، افراد منصف به صرف داشتن پول به خرید زیاد و ذخیره برای آینده که نتیجه آن دامن زدن به بحران است، اقدام نخواهند کرد، بلکه خود را در ردیف دیگران قرار می دهند و جامعه را در گذر از بحران یاری می کنند. حاصل آنکه حاکمیت اصل «انصاف» هم اقتصاد را در برابر بسیاری عوارض منفی، بیمه می کند و هم نظام اقتصادی را در جهت رسیدن به یکی از اهدافش که توزیع عادلانه است، یاری می کند. روشن است که رعایت عدل و انصاف از سخت ترین کارهاست و برای نهادینه کردن آنها در عموم مردم باید فرهنگ سازی شود.

۲. احسان

۲. احسان

احسان از انصاف بالاتر است. احسان اقتضا می کند با دیگران بهتر از آن رفتار کنیم که دوست داریم با ما رفتار کنند و امکاناتی که به آن نیاز داریم، هنگام نیاز دیگران در اختیار آنان قرار دهیم. عدالت و احسان دستور صریح خداوند است: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ.» (نحل: ۹۰) امیر مؤمنان علی علیه السلام در تفسیر این آیه فرمود: «العدل: الانصاف، والاحسان: التفضل.» (۱)

آثار اقتصادی

وجود روحیه احسان، فضای اقتصاد را از فضایی خشک و بی روح خارج می کند. در چنین شرایطی، کارگزاران فقط به فکر منافع شخصی خود نیستند، بلکه برعکس هنگام ضرورت، دیگران را بر خود ترجیح می دهند.

ص: ۱۵۵

انسان محسن، هرچه توان اقتصادی اش افزایش یابد، توانایی بیشتری برای احسان و ایثار دارد. در نتیجه، وجود روحیه احسان، نه تنها از انگیزه او برای فعالیت نمی کاهد، بلکه برای دست یابی به این فضیلت انسانی، تلاش خود را مضاعف می کند. حاکمیت این ارزش سبب می شود جامعه اسلامی بتواند بحران ها را پشت سر بگذارد که نظیرش در جامعه نوپای مدینه، در آغاز هجرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله روی داد. مهاجران، خانه و زندگی خود را در مکه رها و بدون هرگونه امکانات زندگی به مدینه هجرت کردند. مردم مدینه بسیاری از امکانات خود را با محبت و طیب خاطر، در اوج نیاز در اختیار آنها گذاشتند و آنان را از بی خانمانی نجات دادند. خداوند آنان را به دلیل این عمل ستوده است. (۱)

۳. توکل

۳. توکل

توکل یعنی تنها یک موجود در عالم اثرگذار است و اثر اسباب در طول اراده اوست. توکل نیز از مفاهیمی است که در بسیاری وقت ها، تفسیر نادرستی از آن شده و علت عمده سوء برداشت، بخشی نگری بوده است. معنای درست توکل این است که همه اقداماتی که برای تحقق یک کار لازم است، انجام دهیم، ولی اثرگذاری اسباب را تحت اراده الهی بدانیم و تنها به او اعتماد داشته باشیم. در زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، گروهی گمان می کردند توکل به این معناست که انسان کار و تلاش را ترک کند و فقط از خداوند بخواهد امور او را تدبیر کند که حضرت با آنان برخورد کرد.

ص: ۱۵۶

۱- «وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ» (حشر: ۹).

همچنین ایشان گروهی را مشاهده کرد که از زراعت دست کشیدند و پرسیدند: کیستید؟ گفتند: ما توکل کنندگانیم. فرمود: نه، بلکه سر بار مردم هستید. (۱)

گروهی دست از کار کشیده و در گوشه مسجد نشسته بودند، در حالی که سالم بودند. حضرت علی علیه السلام پرسید: کیستید؟ گفتند: ما توکل کنندگانیم. فرمود: نه، بلکه سر بار مردم هستید. سپس حضرت پرسید: اگر اهل توکل هستید، توکل شما را به چه مرحله رسانده است؟ گفتند: اگر بیایم، می خوریم، و گرنه صبر می کنیم. حضرت فرمود: نزد ما سگان چنین می کنند. (۲) توکل به حوزه ای خاص محدود نمی شود و در همه بخش های اقتصاد معنادار است. از این رو، در شمار اخلاق عام ذکر شد.

آثار اقتصادی

توکل سبب می شود کارگزاران اقتصادی در سخت ترین شرایط دست از فعالیت بردارند. در این راستا از آنجا که معمولاً کشاورزی با سختی همراه است، امام جعفر صادق علیه السلام، کشاورزان را مصداق بارز کسانی می داند که خداوند دستور داد باید بر خداوند توکل کنند. (۳) همچنین توکل،

ص: ۱۵۷

-
- ۱- رسول الله ۹: «لقوم رآهم لا یزرعون: ما أنتم؟ قالوا: نحن المتوكلون، قال: لا، بل أنتم المتكلمون»؛ شرح مثنوی شریف.
  - ۲- الإمام علی ۷ _ لقوم أصحاب جالسین فی زاویه المسجد: من أنتم؟ قالوا: نحن المتوكلون، قال: لا، بل أنتم المتأكله، فإن كنتم متوکلین فما بلغ بكم توکلکم؟ قالوا: إذا وجدنا أكلنا، وإذا فقدنا صبرنا، قال: لا، هكذا تفعل الكلاب عندنا! قالوا: فما نفعنا، قال: كما نفعنا، قالوا: كيف تفعل؟ قال: لا، إذا وجدنا بدلنا، وإذا فقدنا شکرنا میزان الحکمه، روایات توکل.
  - ۳- سئل علی ۷ عن قول الله عزوجل «وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ» قال: الزارعون» (محمد بن علی بن بابویه قمی، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ح ۳۹۱۶).

سرمایه ای است که جامعه اسلامی را از دام خودباختگی می رهاند و در مسیر صحیح قرار می دهد. انسان متوکل به دنبال این نیست که برای کسب سود در مبادلات از هر طریق اقدام کند. او اطمینان دارد که اگر بر اساس موازین الهی به تجارت بپردازد، خداوند روزی اش را تضمین خواهد کرد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «هر کس بر خداوند توکل کند، رزق او را کفایت می کند و از ناحیه ای که وی نمی پندارد، او را روزی می دهد.»^(۱) اثر توکل در مصرف نیز این است که انسان حاضر نیست برای رفع نیازهای مصرفی خود به هر کاری دست بزند.

۴. اعتدال و رعایت حد وسط

۴. اعتدال و رعایت حد وسط

اقتصاد از ماده «قصد» به معنای میانه روی، در نصوص متعددی آمده است. برای نمونه، حضرت علی علیه السلام درباره انسان های باتقوا فرمود: «و ملبسهم الاقتصاد»؛ یعنی آنها لباس میانه روی به تن دارند.^(۲) این دستور عام است و همه عرصه ها را دربرمی گیرد، گرچه نمود آن در مصرف بیشتر است. خداوند در قرآن کریم فرموده است: «عباد الرحمان کسانی هستند که هنگام انفاق نه اسراف می کنند و نه دچار قتر می شوند و قوام را رعایت می کنند.» (فرقان: ۶۷)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «مؤمن یک ادب را از خداوند فرا گرفته است، هنگامی که برای او گشایش ایجاد می کند، میانه روی می کند و

ص: ۱۵۸

۱- رسول الله ۹: «من توکل علی الله کفاه مؤننه و رزقه من حیث لا یحتسب».

۲- نهج البلاغه، خطبه متقین.

زمانی که بر او تنگ می‌گیرد، صرفه‌جویی می‌کند»^(۱).

سفارش به اقتصاد و میانه‌روی، کمالات انسانی را افزایش می‌دهد و انسان‌ها را عاقل می‌کند.

آثار اقتصادی

میانه‌روی هم سبب جلوگیری از اسراف و هم سبب معطل‌نماندن منابع می‌شود. برای نمونه، میانه‌روی در تولید و نیروی کار از یک طرف جلوی اسراف منابع محدود و و فرسوده شدن نیروی کار بر اثر کار بیش از حد را می‌گیرد و از دیگر سو، مانع راکد ماندن منابع و سرمایه‌های مالی و فیزیکی و بی‌کاری نیروی کار می‌شود. نصوصی که فرموده است: «اوقات خود را بین کار و عبادت و لذت‌های حلال تقسیم کنید»^(۲) به خوبی مؤید این مطلب است. اعتدال در مصرف هم جلوی اسراف در مصرف و فقر ناشی از آن را می‌گیرد و هم مانع بروز مشکلات ناشی از برآورده نشدن نیازهای متعارف می‌شود. زیاده‌روی در انفاق، انسان را از تأمین مخارج ضروری افراد تحت تکفلش باز می‌دارد و کوتاهی در انفاق علاوه بر ریشه‌دار شدن رذایل اخلاقی همچون حرص و بخل سبب برآورده نشدن نیازهای طبقات پایین و تعمیق شکاف طبقاتی می‌شود^(۳).

دوم _ آموزه‌های اخلاقی بخش‌های مختلف

اشاره

ص: ۱۵۹

۱- مستدرک الوسائل، ج ۱۳، ص ۵۱، ح ۷.

۲- امیرالمؤمنین علی ۷: «للمؤمن ثلاث ساعات: فساعة يناجي فيها ربه، وساعة يرم معاشه، وساعة يخلی بين نفسه و بين لذتها فيما يحل و يجمل.» (میزان الحکمه، ح ۱۵۴۰) این روایت نیز دلیل مدعای یاد شده است: الصناعات اذا سهر و اللیل کله فهو سحت. (شیخ طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۶، ص ۳۶۷) این روایت مطلق است و کار به همه انگیزه‌ها را دربرمی‌گیرد.

۳- مستدرک الوسائل، ج ۱۳، ص ۵۱، حدود ۲۰ حدیث.

در اینجا به بیان موارد عمده اخلاقیات اسلامی درباره هر بخش می پردازیم. بر اساس تقسیم بندی متعارف، اقتصاد دارای سه حوزه است: تولید، توزیع و مصرف. مبادله و تجارت تولید خدمت و توزیع محصول است. از این رو، زیرمجموعه تولید و توزیع است، ولی به دلیل نقش و اهمیت بسیار و وجود دستورهای اخلاقی ویژه آن، جداگانه مطرح خواهد شد. از آنجا که مسئله محیط زیست اهمیت بسیاری دارد، برخی تعالیم اخلاقی مربوط به آن نیز مطرح خواهد شد. آشکار است که هدف ما تبیین ساختار اقتصاد اسلامی نیست، بلکه درصدد بیان اصول اخلاقی اسلام در موارد عمده هستیم.

۱. اخلاقیات تولید

۱. اخلاقیات تولید

تولید عبارت است از به کار گرفتن عوامل و نهادها شامل نیروی انسانی، منابع طبیعی، تکنولوژی، سرمایه و مدیریت آنها برای ایجاد کالاها و خدمات مورد نیاز انسان. اخلاقیات کار و تولید عبارت است از مجموعه باورها و ارزش های حاکم بر جامعه در زمینه کار و فعالیت های تولیدی اقتصادی، به علاوه مجموعه دستورالعمل های اخلاقی که لازم است فعالان عرصه تولید رعایت کنند.

الف) ارزش گذاری کار و تولید

در بخشی از آموزه ها، درباره کار و تولید، ارزش و اهمیت این دو مورد بیان و در قسمت دیگر، رهنمودهای عملی به فعالان ارائه شده است. تعالیم

اسلام، آباد کردن زمین را وظیفه الهی انسان می داند(۱) و آبادانی بدون تولید امری ناممکن است. امیرالمؤمنین علی علیه السلام سالیان بسیاری، بیش از نیاز شخصی خود فعالیت می کرد که برخی آثار آن تا امروز نیز باقی است که دلیل باارزش بودن تولید است. درباره کار نیز چنین است؛ چون تولید بدون کار، ناممکن است. در دنیای امروز برای کار کردن ارزش مثبت در نظر گرفته می شود، و گرنه در گذشته، در بسیاری جوامع، کار کردن ناپسند بود. در فرهنگ های عبری و رم، کار، نفرین و لعنتی الهی بود که انسان به دلیل عصیان آدم علیه السلام در بهشت، متحمل آن شده و ویژه برده ها و انسان های پست است. کار نزد یونانیان نیز یک نفرین به شمار می آمد و کار یدی، خاص بردگان بود. در قرون وسطا تحت تأثیر مسیحیت، هر چند کار، تنبیه خدا به دلیل وجود آدم علیه السلام به شمار می رفت، اما از آن جهت که سبب بی نیاز شدن از دیگران می شود، مثبت تلقی می شد. افکار مسیحیت ابتدا کار را به دلیل دوری از دل بستگی به امور دنیوی نمی پذیرفت، ولی بعدها راهبان دیرهای مسیحیت، مردم را به کاردستی و کشاورزی و کسب و کار فرا می خواندند. البته با ظهور لوتر و کالون، انقلابی نسبت به نگرش به کار در غرب رخ داد. لوتر که کشیشی آگوستینی بود، بر خلاف کلیسای کاتولیک می گفت که کار، انجام وظیفه در برابر خداوند است. کالون عقیده داشت که آدم بی کار، فردی نفرین شده است. کار مظهر اراده الهی است و همه حتی ثروت مندان باید کار کنند. به این ترتیب، تحولی در شیوه نگرش

ص: ۱۶۱

۱- «هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا». (هود: ۶۱)

به کار، پدید آمد. در نگرش جدید، کار ارزش الهی پیدا کرد، ولی با گذشت زمان و وقوع انقلاب صنعتی، اخلاق کار به سوی دنیوی شدن گرایش یافت و از ارزش های معنوی تهی شد. از نظر یهودیان نیز کار تنها از آن نظر که جلوی فقر را می گیرد، ضروری تلقی می شد. در ایران باستان، احتمالاً کار تحت تأثیر تعلیمات زردشت ارزش مثبت یافته است. وی بر این باور بود که فضیلت از آن کسی است که بیشتر کار کند، جهد ورزد، شخم زند و محصول بردارد.^(۱)

اسلام نیز کار را دارای ارزش ذاتی می داند. از منظر اسلام، کار کردن جزو عبادت های بزرگ شمرده می شود: امام صادق علیه السلام فرمود: «الْكَادُ عَلَى عِيَالِهِ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»^(۲) هر کس برای خانواده اش کار و تلاش کند، مانند کسی است که در راه خداوند جهاد کند. حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و امامان علیهم السلام کار می کردند که برخی از موارد آن نقل شده و مشهور است.^(۳) در روایات آمده است که حضرت آدم علیه السلام، کشاورز؛ ادريس علیه السلام، خیاط؛ نوح علیه السلام، نجار؛ ابراهیم علیه السلام، چوپان؛ سلیمان علیه السلام، زنبیل باف؛ موسی علیه السلام شبان و لوط علیه السلام، زارع بود.^(۴) خداوند در قرآن کریم، کار کردن را مصداق جست و جو

ص: ۱۶۲

۱- سعید معیدفر، بررسی میزان اخلاق کار و عوامل فردی و اجتماعی مؤثر بر آن، صص ۱۹-۲۱، ۳۱ و ۷۶.

۲- وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۶۷.

۳- محمد بن حسن طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۶، ص ۳۲۵.

۴- بحار الانوار، ج ۱۰۰، ص ۵۶.

از فضل خود شمرده است. (۱) بر خلاف لیبرال سرمایه داری که کار را فقط دارای ارزش دنیوی می داند، اسلام، کار را در ردیف بزرگ ترین عبادات می شمارد که می تواند ضامن سعادت ابدی انسان باشد.

ب) دستورالعمل های اخلاقی

به دست آوردن سود در فعالیت های تولیدی، مشروع است، ولی اصالت ندارد. تأکید اسلام بر آن است که کسب سود فعالیت ها و از جمله فعالیت های تولیدی، هدف مند باشد. انسان مسلمان به دنبال سود است تا در درجه اول بتواند وظایف مالی خود را انجام دهد. اولیای دین به ما آموخته اند که انگیزه ما از تولید، خدمت به خلق خدا باشد. امام سجاده علیه السلام بارها می فرمود: «من برای سوداندوزی، کشاورزی نمی کنم، بلکه برای اینکه نیازمندان و پرندگان از آن استفاده کنند». (۲)

به نیروی کار نیز سفارش های بسیاری شده است. لازم است کسی که برای دیگران کار می کند، خود را امانت دار بداند (۳) و درصدد کسب رضایت فرد یا افراد یا مؤسسه ای باشد که برای آنها کار می کند. (۴) اگر هدف از کار،

ص: ۱۶۳

۱- «فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ» (جمعه: ۱۰) و «وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتٍ لِّأُولِي الْأَبْصَارِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ» (اسراء: ۱۲).

۲- کان علی بن الحسین یقول: «ما أزرع الزرع لطلب الفضل فيه، وما أزرعه إلا ليتناوله الفقير وذو الحاجة وليتناول منه القنبره خاصه من الطير». (محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۰۰، ص ۶۷)

۳- دو ویژگی اخیر از این آیه استفاده می شود: «قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ» (قصص: ۲۶) بر اساس این آیه بهترین کسانی که به کار گمارده می شوند کسانی هستند که دو ویژگی داشته باشند، یکی توانایی متناسب با کار و دیگری امانت داری.

۴- امام صادق (ع): «كل ذي صناعه مضطر إلى ثلاث خلال يجتلب بها المكسب وهو: أن يكون حاذقا بعمله، مؤديا للأمانه فيه، مستميلا لمن استعمله.» (بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۲۳۶، ح ۶۴)

تأمین زندگی باشد، لازم است میانه روی رعایت شود. (۱) به این ترتیب، هم نشاط و تحرک در کارها وجود دارد و هم فعالان اقتصادی، اسیر آز و طمع نخواهند بود، در حالی که می دانیم حرص و طمع در اقتصاد رایج، تشویق شده است. نیروی کار باید برای کسب روزی «اجمال در طلب» داشته باشد. (۲) اجمال در طلب، یعنی تلاش عفیفانه برای کسب درآمد. لازم است نوع کار متناسب با شأن انسان باشد تا کرامت انسانی او حفظ شود. برخی از عبادت و خواب شبانه خود نیز می کاهند تا بتوانند مخارج زندگی خود را تأمین کنند. آنها می پندارند اسباب تأمین روزی دست آنهاست. این گونه امور با اجمال در طلب منافات دارد، هم ناشی از ضعف اعتقادی است و هم ریشه در حرص و طمع دارد. از این رو، امام صادق علیه السلام فرمود: «اگر صنعت گران همه شب را بیدار بمانند، در آمدشان حرام است.» (۳) البته این

ص: ۱۶۴

- ۱- عن أبي عبد الله قال: «ليكن طلبك للمعيشه فوق كسب المضيع و دون طلب الحرص، الراضى بدنياه المطمئن إليها، وأنزل نفسك من ذلك بمنزله المنصف المتعفف، ترفع نفسك عن منزله الواهن الضعيف، وتكتسب ما لا بد للمؤمن منه، إن الذين أعطوا المال ثم لم يشكروا لا مال لهم». (بحار الانوار، ج ۱۰۰، ص ۲۶).
- ۲- عن الحسين أنه قال لرجل يا هذا لا تجاهد في الرزق جهاد الغالب ولا تتكل على القدر اتكال المستسلم فان اتباع الرزق من السنه والاجمال في الطلب من العفه وليست العفه بمانعه رزقا " ولا-الحرص بجالب فضلا فان الرزق مقسوم والأجل مخترم واستعمال الحرص طلب الحرص طلب المأثم السيد البروجردی (جامع احاديث الشيعة، ج ۱۷، ص ۲۸).
- ۳- الصناعات اذا سهرو الليل كله فهو سحت. (تهذيب الاحكام، ج ۶، ص ۳۶۷) علامه حلی فرموده است: حرمت در این روایت یا حمل بر کراهت شدید می شود یا شامل موردی می شود که با انجام واجبی تنافی داشته باشد یا با حقوق واجب خانواده تزامم داشته باشد. (علامه حلی، تذکره الفقهاء، ج ۱۲، ص ۱۸۶) در اینجا ذکر یک مطلب لازم است: روایت یاد شده مربوط به مواردی است که کار در شب ضرورت نداشته باشد و گرنه مانعی نخواهد داشت. در روایت دیگر از امام صادق ۷ آمده است: برخی اوقات مردم به دلیل کمبود وقت در روز یا شدت گرما به کار در شب نیاز پیدا می کنند.

منافاتی با تلاش و کار بسیار به انگیزه های دیگر (غیر از تأمین روزی) از قبیل خدمت به جامعه اسلامی و انجام مأموریتی ندارد که خداوند برای آبادانی زمین به عهده انسان گذاشته است. (۱) همان گونه که در سیره امیر مؤمنان علی علیه السلام مشاهده می کنیم.

سفارش مهم دیگر، رعایت استانداردهاست. حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله فرمود: «خداوند دوست دارد هنگامی که بنده ای کاری را انجام می دهد، آن را متقن انجام دهد.» (۲) یکی از مصادیق بارز اتقان، رعایت استانداردهاست. لازمه این امر، حساب شده بودن برنامه ریزی ها و دقت در اجرای آنهاست.

آثار اقتصادی

ترویج فرهنگ کار و تلاش بر اساس آموزه های اسلام افزون بر استقلال اقتصادی و حفظ عزت و کرامت جامعه اسلامی سبب رسیدن به اشتغال کامل می شود. به دلیل اهمیتی که برای مقوله کار ذکر شد، در جامعه اسلامی، تا آنجا که زمینه برای انجام کار مفید وجود دارد، کسی بی کار نخواهد ماند، مگر زمان کوتاهی که به دنبال تغییر شغل است. ابن عباس می گوید: «هنگامی که حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله به کسی علاقه مند می شد، می پرسید: آیا شغلی دارد؟ اگر می گفتند: نه. می فرمود: از چشمم افتاد.» (۳)

ص: ۱۶۵

۱- «هُوَ أَنشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا» (هود: ۶۱)

۲- إن رسول الله ۹ نزل حتى لحد سعد بن معاذ وسوى اللبن عليه، وجعل يقول: ناولنى حجرا، ناولنى ترابا رطبا، يسد به ما بين اللبن، فلما أن فرغ وحثا التراب عليه وسوى قبره قال رسول الله صلی الله علیه و آله: إنى لأعلم أنه سيلى ويصل إليه البلاء ولكن الله يحب عبدا إذا عمل عملا أحكمه. (وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۲۳۰)

۳- مستدرک الوسائل، ج ۱۳، ص ۱۱.

در فرهنگ اسلامی، حتی اگر فردی نیاز مادی نداشته باشد، باز هم باید کار کند. (۱) نهادینه سازی بینش یاد شده سبب اوج گیری جهاد اقتصادی و همگانی شدن فرهنگ کار و تلاش سبب آبادانی زمین و تأمین رفاه و آسایش جامعه اسلامی می شود. جامعه اسلامی، جامعه ای پر نشاط و فعال است و فعالیت های تولیدی اش به حدی است که عموم مردم در آسایش به سر می برند. در این صورت، مردم توان انفاق و ایثار و جهاد مالی را می یابند. در این زمینه، نمونه های بسیاری در سیره معصومان وجود دارد. برای نمونه، حضرت علی علیه السلام در مدت ۲۵ سال، فعالیت تولیدی بی شماری چون چاه کنی و ایجاد نخلستان داشت و تقریباً همه آنها را صرف نیازمندان یا وقف عام می کرد. (۲) به این ترتیب، فعالیت های اقتصادی، کارآیی و عدالت را هم زمان ارتقا می بخشد.

ج) تأثیر و نقش عوامل غیر مادی در تولید

بسیاری از دستوره های اخلاقی که در کتاب و سنت وارد شده است، افزون بر آثار معنوی و تربیتی، آثار اقتصادی نیز دارند که با محاسبات مادی نمی توان آن را به اثبات رساند. پذیرش این نکته که عنصری غیر مادی می تواند در رشد اقتصادی، نقش مثبت یا منفی داشته باشد، برای کسانی که

ص: ۱۶۶

۱- وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۱۳.

۲- نک: بحار الانوار، ج ۴۱، ص ۱۳۰؛ تفسیر نور الثقلین، ج ۵، ص ۴۸۰؛ وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۲۲، ح ۲۰۱.

در برابر وحی سر تسلیم ندارند، مشکل است. این قبیل افراد، تنها عوامل مادی و سیاست گذاری ها را اثرگذار می دانند و عوامل غیر مادی را انکار می کنند یا کاری به آن ندارند. این گونه تفکر سابقه دیرینه ای دارد، ولی در زمان حاضر، یکی از پیش فرض های اصلی نظام سرمایه داری را تشکیل می دهد. اصالت حس و تجربه، مبنای معرفت شناسی علوم رایج در غرب بوده و هست.

این در حالی است که همه مکتب های الهی به دنبال این هستند که به بشر بفهمانند عوامل بسیاری وجود دارند که مادی نیستند، ولی بیشترین اثر را بر امور مادی دارند. این امر یکی از ویژگی های اصلی ادیان الهی است، به گونه ای که ایمان به غیب یکی از ویژگی های اصلی مؤمنان شمرده شده است. برخی از این عوامل مانند تقوا، ثبات قدم در راه خدا، استغفار، شکر گزار بودن، امانت داری و مانند اینها تأثیر اقتصادی مثبت دارند و برخی عوامل از قبیل رباخواری و ناسپاسی دارای پیآمدهای منفی هستند.

برنامه ریزی دقیق برای اشتغال و تولید و عمل به این برنامه ها لازم است، اما کافی نیست و باید جامعه اسلامی به این امر توجه داشته باشد که تعالیم اخلاقی، شرط دیگر رسیدن به نعمت های پایدار و رشد اقتصادی است. خداوند در قرآن کریم در موارد متعددی سرگذشت اقوام و جوامعی را گوشزد می کند که همه عناصر مادی رشد را فراهم آوردند و مدتی در وفور نعمت به سر بردند، ولی به واسطه یک یا چند مورد فساد اخلاقی دچار قهر الهی شدند.

آثار اقتصادی

ص: ۱۶۷

۱. به فرموده قرآن کریم، رعایت تقوا در جامعه سبب وفور نعمت های پایدار می شود: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ». (اعراف: ۹۶)

برکات آسمان، شامل باران، برف، سرما، گرما و غیر این موارد، هر کدام به مقدار لازم و به موقع و برکات زمین شامل گیاهان، میوه ها، امنیت اقتصادی و مال می شود. (۱) این موارد چگونگی تأثیر از رمز و رازهایی است که فقط خداوند از آن آگاه است.

۲. ثابت قدم بودن بر اعمال و اخلاقیاتی که لازمه ایمان به خدا و آیات اوست، سبب نزول آب فراوان و گواراست: «وَأَنْ لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقِ لَأَسْقِينَهُمْ مَاءً غَدَقًا». (جن: ۱۷) بعید نیست که آب فراوان، کنایه از روزی گسترده باشد، چه اینکه آب مایه اصلی آن است.

۳. استغفار جامعه، آثار و برکات اقتصادی بسیاری دارد: «فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَ يُمِدِّدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَ بَنِينَ وَ يُجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَ يُجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا». (نوح: ۱۱ - ۱۳)

بر اساس این آیه، استغفار سبب نزول باران های پی در پی، افزایش دارایی ها، افزایش نیروی انسانی کارآمد و فراوانی محصولات کشاورزی می شود.

۴. شکر خداوند عامل افزایش نعمت هاست: «وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ؛ این وعده الهی است که اگر شکر گزار باشید (اعم از شکر زبانی و عملی

ص: ۱۶۸

که غرض از آن استفاده از نعمت هاست، در مسیر درست) حتماً نعمت‌ها را افزایش می‌دهیم». (ابراهیم: ۷)

۵. عوامل دیگری مانند امانت‌داری، (۱) انفاق، (۲) صلّه رحم، (۳) حُسن خلق، (۴) دعا، نماز شب (۵) نیز وجود دارند که در منابع دینی سبب توسعه رزق شمرده شده‌اند.

۶. در مقابل، اموری وجود دارد که سبب کاهش روزی و سلب شدن امکانات اقتصادی می‌شود. خداوند در قرآن کریم، قوم سبا را دارای تمدن و امکانات اقتصادی زیادی معرفی کرده است، اما خداوند بر اثر ناسپاسی، سیل بزرگی فرستاد که به سیل عَرَم مشهور شد که سبب شکسته شدن سد معروف «مَآرب» و نابودی کشاورزی آنها شد. در قرآن کریم آمده است که این امر به آنان اختصاص ندارد و به صورت سنت در مورد همه زمان‌ها جاری است. (۶) امور دیگری همانند خوردن مال حرام (۷) و رباخواری (۸) نیز چنین پی‌آمدی دربردارند.

۲. اخلاقیات توزیع

۲. اخلاقیات توزیع

مباحث توزیع درآمد و ثروت از مباحث بسیار مهم اقتصادی است. بر

ص: ۱۶۹

۱- امام علی ۷: «الامانه تجر الرزق و الخيانه تجر الفقر» (بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۶۰).

۲- امام صادق ۷: «استنزولو الرزق بالصدقه» (وسائل الشيعه، ج ۹، ص ۳۶۹).

۳- مستدرک الوسائل، ج ۷، ص ۱۸۳، ابواب الصدقه، باب ۱۱، ح ۷.

۴- همان، ج ۸، ص ۴۴۵، ابواب احكام العشره، باب ۸۷، ح ۱۲.

۵- وسائل الشيعه، ج ۸، ص ۱۵۷.

۶- نک: سبا: ۳۴؛ نحل: ۱۱۲.

۷- بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۲۵۶.

۸- نک: بقره: ۲۷۶.

اساس سفارش های کتاب و سنت، مسلمان در آمد خود را در این زمینه ها صرف می کند: تأمین خود و خانواده، زکات و خمس و دیگر مالیات های واجب، انفاق در راه خدا برای تأمین نیازمندی که در آمد آنها کفاف هزینه هایشان را نمی دهد. (۱) قرآن کریم، ترک انفاق را مستلزم هلاکت به دست خود دانسته است. (۲) علاوه بر این، مسلمان باید بخش دیگری را نیز برای سائلان، یعنی نیازمندی که نیاز خود را ابراز می کنند و محرومان، یعنی کسانی که از سر عفت نفس نیاز خود را ابراز نمی کنند، در نظر بگیرد: «وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ.» (۳) عدالت اقتضا می کند کسانی که توانایی تأمین همه نیازهای خود را ندارند، تأمین شوند. اسلام این امر مهم را بر دوش دولت اسلامی و توانگران قرار داده است. البته وضعیت مطلوب اسلام این است که هر فرد در اوج نیاز، دیگران را بر خود ترجیح و امکاناتش را در اختیار آنان قرار دهد: «وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ.» (حشر: ۱۰) امام صادق علیه السلام به ابان بن تغلب فرمود:

اگر مالت را دو نیم کنی و نیمی را به برادرت دهی، به این آیه عمل نکرده ای؛ زیرا در این صورت، تازه با او یکسان شده ای. در صورتی در حق او ایثار کرده ای که از نیمه دیگر به او اعطا کنی. (۴)

ص: ۱۷۰

۱- نک: توبه: ۳۴.

۲- «وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» (بقره: ۱۹۵).

۳- معارج: ۲۴ و ۲۵، روایات اهل بیت: مؤکد این است که حق معلوم غیر از زکات و خمس است. نک: وسائل الشیعه، باب ما تجب فيه الزکاه الباب السابع الحدیث الثانی.

۴- عبد علی بن جمعه حویزی، نور الثقلین، ج ۵، ص ۲۸۷.

توزیع درآمد به این شیوه، افزون بر تأثیر عمیقی که در روح و شخصیت افراد دارد، دارای آثار توزیعی فراوانی است. در اقتصاد متعارف، کسانی متقاضی به شمار می آیند که واجد دو عنصر باشند: تمایل و نیاز؛ توانایی و قدرت خرید. بنابراین، افرادی که نیاز دارند، اما توانایی ندارند، در دایره تحلیل ها و الگوهای اقتصادی قرار نمی گیرند. ساختار تأمین اجتماعی هم که در کشورهای غربی رایج شده، معلول بروز بحران های گسترده ای است که سرمایه داری لیبرال را تا مرز سقوط پیش برد. در این شرایط، سرمایه دارها برای نجات خود به تأمین اجتماعی تن دادند، در حالی که در جامعه اسلامی، همه افراد بر اثر حاکمیت ارزش های یاد شده تا حد کفاف متقاضی بالفعل می شوند و این از روز نخست در متن تعالیم الهی اسلام گنجانده شده است. امام صادق علیه السلام درباره مقدار زکاتی که می توان به فقیر داد، فرمود:

مسلمانان به اندازه ای به او می دهند که بتواند بخورد، بنوشد، هرچه نیاز دارد، بپوشد، ازدواج کند، صدقه دهد، حج به جا آورد و دین خود را ادا کند.^(۱)

این شیوه توزیع درآمد در دیگر بخش های اقتصاد نیز دارای آثار مثبت بسیار است که تحلیل آن روشن است.

۳. اخلاقیات محیط زیست

۳. اخلاقیات محیط زیست

ص: ۱۷۱

۱- جامع احادیث الشیعه، ج ۸، ص ۱۹۶.

پیشرفت های علمی و فنی در زمینه های گوناگون اسباب رفاه بشر را فراهم آورده است، ولی بلندپروازی های او دردسرها و دل مشغولی های جدیدی برای نوع بشر ایجاد کرده است، به گونه ای که او همواره احساس ناامنی می کند. از بین رفتن جنگل ها، آلودگی منابع آب، استفاده بی رویه از منابع فسیلی که سبب آلوده شدن هوا می شود و تخریب لایه ازن، تنها نمونه هایی از این موردها هستند. طرفه آنکه برخی دانشمندان محیط زیست با فرافکنی درصدد برآمدند بحران زیست محیطی را به آموزه های دینی نسبت دهند.^(۱) ذکر مواردی از آنچه در منابع دینی آمده است، حقیقت را روشن می کند.

قرآن کریم از افساد در زمین نهی فرموده است: «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا.» (اعراف: ۵۶) فساد و افساد عمومیت دارند و شامل هرگونه اختلال در محیط زیست می شوند. خداوند در مورد گروهی که در ظاهر، سخنان خوب بر زبان می آورند، ولی قلبشان بر خلاف آن است، فرموده است: «وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ.» (بقره: ۲۰۵) از نظر قرآن کریم، هر اقدامی سبب از بین بردن کشاورزی و نسل های آینده شود، از قبیل آلوده کردن هوا، آب ها، از بین بردن جنگل ها، مراتع و زمین های کشاورزی، مصداق آشکار فساد است.

امام صادق علیه السلام فرمود: «زندگی بدون سه چیز گوارا نیست: هوای پاکیزه، آب شیرین فراوان و زمین حاصل خیز.»^(۲) حضرت رسول الله صلی الله

ص: ۱۷۲

۱- سعید فراهانی فرد، «محیط زیست؛ مشکلات و راه های برون رفت از منظر اسلام»، فصل نامه تخصصی اقتصاد اسلامی، ش ۲۲، ص ۹.

۲- بحارالانوار، ج ۷۵، ص ۲۳۴.

علیه و آله فرمود:

اگر در دست یکی از شما، نهالی بود که اراده کاشتن آن را دارید و قیامت به پا شد، (علایم قیامت آشکار شد) و توانستید آن را بکارید، این کار را انجام دهید. (۱)

در موارد متعددی، کندن درختان را مشروط به کاشتن نهالی به جای آن فرموده است. (۲) حرمت اسراف و تبذیر و اتلاف نیز عمومیت دارد و شامل منابع طبیعی و محیط زیست می شود.

آثار اقتصادی

این قبیل تعالیم بیش از آنکه جنبه درمان بحران محیط زیست را داشته باشد، از وقوع آن پیش گیری می کند. توسعه اقتصادی به هر صورت، مطلوب اسلام نیست. از آنجا که امکانات موجود اعم از هوا، آب ها و منابع بر اساس توحید در مالکیت ملک خداوند هستند و انسان، امانت دار است، فقط در محدوده ای مجاز است که خداوند تعیین فرموده است، نه آنکه به صورت دلخواه در آنها تصرف کند. ضوابطی که بیان شد، به علاوه برخی ضوابط حقوقی، از قبیل حرمت اضرار سبب می شود استفاده از منابع چنان سامان دهی شود که هیچ گونه آثار خارجی منفی برای افراد و محیط زیست نداشته باشد. (فرضیه چهارم) در قسمت های قبل گذشت که رشد اقتصادی، یکی از اهداف نظام اقتصادی اسلام است، اما نه به هر قیمت، بلکه لازم

ص: ۱۷۳

۱- مستدرک الوسائل، ص ۴۶۰، ح ۵.

۲- وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۵۳۸.

است در روند رشد به ارزش های دیگر آسیبی وارد نشود. عدالت،^(۱) رعایت حقوق دیگران، اخلال نکردن در فرآیندهای طبیعی که خداوند برای موجودات و از جمله انسان تنظیم فرموده است و مانند اینها اموری هستند که در مسیر رشد اقتصادی باید به آن توجه شود. خداوند آنچه در آسمان و زمین است، مسخر انسان فرموده است.^(۲) اسراف و تبذیر و اتلاف و مانند آن را ممنوع کرده است. وضعت کنونی که بشر را گرفتار کرده، نتیجه طبیعی حاکمیت تفکرات اومانیستی است که نقش خداوند را در اداره عالم و انسان انکار کرد و برای انسان نقشی خدایی قایل شد. چنین انسانی در برابر خود حد و مرزی قایل نیست و تنها «امیال نفسانی» او کیفیت استفاده از امکانات را تعیین می کند. او در این مسیر، به همین صورت پیش رفت، ولی ناگهان، خود را گرفتار پی آمدهای مخرب آن دید؛ پی آمدهایی که اگر چاره نشود، راه را برای ادامه التذاذ او خواهد بست. در اینجا بود که از سر ضرورت به فکر تغییر مسیر افتاد. این همه در حالی است که اگر بشر از همان ابتدا، خود را بنده خدا می دانست و بر اساس امیال عمل نمی کرد، هنگام استفاده از منابع، مصلحت نوع انسان ها را در نظر می گرفت و با چنین بحران هایی روبه رو نمی شد.

نتیجه گیری

نتیجه گیری

ص: ۱۷۴

-
- ۱- عن أبي إبراهيم ۷ في قول الله عزوجل: (يحيى الأرض بعد موتها) قال: ليس يحييها بالقطر، ولكن يبعث الله رجالا فيحيون العدل فتحيي الأرض لآحياء العدل، وإقامه العدل فيه أنفع في الأرض من القطر أربعين صباحا. (نور الثقلين، ج ۴، ص ۱۷۳)
  - ۲- نك: لقمان: ۲۰.

تعالیم اخلاقی اسلام در زمینه های مختلف اقتصادی، هم انگیزه لازم برای انجام فعالیت های اقتصادی و به کارگیری تمامی ظرفیت های اقتصاد را فراهم می کند و هم بر اثر آمیختگی با ارزش های معنوی، مانع بروز مفاسد اقتصادی می شود که همواره عامل بازدارنده مهمی بوده و هست. عدل و انصاف، ایثار و توکل و اعتدال از مهم ترین اصول اخلاقی هستند که می توانند در همه حوزه های اقتصاد اعم از تولید، توزیع، تجارت و مصرف مبنای تنظیم روابط و فعالیت ها قرار گیرند. انصاف و ایثار، نه تنها میان منافع افراد و جامعه، هماهنگی ایجاد می کند و مانع ایجاد عوارض منفی می شود، بلکه سبب می شود فعالان اقتصادی به صورت داوطلبانه، مصالح عمومی را بر منافع شخصی خود ترجیح دهند. توکل بر نیروی لایزال خداوند، پشتوانه ای نیرومند برای دست اندرکاران بخش های مختلف به ویژه در کشورهایی است که عقب نگاه داشته شده اند و به آنان اطمینان می دهد که می توانند عقب ماندگی های خود را جبران کنند. (فرضیه دوم)

اعتدال و حد وسط از یک سو، جلوی رکود را می گیرد و از دیگر سو، مانع هدر رفتن منابع می شود. سفارش های مربوط به کار و تولید، جامعه را از رخوت خارج می کند، در مسیر پیشرفت همه جانبه قرار می دهد و با رشد تولیدات، رفاه عمومی را افزایش می دهد. از آنجا که جامعه اخلاق مدار اسلامی باور دارد اراده الهی، اثرگذار حقیقی است، حتی در امور اقتصادی نیز اطاعت پروردگار و رعایت حدود او را اثرگذار می داند و در برابر شکستن حریم الهی سبب رکود تلقی می کند. (فرضیه اول)

اخلاقیات توزیع موجب می شود مواهب رشد نصیب همه شود و آنان را

قادر به تقاضای نیازهای واقعی خود سازد که سبب کارا شدن تخصیص منابع می شود. (فرضیه سوم)

روح کلی ارزش های اخلاقی در تجارت را می توان سالم سازی رقابت از انواع انحرافات ناشی از رذایلی چون حرص و طمع دانست که عرضه و تقاضا و بازار را غیر واقعی می کند و بر بخش های دیگر آثار مخربی دارد. (فرضیه چهارم)

اسلام، مصارف ضروری و از آن بالاتر، مصارفی را که با شأن و موقعیت انسان تناسب دارد، لازم دانسته و تجمل گرایی را مذمت، قناعت در مصرف را تشویق و اسراف و تبذیر را تحریم فرموده است. بر اثر این آموزه ها، کالاهای تولید شده که تأمین کننده نیاز واقعی هستند، مصرف می شوند که نویددهنده ادامه فعالیت های تولیدی مفید و زنده ماندن اقتصاد است و از صرف منابع برای تولیدات غیر لازم که در حقیقت، هدر دادن منابع است، پیش گیری خواهد شد که این پی آمدها، فرضیه های دوم و سوم و چهارم را اثبات می کنند.

سفارش های اولیای دین در زمینه اهمیت دادن به محیط زیست و دوری از فساد در زمین از وقوع بحران های زیست محیطی جلوگیری می کند. درباره اخلاق اقتصادی اسلام و تحلیل آثار آن در بخش های مختلف، هنوز در ابتدای راه هستیم. بسیاری از تعالیم بازگو نشدند. درباره مواردی هم که تعرض شد، تحلیل های گسترده تری لازم است؛ زیرا ارزش های اخلاقی اسلام از سوی خداوندی صادر شده است که اسرار آشکار و نهان همه عالم و انسان را می داند. یکی از کارهای لازم دیگری که لازم است صورت

گیرد، طراحی الگوهای عملیاتی متناسب با هر بخش و فرهنگ سازی برای اجرای آن است. بر اثر رویکرد جدید به اخلاق اقتصادی، تجربه های عملی بسیاری به دست آمده است. استفاده از این تجربه ها، ما را در طراحی الگوهای عملیاتی کمک می کند. اگر همه فرهیختگان جامعه با استفاده از همه ابزارها به گسترش این تعالیم بپردازند، امید است جامعه اسلامی با توجه به امکانات گسترده و وجود استعداد های انسانی فراوان، به موفقیت های بسیار چشم گیر دست یابد و بتواند الگویی موفق برای امت های اسلامی باشد.

منابع

ص: ۱۷۷

□ قرآن کریم.

ایروانی، جواد، اخلاق اقتصادی در قرآن و حدیث، مشهد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، چاپ اول، ۱۳۸۴.

حرّ عاملی، محمد بن الحسن، وسائل الشیعه، قم، تحقیق مؤسسه آل البیت علیهم السلام لاحیاء التراث، ۱۳۷۳.

حسینی، سید رضا، الگوی تخصیص درآمد و رفتار مصرف کننده مسلمان، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۹.

دادگر، یدالله، «اخلاق بازرگانی (و کسب و کار) از منظر اقتصاد و اقتصاد اسلامی»، فصل نامه پژوهش نامه بازرگانی، شماره ۳۸، ۱۳۸۸.

سن، آمارتیا، اخلاق و اقتصاد، ترجمه: حسن فشارکی، تهران، شیرازه، چاپ اول، ۱۳۷۷.

طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الاحکام، ناشر دارالصعب، ۳۸۵ ه. ق.

فراهانی فرد، سعید، «محیط زیست: مشکلات و راه های برون رفت از

منظر اسلام»، فصل نامه تخصصی اقتصاد اسلامی، شماره ۲۲، تابستان ۱۳۸۵.

فصل نامه پژوهش نامه بازرگانی، مؤسسه مطالعات و پژوهش های بازرگانی، شماره ۳۸، بهار ۱۳۸۵.

قدیری اصلی، باقر، سیر اندیشه اقتصادی، تهران، دانشگاه تهران، چاپ هشتم، ۱۳۶۸.

قراملکی، فرامرز و همکاران، اخلاق حرفه ای در تمدن اسلام و ایران، تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، چاپ اول، ۱۳۸۶.

مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت، دار إحياء التراث العربی، چاپ سوم، ۱۴۰۳ ه. ق. / ۱۹۸۳ م.

مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت، مؤسسه الوفاء، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ه. ق.

محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، قم، دارالحديث، ۱۴۱۶ ه. ق.

معصومی نیا، علی، بررسی و مقایسه عملکرد بازار کالا- و خدمات در سیستم اقتصادی اسلام و سرمایه داری، پایان نامه کارشناسی ارشد اقتصاد نظری، قم، دانشگاه مفید، ۱۳۷۷.

معیدفر، سعید، بررسی میزان اخلاق کار و عوامل فردی و اجتماعی مؤثر بر آن، تهران، مؤسسه کار و تأمین اجتماعی، ۱۳۸۰.

میر معزی، سید حسین، اقتصاد کلان با رویکرد اسلامی، تهران، سازمان پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۴.

نظام اقتصادی اسلام، دفتر دوم (اهداف و انگیزه ها و اهداف)، تهران، مؤسسه

فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، چاپ

ص: ۱۷۹

اول، ۱۳۷۸.

نجفی، مهدی، «اخلاق و کارآیی در بازار سهام از دیدگاه اسلام»، فصل نامه تخصصی اقتصاد اسلامی، شماره ۱۸، تابستان ۱۳۸۴.

نمازی، حسین و یدالله دادگر، ارتباط اقتصاد متعارف با اقتصاد ارتدوکس و اقتصاد مدار، تهران، شرکت سهامی انتشار، چاپ اول، ۱۳۸۵.

نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل (جلد سیزدهم)، قم، مؤسسه آل البیت، چاپ دوم، ۱۴۰۸ ه.ق.

ص: ۱۸۰

تأملی بر جهاد اقتصادی در ایران با تأکید بر آموزه های قرآنی

اشاره

تأملی بر جهاد اقتصادی در ایران با تأکید بر آموزه های قرآنی

محمد داوود محمدی □

دکتر علی اصغر هادوی نیا □□

دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و اقتصاد، دانشگام امام صادق ۷ و پژوهشگر اقتصاد اسلامی
mdm۳۱۳۲۹@yahoo.com

۲ عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

چکیده

چکیده

اسلام دارای الگوهای مطلوب و اهداف متعالی در بسیاری از جنبه های فردی و اجتماعی و زندگی بشری است و همواره بر تلاش هدف مند برای اعتلای کلمه الله و جامعه اسلامی و برپایی توازن و عدالت اجتماعی تأکید نموده است و تلاش و رسالت عظیم پیامبر صلی الله علیه و آله را نیز در راستای این اهداف می داند.

از آنجا که نام گذاری سال جهاد اقتصادی فرصتی فراهم آورده است تا ادبیات نظام اسلامی که مبتنی بر آموزه های دینی است در حوزه اقتصاد بروز نماید و از این فرصت برای نقد بهتر علم اقتصاد و تولید دانش بهره گیری شود. در این مقام کوشیده ایم تا مبحث مرتبط با این

ص: ۱۸۱

موضوع در سه بخش بررسی مفاهیم واژه جهاد اقتصادی، ارتباط جهاد اقتصادی با اقتصاد اسلامی و مبانی قرآنی جهاد اقتصادی در ابعاد مختلف مورد بررسی قرار گیرد.

مقدمه

ص: ۱۸۲

شارع مقدس همواره بر تلاش هدف مند برای تعالی اسلام و جامعه اسلامی و برپایی عدالت و توازن اجتماعی تأکید کرده، به گونه ای که در آیه ۲۵ سوره حدید، یکی از هدف های رسالت انبیا را برپایی عدالت اقتصادی اجتماعی دانسته است: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ؛ با اینکه ما رسولان خود را همراه با معجزات روشن گسیل داشتیم، و با ایشان کتاب و میزان نازل کردیم تا مردم را به عدالت خوی دهند». (حدید: ۲۵) (۱)

خداوند در این آیه، تلاش و رسالت عظیم پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را در راستای هدف و تحولی بزرگ می داند که همان عدالت اجتماعی _ اقتصادی است و تمام همت و کوشش مضاعف انبیا و پیروان آنها را در این راستا می داند. همچنین در آیات دیگر، مسیر و سازوکار این تلاش و همت مضاعف را برای رسیدن به تعالی جامعه اسلامی چنین بیان می کند:

ص: ۱۸۳

۱- سید محمدحسین طباطبایی، المیزان، ترجمه: سید محمدباقر موسوی همدانی، ج ۱۹، صص ۲۹۹ و ۳۰۰.

وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِثْلَهُ أَيْبِكُمْ إِِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمْ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ
وَفِي هَذَا لِيُكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ
فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ. (حج: ٧٨)

و در راه خدا کارزار کنید، چنان که سزاوار کارزار کردن برای اوست، او شما را برگزید و در این دین برای شما دشواری
نهاده است. آیین پدرتان، ابراهیم است و او شما را از پیش و هم در این قرآن، مسلمان نام داد تا این پیامبر بر شما گواه باشد
و شما بر مردم گواه باشید. پس نماز گزارید و زکات دهید و به خدا تکیه کنید که او مولای شماست و چه خوب مولا و چه
خوب یآوری است.

در این آیه شریفه، خداوند به مسلمانان دستور داده است که برای رسیدن به سعادت دنیا و آخرت باید در امور مادی (مسائل
اقتصادی و دنیوی) و معنوی (مسائل اخروی و عبادی) مجاهدت کنند تا اینکه حق جهاد را ادا کنند. بنابراین، با جمع تلاش
مادی و معنوی و استمرار آن برای تحقق حق جهاد، شاید بتوان استنتاج کرد که در این آیه، خداوند به جهاد اقتصادی با
رویکرد اخروی دستور الزامی داده است.

مقام معظم رهبری بر این باور است که:

ممکن است یک وقت این جهاد به شکل قتال باشد، ممکن است جهاد مالی باشد، ممکن است جهاد علمی باشد، ممکن است
جهاد

فنی باشد؛ همه اینها جهاد است؛ انواع و اقسام جهاد و مبارزه است. (۱)

مردم مسلمان ایران به امر خداوند برای تعالی جامعه با جهاد علیه باطل و طاغوت، نظام مقدس جمهوری اسلامی را بنیان نهادند. با تغییر نوع نظام حکومتی، نخبگان علمی - اجرایی کشور باید ساختارهای کلی (بیشی و ارزشی) کشور را متحول سازند. البته لازمه این تحول، تغییر اساسی مسائل کشور در پرتو جهان بینی و ایدئولوژی اسلامی و قرآنی است. همچنین این تحول جز با تغییر علمی عناصر اثرگذار در عملکرد جامعه میسر نیست. پس الگوهای علمی، اسلامی - ایرانی، مهم ترین اصل برای پیشرفت تحقق این رکن است، ولی رسیدن به این الگو، ایجاد مفاهیم و ادبیات علمی تخصصی در بستر زمان طی چندین نسل پدید می آید. البته اسلام دارای الگوهای مطلوب و اهداف متعالی بسیاری است که این الگو در بسیاری از موارد به ویژه موارد فردی وجود دارد، ولی در موردهای اجتماعی، به ویژه در اقتصاد کم رنگ تر است که نیازمند کارهای علمی نخبگان جامعه اسلامی ایرانی است.

در دهه اول انقلاب که دهه جنگ و دفاع بود، همه توان اجرایی و علمی کشور صرف جنگ شد و هیچ فرصتی برای طراحی الگوی مطلوب پدید نیامد. در دهه دوم که دوران بازسازی آثار جنگ و مسائل پس از آن بود، دولت برای رفع سریع مشکلات مردم کوشید و در این راستا، به علت کمبود ادبیات تخصصی اقتصاد اسلامی بومی و با توجه به ضرورت و

ص: ۱۸۵

فوریت بازسازی کشور، از الگوهای رایج اقتصادی بهره جستند که پی آمدهایی نیز برای جامعه اسلامی داشت. در دو دهه اول، با توجه به فراز و نشیب های اقتصادی بسیار، با وجود دغدغه مسئولان و نخبگان، هیچ گاه فرصت کافی برای کالبدشکافی مدل های اجرایی جامعه در راستای معیارهای اسلامی _ ایرانی پیش نیامد.

در دهه سوم، نخبگان علمی _ اجرایی در زمینه اقتصاد کشور به ضرورت تولید و تبیین مفاهیم اسلامی _ اقتصادی با رویکرد اختصاصی جامعه ایرانی، بیش از پیش پی بردند. حلقه های ارتباطی در زمینه علم اقتصاد اسلامی در درون نخبگان ایرانی شکل گرفت و به تبادل دستاوردهای علمی _ اقتصادی با دیگر جوامع اسلامی پرداختند. تشکیل مفهوم و مبانی الگوی پیشرفت اسلامی _ ایرانی و آمادگی فرهنگی اجتماعی در زمینه اقتصادی که در اقتصاد به عنوان توسعه مفهوم سرمایه های اجتماعی (۱) از آن یاد می شود، به رویکرد های اصلاح الگوی مصرف، همت و کار مضاعف برای انجام جراحی در اقتصاد ایران و تغییر فضای فکری _ عقیدتی در اقتصاد انجامید.

اکنون که در آغاز دهه چهارم انقلاب اسلامی هستیم، نام گذاری شایسته رهبر فرزانه به نام «جهاد اقتصادی»، سرمشقی برای این دهه است. حرکت به سوی این الگو می تواند یکی از اهداف جهاد اقتصادی باشد؛ زیرا هرچه بیشتر به این الگو نزدیک شویم، بهتر می توانیم پرسش های پاسخ داده نشده

ص: ۱۸۶

در سطح جامعه و نظام را حل کنیم. از این رو، شاید بتوان این دهه را دهه «جنگ تحمیلی اقتصادی» نامید.

بدیهی است مسائل اقتصادی، با توجه به علم بومی شناخته و حل می شوند و از طرفی نیز با تأکید به الگوی پیشرفت مسائل و مشکلات اولویت می یابند و همه اینها در شناسایی، عملیات و پیروزی در جهاد اقتصادی شریکند. به هر رو، موانعی در اقتصاد بومی (ایرانی - اسلامی) وجود دارد که جهاد اقتصادی، شاه کلید حل آنهاست.

از جنبه نظری نیز فرصتی فراهم شده است تا ادبیات انقلاب اسلامی را در چارچوب اقتصادی احیا کنیم و از این فرصت برای نقد بهتر علم اقتصاد، بومی کردن علم اقتصاد و البته اصلاح الگوی پیشرفت بهره ببریم و افقی را پیش روی نظام اقتصاد کشور قرار دهیم. از ارزیابی های شتاب زده، مصادره شدن پیام های استراتژیک به دست احزاب، سیاست مداران و افراد جلوگیری کنیم. از این رو، باید در تبیین هرچه بهتر مفاهیم اقتصاد اسلامی و طراحی الگوی اقتصاد اسلامی در راستای الگوی پیشرفت اسلامی - ایرانی کوشا باشیم.

با توجه به اهمیت موضوع و چگونگی بیان آن، در این مقاله کوشیده ایم مباحث در سه بخش بررسی مفاهیم واژه جهاد اقتصادی، ارتباط جهاد اقتصادی با اقتصاد اسلامی و مبانی قرآنی جهاد اقتصادی تنظیم شود. همچنین در همه بخش ها کوشیده ایم مطالب ارائه شده با رویکرد به اقتصاد ایران باشد.

۱. آشنایی با مفهوم جهاد اقتصادی

اشاره

ص: ۱۸۷

۱. آشنایی با مفهوم جهاد اقتصادی

واژه «جهاد» از ریشه «جَهَدَ یا جُهِدَ» به معنای مشقت و زحمت و همچنین به معنای توان و طاقت است و «جَهَاد» و «مَجَاهَدَه» یعنی به کار بستن توان در دفع دشمن. (۱) البته این کوشش به صورت های مختلف انجام می گیرد؛ زیرا حمله و هجوم دشمن به شیوه های مختلف است.

«جهاد» از واژگان مهم قرآنی است که ۱۰۸ بار در قرآن بیان شده است و مفاهیم بسیاری را برای احیا و استمرار دین مبین اسلام دربردارد. بدیهی است این امر اهمیت و ظرافت های موجود در فهم صحیح این واژه مقدس قرآنی را می رساند.

جهاد افزون بر معنای لغوی، اصطلاحی شایع در فرهنگ اسلامی است و در تعریف آن چنین گفته اند: «الْمَجَاهِدُ شَرَعَ أَبْذُلُ النَّفْسِ وَالْعَمَالِ وَالْوَسْعِ فِي إِعْلَاءِ كَلِمَةِ الْإِسْلَامِ وَإِقَامِ شَرَعِ الْإِيمَانِ» (۲) معنای شریعی و اصطلاحی جهاد عبارت از نثار جان و مال و توان در راه اعتلای اسلام و برپا داشتن شعارهای ایمان است.

در قرآن کریم برای تحریک به جهاد بر دو ارزش روحی تکیه شده است: یکی اینکه راه، راه خداست، دیگر اینکه انسان های بیچاره و بی پناهی در چنگال ستمگران گرفتار مانده اند. خداوند در آیات ۳۹ تا ۴۱ سوره حج می فرماید:

ص: ۱۸۸

۱- خلیل بن احمد فراهیدی، کتاب العین، ج ۳، ص ۳۸۶.

۲- مؤسسه دائره المعارف فقه اسلامی، معجم فقه الجواهر، ص ۲۱۵.

أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَأْتِنَهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَا دَفْعَ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْدِمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَكَثِيرٌ مِنَ اللَّهِ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَاللَّهُ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ.

به مؤمنان به موجب آنکه مظلوم واقع شده اند، اجازه داده شد که با دشمن جنگ جو بکنند. خداوند بر یاری مؤمنان تواناست، همان ها که از خانه های خود به ناحق بیرون رانده شده و جرمی نداشته اند، جز آنکه گفته اند پروردگار ما خداست و اگر نبود که خداوند شر بعضی مردم را به وسیله بعضی دیگر دفع می کند، صومعه ها، دیرها، کنشت ها و مساجد که در آنجا فراوان یاد خدا می شود، منهدم می شود. خداوند، کسانی که او را یاد می کنند، کمک می کند. همانا خداوند، نیرومندترین فرد است؛ آنان را که اگر در زمین مستقر سازیم، نماز را به پا می دارند، زکات را می پردازند، به معروف فرمان می دهند و از منکر باز می دارند. پایان کارها از آن خداست. (۱)

در ادامه به مهم ترین مفاهیمی می پردازیم که از جهاد و ارتباط آن با اقتصاد می توان برداشت کرد.

الف) جهاد اقتصادی؛ تلاشی مقدس

الف) جهاد اقتصادی؛ تلاشی مقدس

ص: ۱۸۹

«جهاد به معنای تلاش ساده نیست و هر تلاشی را نمی توان جهاد نامید. هر تلاش اقتصادی را نیز نمی توان جهاد اقتصادی نامید. جهاد نوعی تلاش هدف مند مقدس است که بر گرفته از روحیه فرهنگ اسلامی می باشد.»^(۱) هدفی که بسیار مقدس است و مسلمان برای رسیدن به آن به طراحی نقشه و الگو می پردازد و از هیچ چیزی حتی مال و جان خویش دریغ نمی کند. به پاس آن هدف والا- و تلاش مضاعف نیز پاداش و فوز عظیم به او تعلق خواهد گرفت. در مقابل، اقتصاد که به معنای تخصیص بهینه منابع کمیاب به خواسته ای نامحدود بشر تعبیر شده است،^(۲) نوعی تلاش هدف مند مادی است.

در واقع، جهاد اقتصادی، ترکیب و هم پوشانی دو مجموعه یاد شده است و جهاد که مفهومی معنوی و فرهنگی دارد، قادر خواهد بود بر اقتصاد اثر بگذارد. برآمد این دو حیطه فعالیت، تلاش هدف مند مادی مقدس یا به عبارتی، جمع بین تلاش دنیا و آخرت است. اقتصاد اسلامی در پی توسعه همه جانبه و عدالت محور است که رفاه اسلامی دارد. از این رو، می توان گفت آنچه جهاد اقتصادی در پی آن است، همان اهداف اقتصاد اسلامی و تحقق آن در جامعه است.

بنابراین، یکی از ضروریات در جهاد اقتصادی، داشتن روحیه جهادی (تلاش مادی و معنوی) در مسئولان و اقشار مردم است. به یقین، در جهاد

ص: ۱۹۰

۱- سخنرانی مقام معظم رهبری در مشهد مقدس، ۱/۱/۱۳۹۰.

۲- فریدون تفضلی، تاریخ عقاید اقتصادی، ص ۶.

اقتصادی، موانع بزرگی سر راه پیشرفت اقتصادی ملت ما ظاهر خواهد شد که فقط با روحیه جهادی و خستگی ناپذیری می توان این موانع را برطرف کرد. البته داشتن روحیه خودباوری و اینکه ما هم می توانیم پیشرفت کنیم و حتی از غرب جلوتر حرکت کنیم، یکی از ضروریات است. پیشرفت هایی در عرصه های پزشکی، صنعتی، هسته ای، هوا و فضا نمونه هایی از این پیشرفت است. (۱)

ب) جهاد اقتصادی؛ جهادی نرم یا سخت؟

ب) جهاد اقتصادی؛ جهادی نرم یا سخت؟

مفهوم واژه «جهاد» در یک تقسیم بندی به جهاد نرم و درونی و جهاد سخت (فیزیکی) تفکیک می شود. از جهاد نرم به عنوان جهاد اکبر و از جهاد سخت به عنوان جهاد اصغر یا جهاد در میدان قتال تعبیر می شود.

آیات و روایات بسیاری، جهاد اکبر و مبارزه با نفس و دشمن درونی و مخفی را بسیار عظیم تر از جهاد در میدان رزم و دشمن بیرونی و ظاهری عنوان کرده اند. شاید یکی از دلایل آن، مبنایی تر و اولی تر بودن ذبح نفس اماره باشد که انسان وارسته این مرحله را پشت سر نگذارد، ایمان وی نسبت به حق و باطل کامل و عزم او راسخ نگردد و وی را توان رویارویی با دشمن نباشد.

در عرفان، جهاد نرم دارای سلسله مراتبی است که انسان با پیمودن آنها از خود به خدا و از خدا به خلق خدا می رسد و وی را فضیلتی است که

ص: ۱۹۱

مقرب در گاه احدیت باشد و به حق، شایسته جانشینی او باشد. (۱)

در منابع دینی، ارزش علم و عالم هم ردیف شهید میدان جنگ و حتی بالاتر دانسته شده است. بر اساس این تقسیم بندی، برخی گزاره ها و مفاهیمی مانند جهاد علمی، فنی، فرهنگی و اقتصادی را اگر نتوان به میزان جهاد اصغر و جهاد اکبر ارزش گذاری کرد، دست کم در درجه ای نزدیک به اینها می توان قرار داد. (۲)

در ادبیات کشور ما هم مفاهیم جهادی مانند جهاد کشاورزی، جهاد علمی فن آوری و جهاد سازندگی مطرح است. از این رو، جهاد اقتصادی، نه تنها واژه جدیدی نیست، بلکه در راستای استمرار پیشرفت کشور است که در واقع، جهادی در راستای تولید علمی - اقتصادی در پرتو فرهنگ اسلام است.

ج) جهاد اقتصادی؛ جهادی دفاعی - اجتماعی

ج) جهاد اقتصادی؛ جهادی دفاعی - اجتماعی

در تقسیم بندی دیگری، جهاد اصغر با توجه به مقتضیات زمان و مکان، به سه دسته ذیل تفکیک می شود.

یک - جهاد ابتدایی

ص: ۱۹۲

-
- ۱- نک: محمدتقی مصباح یزدی، «اخلاق و عرفان اسلامی - تقرب به خدا، گرایش فطری انسان» مجله معرفت، ش ۲۳.
  - ۲- در قرآن کریم شواهد و نمونه های زیادی دال بر ارزش والایی تلاش برای یادگیری علم وجود دارد، مانند: مجادله: ۱۱؛ زمر: ۹؛ فاطر: ۲۸؛ عنکبوت: ۴۳. همچنین پیامبر اسلام ۹ می فرماید: «اطلبوا العلم من المهد الی الحد» (نهج الفصاحه، ص ۲۱۸)، «اطلبوا العلم بالصین» (منیه المرید، ص ۱۰۳)، «العلماء امناء الله علی خلقه» (میزان الحکمه، ج ۲، ص ۲۰۸۸)، «العلماء ورثه الانبیاء» (میزان الحکمه، ج ۶، ص ۴۶۶) و «العلماء مصابیح الارض» (میزان الحکمه، ج ۶، ص ۴۶۶).

جهاد برای گسترش مرزهای اسلام و دعوت از انسان های دیگر کشورها (غیر اسلامی) برای به عضویت درآمدن در جامعه اسلامی به دستور امام معصوم علیه السلام است.

دو _ جهاد دفاعی

در این نوع جهاد، مخالفان خارج از مرزهای جغرافیای اسلام سعی در شکستن حریم امنیتی جامعه اسلامی دارند که به دو دسته اجتماعی و فردی تقسیم می شوند:

اول _ جهاد دفاعی اجتماعی

دفاع از حریم جغرافیای جامعه اسلامی است. زمانی که دشمن (مخالفان جامعه اسلامی)، حریم سرزمین های اسلامی را شکستند، بر هر مسلمانی واجب می شود که به دفاع (جهاد دفاعی) از مرزهای جامعه اسلامی بپردازد.

دوم _ جهاد دفاعی شخصی

دفاع (جهاد) از حریم خانوادگی و شخصی است. اگر درگیری میان حق و باطل در میان یکی از اعضای خانواده صورت گرفت، سرپرست یا هر عضوی از خانواده باید به دفاع از حریم خانواده بپردازد. ارزش این نوع جهاد نیز برابر جهاد دفاعی اجتماعی است. (۱)

سه _ جهاد نفاقی

اگر در درون مرزهای جغرافیای اسلام، گروهی از افراد جامعه اسلامی از

ص: ۱۹۳

۱- «المقتول دون أهله و ماله؛ کشته شده در راه دفاع از خانواده و دارایی اش» را که در مقام دفاع از ناموس یا مال خود کشته می شود شهید می شمارد. کتاب الغصب والضمانات، باب دفع الصائل وإن أدى إلى قتله وأن المصول علیه یقتل شهیداً، ص ۳۹۰.

فضای جامعه اسلامی و اطاعت معصوم خارج شدند و سعی در تفرقه و نفاق در بدنه جامعه مسلمانان داشته باشند، برخورد شدید و جهاد با آنها واجب است، مانند ماجرای جمل، نهروان و خوارج. (۱)

جامعه اسلامی ممکن است از سوی مخالفان به وسیله انواع حيله های (جنگ و قدرت نرم) سیاسی، اقتصادی و فرهنگی یا در نهایت، با جنگ و قدرت فیزیکی تهدید شود. این امر سبب بروز مشکلاتی برای مسلمانان در زمینه رشد و گسترش فضای دینی و اقتصادی می شود و کاهش عزت و اقتدار جامعه اسلامی را در پی دارد. در چنین شرایطی، جهاد دفاعی اجتماعی بر مسلمانان واجب می شود که با جان و مال و همت مضاعف خود از کیان اسلام و اقتدار جامعه اسلامی حفاظت کنند و در این جهت، از هیچ کوششی فروگذار نباشند. جهاد اقتصادی نیز با توجه به شرایط زمانی و مکانی جامعه اسلامی ما نیز از چنین حکمی مستثنا نخواهد بود.

(د) جهاد اقتصادی؛ واجب کفایی یا عینی؟

(د) جهاد اقتصادی؛ واجب کفایی یا عینی؟

جهاد در برابر دشمن، از نظر وجوب به کفایی و عینی تقسیم می شود. واجب کفایی، واجبی است که اگر گروهی آن نیاز را به طور کامل انجام دهند، وجوب انجام مجدد آن از دیگران ساقط می شود و می توانند انجام ندهند. شارع مقدس نیز گناهی متوجه آنها نمی داند. اگرچه افضل است، انجام دهند. (۲)

ص: ۱۹۴

۱- حمید مجدسرایبی، ترجمه شرح لمعه شهید ثانی، صص ۵۳۱ - ۵۸۴.

۲- مرتضی مطهری، مجموعه آثار، ج ۲۰، ص ۵۶۹.

کمیت (شمار نیروها، ادوات و تجهیزات دشمن) و کیفیت (درجه دانش و مهارت فنی نیروهای انسانی، فیزیکی و...) جبهه باطل، حدود کمیت و کیفیت واجب کفایی را مشخص می سازد. اگر در شرایطی، دنیای کفر در برابر جامعه اسلامی صف آرای کند، تمام جهان اسلام باید هماهنگ و متحد به پا خیزند و در برابر آنها به جهاد بپردازند و با تمام وجود بکوشند.

در واقع، اطمینان از شکست کامل جبهه کفر حدود واجب کفایی را مشخص می سازد. از این رو، مشغولیت گروهی در جهاد کفایی، مسئولیت را از دوش دیگران _ تا کسب یقین قطعی از برتری حق علیه باطل _ بر نمی دارد.

در بحث جهاد اقتصادی نیز دنیای مخالفان اسلام برای نابودی همه جانبه جامعه اسلامی متحد شده اند. از این رو، این دفاع اجتماعی و واجب کفایی تنها با اتحاد همه اعضای جامعه تحقق خواهد پذیرفت.

واجب عینی

زمانی است که امام معصوم علیه السلام به فرد یا گروه خاصی دستور جهاد بدهد. از این رو، این حالت تنها بر گروه خاصی واجب می شود تا در مقابل دشمن ایستادگی کنند. (۱)

خطاب مقام معظم رهبری، خطاب عام است، ولی به طور منطقی نقش نخبگان کشور _ چه نخبگان حکومت، مثل نخبگان قوای سه گانه و مجمع تشخیص مصلحت نظام و چه نخبگان بیرون از حکومت، مثل دانشگاه،

ص: ۱۹۵

حوزه علمیه و صاحب نظران و حتی صاحب نظران ایرانی خارج از کشور _ بسیار خطیرتر است و در رأس فرمان رهبر قرار می گیرند. آنها به عنوان گروه خاصی مسئولیت های ویژه ای، مانند تشکیل گفتمان ملی در راستای طراحی الگوی اسلامی _ ایرانی، برای هر چه بهتر انجام شدن این جهاد مقدس خواهند داشت.

(ه) جهاد اقتصادی؛ تقابل میان دو جبهه

(ه) جهاد اقتصادی؛ تقابل میان دو جبهه

رهبر معظم انقلاب اسلامی در بیان تعریف اصطلاحی جهاد می فرماید:

جهاد اقتصادی صرفاً تلاش اقتصادی نیست. جهاد یک بار معنایی ویژه ای دارد. هر تلاشی را نمی شود گفت جهاد. در جهاد، حضور و رویارویی با دشمن، مفروض است. انسان یک تلاشی می کند، دشمنی در مقابل او نیست؛ این جهاد نیست. (۱)

بنابراین، در معنای اصطلاحی جهاد، دو عامل مهم در نظر گرفته شده است: اول ای_نک_ه اق_دام_ی ه_م_راه_ب_ا_ت_لاش و تحمل سختی باشد. دوم اینکه اقدامی برای رویارویی با دشمن و دفع هجوم های گوناگون او به شمار بیاید.

«همچنین ما از حرکت جهادی امام حسین علیه السلام می آموزیم «کل یوم عاشورا و کل ارض کربلا» و این پیام نشان امکان وقوع جهاد در امتداد افق تاریخ ابدیت بشر است. از این رو، در هر زمان و مکانی که سرافرازی اسلام

ص: ۱۹۶

۱- سخنرانی در جمع مهندسان و کارگران صنعت نفت عسلویه، ۸/۱/۱۳۹۰.

ملزم به امر جهاد باشد، این مهم باید به بهترین وجه تحقق یابد» (۱).

امروز نیز تعامل و تقابل میان مسلمانان و غیر مسلمانان در همه عرصه ها، از جمله اقتصاد که شریان های زندگی اجتماعی به آن بستگی دارد، اثر شگرفی در سرافرازی و عزت جامعه اسلامی دارد. از این رو، تصدیق دو اصل کل یوم و کل ارض، ما را به وقوع امر خطیر جهاد رهنمون می سازد.

از تقدس واژه جهاد، تقدس جامعه اسلامی (جهان اسلام) و الحاد جامعه کفر به صورت ضمنی استنباط می شود و هدف مندی تقابل و درگیری این دو جبهه را می رساند. حضور فیزیکی یا معنوی دشمن، شرط تحقق جهاد است. بنابراین، می توان برداشت کرد که جهاد، تقابل میان عالم اسلام و عالم کفر است. در طول تاریخ، مثال فراوانی هست که نشان می دهد عامل پیشرفت و ترقی اسلام نیز برخاسته از این تقابل هاست. این تقابل های پرهزینه (مالی و جانی) سبب شد تا دستاوردهای عظیمی (پیشرفت و ارتقای رفاه مادی و معنوی) نصیب جامعه اسلامی شود. پافشاری بر پاسداری از کیان اسلام، به پیشرفت و ترقی و استقلال جامعه اسلامی می انجامد و روحیه فرهنگ توانستن و اتکا به نفس را به مسلمانان می آموزد.

مسلمانان در طول تاریخ در سایه اسلام برای رسیدن به این پیشرفت، همت های بلند و رشادت های بزرگی داشته و از هر وسیله مجازی برای تحقق اهداف خود بهره برده اند. از این رو، در گفتمان دینی ما، جهاد، برخورد

ص: ۱۹۷

پر صلابت با مانع و رفع آن است. البته جهاد امروز از نظر فنی، علمی، نظامی و اقتصاد، از جهاد در زمان گذشته بسیار پیچیده تر است.

(و) جهاد و قدرتمندی اقتصادی

(و) جهاد و قدرتمندی اقتصادی

جهاد برخورد پر صلابت و برخاسته از نوعی قدرتمندی است و تا جامعه اسلامی سطحی از قدرتمندی را نداشته باشد، قادر به تغییر وضع موجود نیست. پیامبر گرامی اسلام به دلیل ناتوانی و قدرتمندی در شرایط زمانی و مکانی خود، در سه سال اول پس از بعثت، مردم را پنهانی دعوت می کرد. سپس آشکار و پس از مهاجرت، از موضع قدرت در قالب جهاد دعوت به اسلام کرد.

از این رو، نپذیرفتن و تغییر وضع موجود، مستلزم داشتن سطحی از قدرت است. زمانی که این قدرت حاصل شد، می توان گفت: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ؛ و آماده کنید برای (کارزار با) ایشان هرچه را می توانید، از نیرو و از اسبان بسته شده که بترسانید با آن دشمن خدا و دشمن خود را.» (انفال: ۶۹) (۱) در جهاد اقتصادی نیز تا اقتصاد جامعه مراحل مختلف ارتقا و توان مندی را ببینید و پایه های اقتصادی کشور استوارتر نشود، به یک باره نمی توان به جهاد و جهش بزرگ اقتصادی دست یافت.

اقتصاد ایران، در سه دهه فراز و فرود و کسب تجربه های بسیاری از مدیران ارشد اقتصادی و الگوهای اقتصادی مختلف، به حدی از اقتدار اقتصادی رسیده که سبب کاهش وابستگی کشور به نفت، افزایش صادرات

ص: ۱۹۸

کالاهای غیر نفتی و کاهش حجم دولت شده است. از این رو، می‌تواند وارد جهش بزرگ و جهاد اقتصادی شود. مهم‌ترین نتیجه این جهش بزرگ، اشتغال‌زایی (بزرگ‌ترین دستاورد اقتصادی - اجتماعی) است؛ زیرا بی‌کاری عامل بسیاری از آسیب‌های جامعه چون افزایش طلاق، کاهش ازدواج، اعتیاد و فقر می‌شود.

با بررسی سیر تاریخی اقتصاد ایران، مسیر رشد و توسعه بخش‌های مختلف را مشاهده می‌کنیم. از این رو، در وضعیت کنونی، یکی از نقاط قوت آن، بهینه‌سازی ظرفیت‌های معادن و انجام عملیات تبدیلی در مواد اولیه و معادن است. همچنین در حوزه ای دیگر که کشور ما امتیازی نسبی دارد، حوزه کشاورزی و دامداری است. با توجه به نعمت‌های خدادادی کشورمان در این دو حوزه، باید با اجرای طرح‌های آبیاری صنعتی و با صنعتی کردن کشاورزی کوشید. از این رو، می‌توان در کشاورزی و دامداری تحولی اساسی ایجاد کرد تا ایران جزو صادرکنندگان عمده محصولات کشاورزی و دام‌داری باشد. پس اقتصاد ایران می‌تواند طرح‌های عظیم کالبدشکافی، اصلاح و تحول اقتصادی را بپذیرد.

(ز) جهاد اقتصادی؛ تغییر سریع

(ز) جهاد اقتصادی؛ تغییر سریع

زمانی که دشمن، جامعه اسلامی را در شرایط بحرانی قرار می‌دهد و منافع اسلام به خطر می‌افتد، جهاد واجب می‌شود. برای رهایی از این مشکل، حرکتی انفعالی و سریع لازم است تا همه عوامل هماهنگ شوند.

قرآن کریم، فلسفه اصلی دفاع را فراتر و اصولی‌تر از حقوق از دست رفته گروهی می‌داند. اگر دفاع و جهاد در کار نباشد و اگر اهل ایمان، دست

روی دست بگذارند، حیات معنوی جامعه آسیب می بیند. همچنین خداوند می فرماید: «خدا فریاد به بدگویی را دوست نمی دارد، مگر از کسی که مظلوم واقع شده است.» (۱) بدیهی است این بیان، نوعی تشویق به قیام مظلوم است.

از این رو، اگر روحیه حرکت هماهنگ انفعالی (روحیه جهادی) وجود نداشته باشد، قطعاً جامعه اسلامی قادر به برخورد و رفع مانع نخواهد بود. روحیه جهادی (کوشش مضاعف و سریع)، ملزومات فیزیکی (تشکیلاتی) و غیر فیزیکی (فرهنگی) دارد که پیش از این، در بطن جامعه باید به صورت ظرفیت بالقوه ای ایجاد شود تا در زمان لازم بالفعل شوند.

جامعه اقتصادی _ اجتماعی ایران در مقایسه با گذشته، به اندازه کافی تجربه دارد. رفتارشناسی ملت ایران نشان می دهد که همواره موج نخست اقدامات، موجی اصلاحی است، اما اگر به نتیجه نرسد، به انقلاب می انجامد. امروزه مشخص شده است که در بیست سال گذشته، ساختارهای دولتی، به تنهایی پاسخ گو نبوده و به ساختار و اقداماتی جهادی (دولتی _ مردمی) نیاز است. هم اکنون که موج اصلاحات در زمینه فرهنگ و اقتصاد جواب نداده است، ما باید وارد موج جدید فرهنگی _ اقتصادی شویم.

ح) جهاد اقتصادی و طراحی نقشه راه

ح) جهاد اقتصادی و طراحی نقشه راه

برای انجام جهاد، شناسایی و بررسی وضعیت دقیق شرایط جامعه اسلامی (جبهه اسلام) و جبهه دشمن، اهمیت بسزایی در پیروزی دارد. در این

ص: ۲۰۰

۱- «لَا يُجِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوِّءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ» (نساء: ۱۴۸).

شناسایی باید کاملاً همه عوامل و تحرکات و حتی سابقه تاریخی و قدرتمندی دو طرف بررسی شود. این شناسایی مستمر (اعلام دایمی آماده باش) سبب افزایش سطح هوشیاری نیروها می‌شود. در نهایت، این هوشیاری دقیق سبب طراحی نقشه راه و الگوی پیشرفت برای چیدمان بهینه آرایش جهادی با هدف اثرگذاری دقیق و تخصیص کارآمد نیروها خواهد شد. هرچه این الگوی پیشرفت، دقیق‌تر و بر اساس واقعیت‌ها و نمودارهای رشد و پیشرفت منطقه و دخیل کردن عوامل اثرگذار داخلی و خارجی و توانایی‌های خود باشد، قطعاً به پیروزی نزدیک‌تر خواهد شد.

در سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران، در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی آمده است:

با اتکال به قدرت لایزال الهی و در پرتو ایمان و عزم ملی و کوشش برنامه‌ریزی شده و مدبرانه جمعی و در مسیر تحقق آرمان‌ها و اصول قانون اساسی، در چشم‌انداز بیست‌ساله؛ ایران کشوری است توسعه‌یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فن‌آوری در سطح منطقه، با هویت اسلامی و انقلابی، الهام‌بخش در جهان اسلام و با تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل. (۱)

در واقع، تجربه‌های این چند دهه، ظرفیتی برای تحقق چشم‌انداز است و نام‌گذاری امسال نیز نوعی انتقاد از وضعیت موجود _ کاهش رشد اقتصادی _ است.

جهاد اقتصادی که مورد نظر مقام معظم رهبری است، هدف‌گذاری برای

ص: ۲۰۱

تحقق شاخصه های پیش بینی شده در چشم انداز و برنامه های پنج ساله است؛ چون در بسیاری از موارد، مانند حوزه اشتغال، امور اداری و نظام بانکی، از برنامه ها عقب هستیم.

اگر همه بخش های جامعه بسیج بشوند و حرکتی جهادی را آغاز کنند، می توان به آنچه در برنامه پیش بینی شده است، رسید. بنابراین، باید برای تحقق اهداف پیش بینی شده کوشید تا اهداف و سیاست ها، عملیاتی شود.

(ط) ایمان، لازمه جهاد اقتصادی و علم، ضامن موفقیت آن

(ط) ایمان، لازمه جهاد اقتصادی و علم، ضامن موفقیت آن

الگوی مناسب، (برنامه و نقشه راه) برای پیشرفت و توسعه لازم است. تحقق این الگو، پیش فرض هایی دارد که یکی از آنها ایمان (توانایی معنوی) است. همان طور که بیان شد، لازمه جهاد اجتماعی (مبارزه در میدان بیرونی)، جهاد اکبر (مبارزه در میدان درونی) است. بدان معنا که تا فرد ایمان و معنویت را در درون خود ایجاد نکند، نمی تواند از جامعه اسلامی (به مفهوم واقعی جهاد) دفاع کند. تا فرد آموزش ندیده باشد و ایمان و اراده اش مستحکم نباشد و آموزش لازم را نیند، چگونه سبب استحکام روح معنویت در جامعه در فضای حق علیه باطل می شود.

در جهاد اقتصادی نیز شرط آموزش (داشتن توانایی معنوی) وجود دارد. فرد مسلمان باید مهارت های صحیح (انگیزشی) برای این نوع جهاد را کسب کند و جهاد زمانی محقق می شود که عنصر انگیزش بالا باشد. همچنین ایثار زمانی اتفاق می افتد که فرد، جان خود را مخلصانه در کف بگیرد و این ایثار نیازمند شناخت بسیار عمیق است. اگر فردی به شناخت عمیق از هستی برسد، از انگیزه ای قوی برخوردار خواهد شد و اگر جهاد

در قلمرو اقتصاد روی دهد، با معنویت همراه خواهد شد.

مقام معظم رهبری، موفقیت در جهاد اقتصادی را نیازمند توجه به پیشرفت علم و فن آوری در کشور می داند. بازدید ایشان در روزهای اول سال از تأسیسات و فعالیت های منطقه مهم عسلویه، مؤید این نکته بود. همچنین ایشان بر پیوند و هماهنگی پژوهش های علمی و دانشگاهی با عرصه اقتصاد و بازار از طریق «تجاری سازی» دستاوردهای علمی تأکید کرد؛^(۱) چون فرد در هر طبقه و شغلی، باید در فضای اقتصاد اسلامی فعالیت و همت مضاعف کند. از این رو، تا سرمایه گذاری های اجتماعی^(۲) و عمومی و منابع انسانی^(۳) و تخصصی برای جهاد اقتصادی در فضای اقتصاد اسلامی شکل نگیرد، جهاد اقتصادی تحقق نخواهد یافت.

برای نهادینه سازی فرهنگ جهاد، به کار فرهنگی نیاز است که رسانه ها متولی رسمی فرهنگ سازی و دانشگاه و آموزش و پرورش نیز دارای مسئولیت رسمی هستند. البته معمولاً فرهنگ سازی غیر رسمی در جامعه ماندگار تر است. از این رو، وظیفه رسانه ها، پاسخ گو کردن بخش های گوناگون در عرصه جهاد اقتصادی است.

ی) اتحاد، شرط تحقق جهاد اقتصادی

ی) اتحاد، شرط تحقق جهاد اقتصادی

با توجه به آنچه از مفاهیم جهاد بیان شد، برمی آید که برای تحقق اهداف و پیروزی حق علیه باطل، همه نیروها باید اتحادی یک پارچه و عزمی راسخ

ص: ۲۰۳

۱- سخنرانی مقام معظم رهبری در مشهد مقدس، ۱/۱/۱۳۹۰.

۲- Social capital.

۳- Human capital.

داشته باشند. اتحاد، شرط اساسی در پیروزی است. همچنین عدالت که از دستاوردهای اساسی جهاد اقتصادی است، زمانی تحقق می یابد که مردم در پی تحقق عدالت باشند. حتی پیامبران نیز در صورت همکاری نکردن امت، قادر به تحقق عدالت نیستند. از این رو، اگر همه مردم بر جهاد تأکید کنند، عدالت محقق می شود.

«جهاد اقتصادی» با اهمیت و جامعیتی که دارد، می تواند هدف مشترکی برای همه قشرها و گروه ها باشد و سبب جلب توجه مردم و بسیج ملت برای رسیدن به آن هدف شود.

اسلام، دین وحدت، تعامل و همبستگی میان مسلمانان به ویژه کارگزاران است. با این ویژگی، اسلام با قدرت و عظمت پیش می رود. در مقابل، با نزاع و اختلاف، هیبت و قدرت مسلمانان ضعیف می شود و نمی توانند کارآیی لازم را داشته باشند.

وحدت میان مردم و وحدت میان ارکان حکومتی یعنی مجلس، دولت، قوه قضاییه و دیگر دستگاه ها، لازمه جهاد است. همه باید بسیار بکوشند و از مسائل اختلافی پرهیز کنند و زمینه هایی را که سبب اختلاف بین ارکان کشور می شود، برطرف کنند. اگر در یک جبهه و جهادی، توان افراد متفرق باشد، پیروزی ممکن نیست. از این رو، همه باید دست به دست هم بدهند و تلاش کنند تا از یک سو، استعداد و فرصت های اقتصادی کشور، شکوفا و از سوی دیگر، نقیصه هایی که در حوزه اقتصادی وجود دارد، رفع شود.

هر مسئولی باید جایگاه خود را در جهاد گسترده اقتصادی تشخیص بدهد و متناسب با آن به وظیفه خود عمل کند. بنابراین، متخصصان و

صاحب نظران اقتصادی و کسانی که به گونه ای می توانند در فرهنگ سازی در جامعه اثرگذار باشند، باید تبیین و تشریح این امر مهم را وظیفه خود بدانند و با انواع شیوه ها و ابزارها، به حرکت مردم در مسیر «جهاد اقتصادی» سرعت ببخشند.

۲. ارتباط جهاد اقتصادی با اقتصاد اسلامی

اشاره

۲. ارتباط جهاد اقتصادی با اقتصاد اسلامی

هر جامعه نسبت به اعتقاداتش و نسبت به نگاهی که به عالم دارد، مهبط روح جمعی و فرهنگ خاصی می شود. به این ترتیب، خاک، سکونت و تجمع از شرایط لازم تولید فرهنگ است و چگونگی این تجمع و اعتقادات مشترک این جمع، مختصات فرهنگ یاد شده را آشکار می سازد.^(۱) از این رو، شناخت دقیق و پیش بینی رفتارهای اجتماعی انسان ها، بررسی مؤلفه های اثرگذار بسیاری را در این زمینه می طلبد. در یک بررسی کلی تر می توان بیان کرد که خاستگاه اصلی علوم اجتماعی برخاسته از فرهنگ، نگرش انسان به موضوعات اساسی عالم خلقت است. همچنین انسان، موجودی پیچیده است که شناخت درست ابعاد وی کاری دشوار است و دشوارتر از آن، شناخت اجتماع انسانی (جامعه) است.

یک روی سکه، برداشت کلی از مجموع جهان هستی است. طبیعت حاکم (جهان بینی) سبب تأثیر در مبانی فلسفی اقتصاد می شود. اقتصاد اثباتی (هست و نیست های گزاره های اقتصادی) نیز متأثر از فلسفه است. همچنین

ص: ۲۰۵

۱- متن آموزشی سطح یک غرب شناسی، ویرایش دوم، بسیج دانشجویی دانشگاه امام صادق ۷، ۱۳۸۳.

طراحی (ساختار) الگوی اقتصادی، نیازمند فهم دقیق گزاره های اثباتی است.

در طرف دیگر نیز سازوکارها و روش های آن مطرح است. مطلق ساختار فکری (ایدئولوژی) بنیانها و مبانی ارزشی اقتصاد را پایه ریزی می کنند و اقتصاد دستوری (بایدها و نبایدها) نیز برخاسته از همین مبانی ارزشی است. قوانین، اصول کلی و خط مشی اساسی هر الگوی اقتصادی (رژیم یا نظام اقتصادی) نیز حاصل تعامل مبانی ارزشی هر جامعه است. [\(۱\)](#)

ص: ۲۰۶

۱- نک: علی اصغر هادوی نیا، فلسفه اقتصاد در پرتوی جهان بینی قرآن کریم، ص ۲۴.

اندیشه‌های نهادینه شده اثرگذار در اقتصاد در هر جامعه (مبانی و سازوکارها)، نوع خاصی از رفتار و منش اثرگذار در اقتصاد را در پی دارد. از این رو، این تفاوت و نگرش‌ها و اندیشه‌ها سبب طراحی الگوی متفاوتی خواهد شد یا به عبارتی، سبب تفاوت در اهداف (چشم‌اندازها) خواهد شد. از این رو، تعارض آشکار الگوهای اقتصادی، اثرپذیری علم اقتصاد از فرهنگ جهان‌شناسی و ایدئولوژیکی فضای حاکم بر جامعه را می‌رساند. پس با اجرای مبانی، الگوها و اهداف اقتصاد سرمایه‌داری اومانستی در جامعه، فضایی برای طرح خواسته‌های مبتنی بر ورود معنویت در اقتصاد و تغییر فضای گفتمان موجود نمی‌ماند.

دین اسلام (دین خاتم)، کامل‌ترین دین است. (۱) از این رو، مسئول هدایت انسان‌ها در همه عصرهاست. این مسئولیت خطیر، برنامه‌ای دقیق و اصول راهبردی در قالب مدل می‌خواهد تا بتواند پیروانش را در مسیر درست هدایت کند و دین اسلام نیز با منابع غنی (قرآن و سنت، عقل و اجماع) می‌تواند این الگوی مطلوب و اصول راهبردی را ارائه دهد و هنجارها و روابط اثباتی گزاره‌های این الگو را تعریف کند. از این رو، در فضای گفتمان دین و اقتصاد و تعامل بین آنها، اصول راهبردی اقتصاد در پرتوی تعالیم الهی کشف می‌شود که ثمره بحث و بررسی آن مباحثی چون بانک‌داری

ص: ۲۰۷

۱- خاتم بودن دین اسلام، نتیجه‌ای است که از جمع برخی آیات به دست می‌آید: «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (انبیاء: ۱۰۷)؛ «الْيَوْمَ يَتَسَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن دِينِكُمْ فَلَمَّا تَخَشَوْهُمْ وَ اٰخِشُوْنَ الْيَوْمَ اٰكَمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ وَ اَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيْتُ لَكُمْ الْاِسْلَامَ دِيْنًا» (مائده: ۳)؛ «مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَا اَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَ لٰكِن رَّسُوْلَ اللّٰهِ وَ خَاتَمَ النَّبِيِّنَ وَ كَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمًا» (احزاب: ۴۰) و ...

اسلامی، بورس اسلامی، توسعه عدالت محور و رفاه اسلامی است.

در جامعه اسلامی، تنها الگوی اقتصادی که برخاسته از فرهنگ دینی (اقتصاد اسلامی) باشد، توان پاسخ گویی همه خواسته های مسلمانان را دارد و هر گونه تغییر و تحول روابط اقتصادی نیز باید بر اساس مبانی الگوی اقتصاد اسلامی باشد. بر این اساس، جهاد اقتصادی در جامعه اسلامی، نیازمند سازوکارهای اقتصادی _ اسلامی است و نمی توان در جامعه ای خواستار جهاد اقتصادی شد، ولی رویکردها و سازوکارهای غیر متناسب در پیش گرفت.

با بررسی سخنان رهبری درمی یابیم ایشان هیچ گاه موافق جداسازی سازوکارهای فرهنگ از اقتصاد و سیاست نبوده است. جهاد اقتصادی از یک سو، جهشی در اقتصاد و از سوی دیگر، اخلاقی کردن یا فرهنگی ساختن فضای کسب و کار اقتصاد ملی است که فرهنگ و ارزش های انقلاب در اقتصاد بیشتر راه پیدا کند. بنابراین، هر نظام اقتصادی رویکردها و سازوکارهای خاص خود را _ که برخاسته از اهداف و اجزای آن است _ برای حل مسائل اقتصادی دارد. بر اساس نیاز و رویکرد مقاله، اقتصاد اسلامی را بر اساس سه مشخصه یاد شده، از میان دیگر نظام ها بررسی می کنیم. (۱)

الف) اهداف

الف) اهداف

ص: ۲۰۸

۱- محمد رضا یوسفی و احمد علی یوسفی، نظام اقتصاد علوی، صص ۲۵۷ و ۲۵۸؛ دانش نامه امام علی ۷، صص ۱۱_۶۰.

با وجود اهمیت اهداف اقتصادی در چگونگی شکل‌گیری و پیش‌پیش صحیح عناصر و نحوه فعالیت‌های اقتصادی آن، هنوز در ادبیات اقتصاد اسلامی اختلاف نظرهایی است. به نظر گروهی، حاکمیت سیاسی اسلام، تحکیم ارزش‌های معنوی و اخلاقی، برپایی عدالت اجتماعی، نفی وابستگی اقتصادی، خودکفایی و اقتدار اقتصادی، توسعه و رشد و رفاه عمومی جزو این اهداف است. (۱) ویژگی مشترک اهداف بیان شده عبارتند از رضایت الهی، قرب خداوند و مقام عبودیت برای بندگان او.

ب) اجزا

ب) اجزا

یک _ مبانی اعتقادی

مبانی اعتقادی، آموزه‌هایی هستند که حاکم بر رفتارهای اقتصادی هستند و زیر بنا و تکیه‌گاه فکری و نظری آموزه‌های اقتصادی را بیان می‌کنند. موضوع این آموزه‌ها، خدای متعال و صفات او، جهان هستی، انسان و جامعه است. به آن دسته از آموزه‌هایی که در رفتارهای اقتصادی تأثیر داشته باشد، اعم از ایدئولوژی و جهان بینی، در اقتصاد توجه می‌شود.

اول _ خداوند

خالق جهان هستی و انسان هاست. او مالک و پروردگار است. هدایت تکوینی خداوند دایم و مستمر بوده و جهان تحت احاطه و قیومت اوست.

ص: ۲۰۹

۱- نک: دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، مبانی اقتصاد اسلامی، ص ۱۹۳؛ دانش نامه امام علی ۷، ج ۷، صص ۳۲۵-۳۵۶؛ سعید فراهانی فرد، سیاست‌های اقتصادی در اسلام، صص ۱۰۴-۱۲۷؛ مهدی هادوی تهرانی، نظام و مکتب اقتصادی اسلام، صص ۵۵-۸۴.

دوم _ جهان

همه جهان هستی رو به سوی خدا دارند. همه هستی برای انسان ها آفریده شده است. جهان شامل دنیا و آخرت است. دنیا محل کشت و آزمایش و آخرت محل درو و پاداش است.

سوم _ انسان

انسان دارای دو بُعد روح و جسم است. هدف از خلقت انسان، تکامل روح و جسم او است. جسم انسان در مسیر تکامل، ابزاری در خدمت تکامل روح قرار می گیرد. انسان، خلیفه خدا روی زمین و مسئول در برابر خدای تعالی است. انسان برای تکامل خود، افزون بر عقل، به وحی نیز نیاز دارد.

چهارم _ جامعه

هم جامعه و هم فرد اصالت دارد. در جوامع انسانی، سنت های الهی حاکم است که توجه به آنها تأثیر فراوانی در جهت گیری های اقتصادی دارد.

دو _ مبانی ارزشی

مفاهیم مبنایی دارای ماهیت ارزشی، فرهنگ ساز، جهت دهنده و اثرگذار بر رفتارهای اقتصادی انسان هاست. دیدگاه ارزشی هر مکتب اجتماعی درباره مفاهیمی مانند زهد و قناعت، توکل به خدا، تقدیر الهی و رزق مقدر و دنیا و آخرت، سازنده پیکره اصلی فرهنگ اقتصادی آن مکتب است. به دنبال آن، رفتارهای اقتصادی خاصی در عرصه های گوناگون اقتصادی به مردم می آموزد و برنامه و سیاست های ویژه اقتصادی را به مسئولان اقتصادی القا می کند.

سه _ اصول

ص: ۲۱۰

مقصود، رویکرد های حاکم و جهت دهنده تدابیر و رفتارهای اقتصادی است. این اصول برای دست یابی به اهداف اقتصادی و حل مشکلات و معضلات اقتصادی بر مبنای اعتقادی مبتنی هستند، همانند اصل آزادی مسئولانه، اصل رقابت مسئولانه، اصل توزیع عادلانه، اصل حضور مسئولانه دولت در اقتصاد. (۱)

ج) سازوکارها

ج) سازوکارها

سه سازوکار مهم که مصرف منابع در جوامع مختلف و ساختارهای اقتصادی، آنها را تعیین می کنند، عبارتند از: تصفیه سازی، انگیزشی و تغییر ساختار سیاسی. به عبارتی، با توجه به اهداف و مبانی بیان شده، این سازوکارهای کلی درصدد دخیل کردن ارزش های اخلاقی در روابط اقتصادی هستند. (۲)

۳. مفاهیم قرآنی جهاد اقتصادی

اشاره

۳. مفاهیم قرآنی جهاد اقتصادی

تاکنون افزون بر آشنا شدن با برخی از مهم ترین مفاهیم جهاد و ارتباط آن با اقتصاد، به بررسی خطوط کلی نظام اقتصاد اسلامی و اثبات ضرورت تبیین و طراحی الگوی اقتصاد اسلامی در کشور پرداختیم. در ادامه به برخی از مهم ترین گزاره های اقتصادی _ اسلامی در زمینه های اهمیت و ضرورت اقتصاد، اهداف، تولید، مصرف و دولت در راستای جهاد اقتصادی

ص: ۲۱۱

۱- نظام اقتصاد علوی، صص ۳۰ و ۳۱.

۲- نک: عادل پیغامی، مباحثی در مرزهای دانش اقتصاد اسلامی، صص ۲۳_۳۲.

الف) جایگاه علم اقتصاد در ادبیات قرآنی

الف) جایگاه علم اقتصاد در ادبیات قرآنی

از نظر قرآن کریم، کالا- و مال، ودیعه و امانتی الهی است که خداوند در اختیار بشر قرار داده است. در قرآن می خوانیم: «از آنچه خداوند، شما را نماینده خویش در آن ساخته است، انفاق کنید.»^(۱) «از مالی که خداوند به شما بخشیده است، در اختیار بردگان قرار دهید.»^(۲) «... اگر خیری (مالی) از خود بر جا گذاشتید...»^(۳) اگر مال و ثروت پدیده زشتی بود، خداوند از آن به عنوان «ودیعه»، «مال خود» و «خیر» یاد نمی کرد. همچنین اقتصاد را در کنار توحید قرار داده است.^(۴) روایات بسیاری نیز مؤید این مطلب است: «بی نیازی، وسیله خوبی برای تقواست»،^(۵) «دنیا کمک خوبی برای آخرت است.»^(۶) همچنین افزایش رفاه اقتصادی را با افزایش رفاه اخروی مرتبط می داند.

با توجه به آیات و روایات، استنباط می شود که مسائل اقتصادی اهمیت دارد و در نظام اقتصادی اسلام، مال و ثروت، ابزاری در خدمت انسان است تا به وسیله آنها از زندگی معقول و مناسبی بهره مند شود و در جهت رشد و

ص: ۲۱۲

۱- «وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ فِيهِ» (حدید: ۷).

۲- «وَأَتَوْهُمْ مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ» (نور: ۳۳).

۳- «كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ» (بقره: ۱۸۰).

۴- «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَدِيمِ الَّذِي كَانَتْ أُمَّةٌ لِّكُلِّ نَبِيٍّ مِّن قَبْلِهِ» (حج: ۷۸).

۵- شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۲، صص ۱۶ و ۱۷، باب ۶، ح ۲.

۶- همان ح ۱.

ب) اهداف اقتصادی دولت اسلامی

اشاره

ب) اهداف اقتصادی دولت اسلامی

از دیدگاه اسلامی، رشد و تعالی معنوی انسان، اصلی ترین فلسفه خلقت عالم است. (۱) حُسن جریان اقتصادی نیز بهترین و عالی ترین وسیله رشد و تعالی معنوی فرد و جامعه معرفی شده است. (۲) همچنین حیات دنیوی وی پیوسته ترسیم کننده چهره حیات آخرتی اوست. (۳) این اهداف اقتصادی اسلام باید با فلسفه آفرینش انسان، هماهنگ و زمینه ساز رشد و ارتقای معنوی او شود. بنابراین، عمده ترین اهداف اقتصادی دولت اسلامی عبارتند از توسعه کمی و کیفی اقتصاد و برقراری عدالت اقتصادی _ اجتماعی که در این باره توضیح مختصری داده می شود.

یک _ توسعه

یک _ توسعه

در ابتدا، کلمه توسعه (۴) به معنای رشد کمی و افزایش مقدار بوده است. به تعبیری، رشد کمی تولیدات و خدمات سبب رشد رفاه مادی بشر می شود، ولی در دو دهه اخیر با توجه به دستاوردهای ناقص به دست آمده به این نتیجه رسیده اند که کیفیت را نیز دخیل کنند. بنابراین، توسعه ای مطلوب است که افزون بر افزایش کمی درآمد سرانه و تحول زیرساخت ها، با افزایش کیفیت از طریق توزیع عادلانه منابع تولیدی و توزیعی به رشد و

ص: ۲۱۳

۱- «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (ذاریات: ۵۶).

۲- شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۱۶، ح ۱.

۳- محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ج ۲، ص ۲۸۵.

۴- Development.

رفاه اجتماعی نیز کمک کند.

در فرهنگ اسلامی، «عمران» مناسب ترین واژه معادل توسعه است. عمران و آبادانی یکی از اهداف خلقت بیان شده است. (۱) ابن خلدون، مفسر تاریخ، از آن به «علم عمران» یاد می کند. عمران هم مفهوم کمی و هم کیفی از جنبه اسلامی دارد. امام علی علیه السلام می فرماید: «خداوند آدم را بر روی زمین فرود آورد تا زمین خدا را با نسل خویش آباد کند» (۲) یا آمده است که «به وسیله امام زمان عج الله تعالی فرجه الشریف، زمین آباد می شود.» (۳) بدیهی است توسعه در فرهنگ اسلامی، نه تنها جزو اهداف خلقت است، بلکه ابعاد و آسیب های آن را نیز مشخص کرده است.

در اسلام به همان اندازه که حرص و ثروت اندوزی، مذموم و مردود است، تنبلی و بی کارگی و کل بر دیگران بودن، منکر و قبیح است. اسلام، کار و تلاش مفید را پایه پیشرفت معرفی کرده است و پیشرفت را بدون رعایت قوانین اقتصادی و همت و تلاش مضاعف ممکن نمی داند. (۴)

دو_ عدالت

اشاره

دو_ عدالت

عدالت در فرهنگ ما جایگاه مهم و وسیعی دارد. امام علی علیه السلام می فرماید: «العدل یضع الامور مواضعها؛ عدالت هر چیزی را در جای خود می نشاند.» (۵) پیامبران برای اینکه مردم با عدالت زندگی کنند و هیچ

ص: ۲۱۴

۱- «هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا» (هود: ۶۱).

۲- نهج البلاغه، خطبه ۱.

۳- محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۱۸، ص ۳۴۱.

۴- «وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (نجم: ۳۹).

۵- نهج البلاغه، حکمت ۴۳۷.

ظلمی نباشد، مبعوث شدند. (۱) یکی از مهم ترین اهداف انقلاب اسلامی هم ایجاد عدالت به ویژه عدالت اجتماعی بود. در نظام حقوقی، عدالت را به مفهوم برابری می دانند که در برخی موارد، مفهوم تساوی را نیز می توان برای آن به کار برد، ولی همیشه بدین مفهوم نیست. (۲)

مفاهیم مرتبط با عدالت در سه حیطه عدالت الهی، عدالت فردی و عدالت اجتماعی، دسته بندی می شوند. در اقتصاد نیز مفهوم عدالت باید در همه روابط و اجزای اقتصادی (تولید، توزیع، مصرف و نظارت) تجلی یابد. از آنجا که تحقق عدالت یکی از مهم ترین اهداف رسالت انبیا برای همه مراحل زندگی بشریت است، نمی توان عدالت را تنها در برخی بخش های اقتصاد (مانند فقط طرف توزیع) جاری دانست. بدیهی است با شکوفا شدن اقتصاد اسلامی در کشور و رسیدن به همه اهداف مورد نظر اقتصادی، عدالت اجتماعی (بهره مندی همه مردم از مواهب زندگی) نیز محقق خواهد شد.

در این مجال، با توجه به اهمیت عدالت اقتصادی، عدالت در تولید و توزیع را بررسی خواهیم کرد. قبل از آن لازم است اشاره کنیم که اهمیت پیش گیری، اولی تر از درمان است و عدالت در فضای تولیدات اقتصادی، از فقر و اختلاف طبقاتی و بروز مشکلات اقتصادی پیش گیری می کند. پس در اقتصاد اسلامی، عدالت تولیدی از عدالت توزیعی بااهمیت تر خواهد بود. (۳)

اول _ عدالت در تولید

اشاره

ص: ۲۱۵

۱- «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید: ۲۵).

۲- مرتضی مطهری، نظام حقوق زن در اسلام، ص ۱۱۴.

۳- نک: دانش نامه امام علی ۷، ج ۷، صص ۶۵-۱۰۰.

۱. عدالت در امکانات

۲. سالم سازی درآمدها

۱. عدالت در امکانات

۱. عدالت در امکانات

اختلاف در ثروت و درآمدها تا آنجا که از میزان استعداد، تلاش و فعالیت‌ها ناشی می‌شود، امری طبیعی و مطلوب است، اما به شرطی که مواهب الهی و امکانات جامعه در اختیار همه طبقات جامعه قرار گیرد. امکانات زیستی و درآمدی بین همه یکسان توزیع شود و فرصت‌های برابر برای رشد افراد با توجه به استعدادها و سلاقی آنها در جامعه وجود داشته باشد. (۱)

از این رو، دین یا گروه خاصی اجازه ندارد به بهانه موقعیت‌های سیاسی، اقتصادی و مذهبی، امکانات عمومی جامعه مسلمانان را به نفع خود به کار برد. در این آیه، خداوند همه نعمت‌های خود را متعلق به عموم مسلمانان می‌داند و خود را ناظر بر آنها معرفی می‌کند.

۲. سالم سازی درآمدها

۲. سالم سازی درآمدها

خداوند در قرآن، درآمدهای مشکوک و حرام را که از روابط ناسالم اقتصادی به دست می‌آید، مذموم شمرده (۲) و مسبب آثار مخرب بسیاری در جامعه دانسته است. (۳) ثروت‌های بادآورده ناشی از رانت‌های اقتصادی و روابط ناسالم اقتصادی سبب می‌شود افراد از امکاناتی که شایستگی احقاق آنها را نداشته باشند، استفاده کنند و بدین وسیله اموال بیت‌المال تضييع

ص: ۲۱۶

۱- «هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» (بقره: ۲۹).

۲- «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ» (نساء: ۲۹).

۳- نک: «آثار و پی‌آمدهای لقمه حرام»، فصل نامه گنجینه، بهمن و اسفند ۱۳۸۵، ش ۶۳.

شود. از این رو، اگر درآمدهای افراد بر اساس حق و شایستگی، استعداد و تلاش آنها باشد، فاصله طبقاتی شدیدی در جامعه اسلامی ایجاد نمی‌شود و حق مظلومی نیز پای مال نمی‌گردد.

متأسفانه در جامعه کنونی ما، شرایط و روابط ناسالم اقتصادی سبب تشکیل پرونده‌های بزرگ فساد مالی شده است که این امر به فقر و اختلاف بین دهک‌های جامعه دامن می‌زند. بر اساس تجربه‌های اقتصاد ایران، رفع این معضل دو راه کار دارد:

الف) تیزهوشی و همت مضاعف و کار جهادی دولت و دستگاه قضایی می‌تواند نقطه عطفی در از بین رفتن آن باشد؛

ب) تقویت روحیه معنوی مردم و تفهیم آثار دنیوی و اخروی مخرب درآمدهای حرام.

یکی از راه‌های تحقق جهاد اقتصادی که می‌تواند به عدالت اقتصادی منجر شود، سالم‌سازی درآمدهاست.

دوم _ عدالت در توزیع

اشاره

دوم _ عدالت در توزیع

یکی از مهم‌ترین مجاری احیای عدالت در اقتصاد، قسمت توزیع است. با فرض آنکه عدالت در حیطه تولید رعایت شده است، وارد مرحله بعدی (توزیع) می‌شویم. دولت اسلامی با ابزارهای مالی، پولی و نظارتی که در اختیار دارد، از طریق تغییر موازنه گردش درآمد به نفع دهک‌های پایین‌تر جامعه برای ارتقای کیفیت و بهبود رفاه این اقشار می‌کوشد. مهم‌ترین ابزار سیاست عدالت توزیعی در جامعه، مالیات‌ها و تأمین اجتماعی است.

۱. مالیات

۱. مالیات

ص: ۲۱۷

افق مالیاتی که اسلام در ثروت ها و درآمدها معین کرده است، دامنه ای وسیع و گسترده دارد. برخی از آنها مانند خمس،(۱) زکات(۲) و حق معلوم،(۳) واجب و برخی مانند انفاقات(۴) و صدقات،(۵) شاخص دین باوری، نوع دوستی، رشد اجتماعی و دست یابی به مراتب عالی تر کمال و سعادت هستند.(۶)

تشویق ها و تهدیدهای دین(۷) درباره کمک های مالی، در تعدیل ثروت و زدایش فقر، نقش مهمی دارد(۸) و با کاهش افسردگی، خستگی و فشار معیشتی فقیران، ایجاد عدالت اقتصادی اجتماعی را ممکن می سازد و سرانجام همه موظفند از اصل اموال خود، برای رفع کمبودهای فردی و اجتماعی هزینه کنند تا حداقل سطح زندگی، ایجاد و نیازهای اولیه رفع شود.(۹)

در نظام اقتصادی اسلام، سیاست گرفتن مالیات، سبب ایجاد سازوکاری می شود که به کاهش قدرت اقتصادی قشر متمول جامعه می انجامد و آنها را به دهک های متوسط سوق می دهد.

۲. تأمین اجتماعی

۲. تأمین اجتماعی

ص: ۲۱۸

۱- «وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ» (انفال: ۴۱).

۲- «إِنَّمَا الصَّدَقَتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَمِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَرَمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (توبه: ۶۰).

۳- «وَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ» (ذاریات: ۱۹).

۴- «الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا» (انفال: ۴۳).

۵- «يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَ يُزِيهِ الصَّدَقَاتِ وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ» (بقره: ۲۷۶).

۶- «وَ أَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (بقره: ۱۹۵).

۷- محمدرضا حکیمی و دیگران، الحیاء، ج ۵، ص ۴۷۸.

۸- همان، ج ۴، ص ۳۳۷.

۹- نک: پدیده شناسی فقر و توسعه، ج ۴، صص ۳۳۸-۳۴۰.

تأمین اجتماعی با مفاهیمی مانند رفاه اجتماعی، خدمات اجتماعی، تعاون اجتماعی، بیمه های اجتماعی و کمک های اجتماعی هم معناست. تأمین اجتماعی از وظایف اقتصادی و مالی دولت اسلامی (۱) در حمایت از دهک های پایین جامعه و گروه هایی است که به هر دلیلی (سوانح طبیعی مانند سیل، زلزله و توفان، مشکلات اجتماعی مانند جنگ و ورشکستگی اقتصادی، قادر به ادامه مسیر صحیح زندگی خود نباشند و به کمک دولت نیاز داشته باشند.

اندیشمندان مسلمان، تأمین اجتماعی را تأمین کامل وسایل زندگی عموم افراد دانسته اند که دارای دو اصل اساسی؛ اصل کفالت همگانی و اصل سهیم بودن جامعه در درآمدهای عمومی است. (۲) بر این اساس، تأمین اجتماعی عمومی در جامعه بر عهده دولت و نیز افراد جامعه است. هر گاه کمبودی در جامعه مشاهده شود، همگان وظیفه دارند برای رفع آن به پا خیزند و دولت و مردم در این وظیفه مشترکند، اگرچه مسئولان وظیفه بیشتری دارند. (۳)

دولت اسلامی با دو رویکرد پیش گیری از حوادث و کوشش و کمک برای جبران خسارت های طبیعی و اجتماعی، درصدد اجرای بهتر تأمین اجتماعی است. (۴) حمایت از اقشار پایین جامعه و طبقات یا گروه هایی که به

ص: ۲۱۹

۱- «کی لا یكون دولة بین الاغنیاء منکم» (حشر: ۷).

۲- نک: پدیده شناسی فقر و توسعه، ج ۴، صص ۳۵۱-۳۶۳.

۳- الحیاه، ج ۶، ص ۸۶.

۴- نک: پدیده شناسی فقر و توسعه، ج ۴، صص ۳۷۰-۳۷۴.

کفالت اجتماعی _ اقتصادی نیاز دارند، سبب بهبود و ارتقای توان اقتصادی آنها می شود و آنها را به سطح بالاتری منتقل می کنند. مالیات از جهت پایین آوردن قدرت اقتصادی طبقات بالاتر و تأمین اجتماعی در افزایش قدرت اقتصادی طبقات پایین تر، دو ابزار سیاست گذاری دولت اسلامی برای رفع فقر و نابرابری اجتماعی _ اقتصادی است.

سه _ تولید

اشاره

سه _ تولید

همه مکتب های اقتصادی به رشد و تولید توجه دارند و اسلام نیز اهمیت ویژه ای به این بخش می دهد و آن را عامل بقای اقتصاد می داند. اسلام، رشد و بهره برداری از طبیعت را تا حداکثر ممکن مجاز می داند که البته از حدود نیز نباید تجاوز کرد. (۱) «برای اقتصاد یک کشور، مهم ترین بخشی که می تواند شکوفایی پایدار را به وجود بیاورد، تولید است؛ به خصوص آن بخش اقتصاد تولیدی که متکی است به دانش، متکی است به علم». (۲)

همچنین مکتب اسلام، هزینه های تولیدی و سرمایه گذاری را بر هزینه های مصرفی مقدم می داند و به منظور تشویق مردم به تولید و افزایش کمی و کیفی کالاها و خدمات اقتصادی افزون بر ابزارهای فرهنگی، مجموعه ای از مقررات شرعی را نیز استفاده کرده است. برخی از آنها عبارتند از: تحریم اسراف و تبذیر، قانون ارث، غیر قانونی کردن حمی، «تحریم» درآمدهای ناشی از کارهای غیر مفید اقتصادی (مانند قمار، رشوه

ص: ۲۲۰

۱- «وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» (مائده: ۸۷).

۲- سخنرانی در جمع فرماندهان و مسئولان نظامی و انتظامی، ۱۴/۱/۱۳۹۰.

و...، تحریم ثروت اندوزی، تحریم تمرکز ثروت در دست عده ای معدود. (۱)

در این مجال به عوامل تولید و بهره وری در تولید اشاره خواهیم کرد.

اول _ عوامل تولید

اشاره

اول _ عوامل تولید

زیر فصل ها

۱. سرمایه

۲. منابع طبیعی

۳. نیروی انسانی

۴. مدیریت کسب و کار

۱. سرمایه

۱. سرمایه

سرمایه، عاملی است که ابتدا باید تولید شود، قبل از آنکه بتواند در ساختن دیگر کالاها و خدمات به کار گرفته شود. سرمایه دسته بندی های گوناگونی دارد (۲) و در اینجا بیشتر سرمایه پولی و کالاهای واسطه ای مورد نظر است. قرآن کریم نیز برخی از این کالاهای واسطه را که برای تولید استفاده شده، ذکر کرده است. (۳) همچنین در موارد بسیاری به تشکیل سرمایه و به کارگیری آن (سرمایه گذاری) برای تولید تصریح می کند. (۴)

با توجه به رویکرد قرآنی، کارآفرینان باید سرمایه گذاری در فعالیت های اقتصادی را «جهاد» و «کاری مقدس» تلقی کنند و کارکنان و مدیران و کارکنان مؤسسات اقتصادی نیز باید کار خود را مجاهدت بدانند. با توجه به شرایط اقتصادی ایران، قدم اول برای سرمایه گذاری این است که از فرار سرمایه های داخلی جلوگیری کنیم. بعضی سیاست گذاری ها در کشور موجب شده است سرمایه های داخلی به کشورهای دیگر جذب شود که این روند باید اصلاح شود. رفع موانع برای فعالان اقتصادی، تسهیل در فرآیند

- ۱- نك: يدالله دادگر و محمدباقر نجفی، مبانی فقهی پیشرفته اقتصاد اسلامی، صص ۱۴۲_ ۱۴۵.
- ۲- نك: دنیز فلونیزا، اقتصاد معاصر، ترجمه: منوچهر فرهنگ، ج ۱، صص ۱۳۳_ ۱۳۵.
- ۳- «لِیْ أَنْ تَجْعَلَ بَیْنَنَا وَ بَیْنَهُمْ سَدًّا» (کهف: ۹۴).
- ۴- محمد کاظم رجایی، معجم موضوعی آیات اقتصادی قرآن، ص ۱۰۶.

کسب و کار و توجه به ظرفیت های اقتصادی ایرانیان خارج از کشور، از دیگر موضوعات قابل توجه در سال جهاد اقتصادی است. به یقین، سیاست خارجی فعال و پویا می تواند این ضعف را از بین ببرد و ظرفیت لازم را برای جذب سرمایه گذاران خارجی ایجاد کند. همچنین سیاست داخلی مبتنی بر برابری و رعایت حقوق مردم می تواند ضریب امنیت کشور را بالا ببرد.

۲. منابع طبیعی

۲. منابع طبیعی

در فرهنگ و معارف اسلامی، انسان با زمین، خویشاوندی نزدیک دارد. خداوند، انسان را از زمین آفریده و او را به عمران و آبادانی آن واداشته است. (۱) او زمین و آنچه را در آن هست، برای انسان آفریده (۲) و در خدمت او قرار داده است (۳) و بالاخره انسان را در زمین مستقر کرده و امور معیشتی وی را در آن فراهم ساخته است. (۴) معادن موجود در زمین، نهاده های اصلی و طبیعی تولید صنعت است که خداوند همه را به صورت رایگان در اختیار بشر قرار داده است. (۵) پیشوایان دینی نیز برای منابع طبیعی به عنوان یکی از عوامل تولید، اهمیت خاصی قایل شده اند. (۶)

یکی از مزایای نسبی اقتصاد نوپای ایران، وجود ذخایر و منابع عظیم

ص: ۲۲۲

۱- «هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا» (هود: ۶۱).

۲- «وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ» (الرحمن: ۱۰).

۳- «أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً» (لقمان: ۲۰).

۴- «وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعِيشَ» (اعراف: ۱۰).

۵- «وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ» (حدید: ۲۵).

۶- نهج البلاغه، نامه ۵۳.

طبیعی است که رعایت اصول اقتصادی در استخراج و به کارگیری آن در صنایع مختلف بالاسری و زنجیره های تولید نه تنها سبب بهره وری و افزایش سوددهی، بلکه سبب ایجاد اشتغال و حمایت از تولید داخلی می شود.

در سالی که به نام جهاد اقتصادی نام گذاری شده، پسندیده است که در فضا هایی که مزیت نسبی داریم، بر اساس الگو های اقتصاد اسلامی تلاش کنیم تا به اهداف سند چشم انداز نیز بیشتر نزدیک تر شویم.

۳. نیروی انسانی

۳. نیروی انسانی

انسان به عنوان یکی از عوامل تولید، همواره مورد توجه عاملان تولید بوده است. سرمایه های انسانی و ارتقای مهارت ها و دانش آنها از برترین ویژگی های نیروی انسانی است. دولت اسلامی باید به آموزش عمومی آنها همت گمارد، ولی گاهی آموزش های تخصصی آنها با همکاری مراکز اقتصادی صورت می گیرد.

اقتصاد ایران از ظرفیت عظیم نیروی جوان انسانی و فعال برخوردار است که اگر به خوبی مدیریت شود، می تواند در عرصه های مختلف، الگوهای توسعه عدالت محور اقتصادی را بالفعل سازد.

توجه جدی دولت به جوانان و رعایت الگوی درست عدالت تولیدی و تقسیم امکانات آموزشی و خدماتی به آنها موجب رشد چشم گیر آنها و در نهایت، اجتماع اسلامی _ ایرانی خواهد شد.

۴. مدیریت کسب و کار

۴. مدیریت کسب و کار

کار و مدیریت، هر دو تلاش بشری است که در تولید به کار گرفته می شود.

کار هر گونه تلاش بدنی یا ذهنی انسان در مسیر تولید است. کار به فعالیت انسانی گفته می شود که بی خطر است، ولی به مدیریت، تیزهوشی و خطرپذیری نیاز دارد.

خداوند در قرآن کریم، حرفه ها و فعالیت های اقتصادی زیادی مانند کشاورزی، (۱) دام پروری، (۲) کشتی رانی (۳) و جهانگردی (۴) را بر شمرده است. بیان این نوع فعالیت ها، راهنمایی برای شروع خلاقیت و استعداد انسان ها در ایجاد کسب و کار و کسب روزی حلال مبتنی بر تولید کالا و خدمات است.

خلاقیت در اقتصاد و مدیریت درست آنکه به نتیجه عام المنفعه برای جامعه اسلامی برسد، یکی از عوامل تولید به شمار می رود. در واقع، خلاقیت ها و مدیریت های کسب و کار کوچک، چرخ های اقتصاد بزرگ را می چرخاند. دولت نیز با حمایت از طرح های زود بازده و صنایع کوچک به عنوان جوانه های فضای اقتصاد ایران سبب رشد و اشتغال زایی می شود.

چهار - بهره وری

چهار - بهره وری

بهره وری، نگرشی واقع گرایانه به زندگی است و یک فرهنگ است که در آن انسان با فکر و هوشمندی خود، فعالیت هایش را با ارزش ها و واقعیت ها منطبق می سازد تا بهترین نتیجه را در جهت اهداف مادی و معنوی به دست

آورد. (۵)

ص: ۲۲۴

۱- «قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأْبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُبُلِهِ» (یوسف: ۴۷).

۲- «كُلُوا وَارْزُقُوا أَنْعَامَكُمْ» (طه: ۵۴).

۳- «وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلًا حَلِيَّةً تَلْبَسُونََهَا» (نحل: ۱۴).

۴- «قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ» (نمل: ۶۹).

۵- تعریف سازمان بهره وری ملی ایران: <http://nipc.mporg.ir>.

با توجه به این تعریف، بهره‌وری و کارآیی همانند عدالت، روح فرهنگ اسلامی است. در فرهنگ غنی اسلام، در عبادات، معاملات، سیاست، اصول بهره‌وری در لایه لای قوانین و احکام، حتی در تنظیم وقت (۱) برای عبادات و اعمال گنجانده شده (۲) و پیروی از حق (تعهد به ارزش‌ها) (۳) به همراه دانش و تخصص (۴) را اصلی در بهره‌وری دانسته است. همچنین انسان را از نقطه مقابل آن، یعنی افراط و تفریط در همه موارد، به ویژه در زمینه‌های اقتصادی بر حذر داشته است. (۵) برقراری کارآیی اقتصادی در دو نوع ایستا و پویای آن، با روح حاکم بر فضای نهادهای نظام اقتصادی اسلام ناسازگار نیست؛ زیرا در کارآیی اقتصادی ایستا که دربردارنده کارآیی تکنیکی نیز هست، بهترین تخصیص منابع موجود بین تمامی انواع مورد استفاده در زمان مشخص دنبال می‌شود. منظور این است که حصول کارآیی اقتصادی، یعنی حالتی که هیچ تخصیص مجددی از منابع برای افزایش محصول یک یا چند کالای نهایی بدون کاهش هم‌زمان محصول یک یا چند کالای نهایی دیگر ممکن نباشد. این بیان به منزله حیف و میل کردن منابع و استفاده بهینه از آنهاست که مورد توصیه اسلام است. (۶) در کارآیی پویا نیز آن دانش فنی و ابداع موجب می‌شود با استفاده از منابع تولید معین، رشد اقتصادی بیشتری

ص: ۲۲۵

۱- عبدالواحد تمیمی آمدی، غررالحکم و دررالکلم، ح ۶۴۵۸.

۲- ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ح ۳۰۲. ۳۵

۳- «إِنَّ الْإِنْسَانَ لِفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ» (عصر: ۳ و ۲).

۴- «قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأَبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرَوْهُ فِي سُتْبِهِ» (يوسف: ۴۷).

۵- «كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» (اعراف: ۳۱).

۶- نك: اعراف: ۳۱؛ الحياه، ج ۴، ص ۲۳۷.

حاصل شود. در نظام اقتصادی اسلامی که نظامی آموزشی دارد که قلم عالم را از خون شهید برتر می داند،^(۱) این نکته به خوبی در نظر گرفته شده است.

متأسفانه در فضای اقتصادی ایران، هنوز از بسیاری منابع اقتصادی بهره برداری نشده است و بخش هایی از منابع اقتصادی هدر می رود. جایگاه کشور با توجه به استعدادها و ظرفیت هایی که دارد، باید ارتقا پیدا کند و از رشد اقتصادی ۸ درصدی برخوردار شویم.

از لوازم ایجاد فضای پرتحرک مجاهدت اقتصادی و تمرکز واقعی در این امر، پرهیز از موضوعات حاشیه ای است که متأسفانه در سال های گذشته سبب فرسایش بخشی از توان ملی کشور شد. برنامه های دستگاه قضایی، اجرایی و مقننه با یکدیگر نباید تعارضی داشته باشد.^(۲)

کار جهادی، ساختارهای خود را می خواهد؛ چون برخی ساختارهای ما پاسخ گوی نیازهای زمانه نیست و قدیمی است و به تحول نیاز دارد. این زمان، بهترین فرصت است که دولت ساختارهای ناکارآمد را کنار بگذارد و با کسب مجوز از مجلس، ساختارهای متناسب با جهاد اقتصادی را جایگزین کند. مجلس نیز باید چارچوب مناسبی برای حرکت روان دولت در این عرصه ایجاد کند.

پنج _ مصرف

پنج _ مصرف

ص: ۲۲۶

-
- ۱- در حدیث شریفی که از امام صادق^۷ وارد شده فرمود: «إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ جَمَعَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ النَّاسَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ وَوَضَعَتِ الْمَوَارِينَ فِتْوَنَ دِمَاءِ الشُّهَدَاءِ مَعَ مَدَادِ الْعُلَمَاءِ فَيَرْحَبُ مَدَادُ الْعُلَمَاءِ عَلَى دِمَاءِ الشُّهَدَاءِ». (بحارالانوار، ج ۲، ص ۱۴، ح ۲۶)
  - ۲- مثلاً به گونه ای نباشد که وزارت نیرو برنامه ای برای آب داشته باشد، در حالی که این برنامه مورد قبول وزارت کشاورزی نباشد.

مصرف، مهم ترین مؤلفه تقاضای کل است و در اقتصاد کلان نقش بسزایی دارد. در این میان، تنظیم مصرف فردی به معنای هدایت مصرف کل جامعه است. حرمت اسراف از آموزه هایی است که به تنظیم رفتار «انسان اقتصادی مسلمان» در این گستره می پردازد. در بسیاری از روایات، اسراف مال درباره مصرف به کار رفته که به معنای استفاده ناقص و نادرست از کالای مصرفی است. «مؤمنان آنانی هستند که وقتی خرج می کنند، اسراف نمی کنند و بخل هم نمی ورزند. بلکه حدّ وسط را رعایت می کنند.»^(۱) «بخورید و بیاشامید، ولی اسراف نکنید.»^(۲) انسان به عنوان خلیفه خدا در زمین است. از این رو، صفات ناپسندی مانند تجاوز از حد (اسراف) با ساحت قدسی انسان سازگار نخواهد بود.

«اسراف از گناهان کبیره است»^(۳) و مال ما در حقیقت، مال خداوند^(۴) است که به امانت^(۵) نزد ماست تا از آن استفاده بهینه^(۶) کنیم. این در حالی است که در کشور اسلامی ما، هر سال میلیاردها تومان سرمایه در اسراف ها، چه در مواد غذایی و چه در مصرف انرژی و دارو و کالاهای لوکس و دیگر کالاها، دور ریخته می شود. آمار رسمی نشان می دهد که مصرف دارو در کشور ما بیشتر از کشور هفتصد میلیونی هند است. مصرف انرژی در کشور ما به

ص: ۲۲۷

۱- «وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» (فرقان: ۶۷).

۲- نك: اعراف: ۳۱.

۳- «وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» (انعام: ۱۴۱).

۴- نك: نور: ۳۳.

۵- «وَأَنْفَقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ فِيهِ» (حدید: ۷).

۶- وسائل الشیعه، ج ۱۲، صص ۱۶ و ۱۷، باب ۶، ح ۱.

اندازه بیست برابر استاندارد است(۱) که سبب تضعیف قدرت اقتصادی می شود.

رعایت صحیح الگوی مصرف در جامعه از زیر بناها و حلقه واسط تولید و رشد اقتصادی است؛ زیرا اگر تولید به صورت مطلوب صورت گیرد و فقط به مقدار نیاز لازم از سیستم توزیع برای جامعه تولیدکننده مصرف با صادرات باعث رونق اقتصادی، ارزش افزوده بیشتر و اشتغالزایی می شود. ازاین رو، رعایت الگوی صحیح مصرف به عنوان یکی از عوامل رشد و جهش اقتصادی در تحقق جهاد اقتصادی نقش بسزایی دارد.

شش _ نهادهای حکومتی

شش _ نهادهای حکومتی

دولت در اقتصاد اسلامی نقش «نظارت و هماهنگ کننده مسئولانه» را بر عهده دارد که افزون بر نظارت بر حسن انجام روابط اقتصادی، در صدد تزریق روح معنویت در جامعه است تا توسعه عدالت محور و رفاه اسلامی را برای تمام طبقات به ارمغان بیاورد. ازاین رو، در این راستا، مسئولیتها و وظایفی را می توان بر شمرد.(۲)

انتظار می رود قوای سه گانه کشور، ریاست جمهوری و وزرای سخت کوش دولت و نمایندگان مجلس شورای اسلامی و مسئولان قوه قضاییه، هم موانع موجود بر سر راه جهاد اقتصادی را بشناسند و برطرف سازند و هم راه را برای رسیدن به مقصد هموار سازند. مبارزه با مفاسد

ص: ۲۲۸

۱- کمیته ملی انرژی <http://inec.moe.org.i> و خبرگزاری فارس www.farsnews.com.

۲- دانش نامه امام علی، ج ۷، صص ۳۱۵_۳۵۰.

اقتصادی، رفع موانع دل سردکننده ناشی از دیوان سالاری، اعلام آمارهای دقیق و انضباط در اجرای قوانین از جمله اموری است که بر عهده مسئولان قرار دارد. از این رو، برای تمرکز بر موضوع جهاد اقتصادی باید کمیسیون ویژه ای، متولی این امر شود تا در طول سال جاری طرح های مؤثر نظیر تسهیل فضای کسب و کار را ارائه و تشکیلات متناسب با جهاد اقتصادی را تعریف کند. از این رو، ضروری است که با تجربه اجرای قانون هدف مند کردن یارانه ها، در چند ماه گذشته در تنظیم این امر چنان عمل شود که کاستی های احتمالی در اجرای آن، مرتفع و زمینه حمایت های واقعی از بخش های کشاورزی، دام پروری، صنعت، سلامت و حمل و نقل با سهمی مشخص فراهم آید.

دستگاه های نظارتی باید به فراخور این حرکت جهادی و جهشی، عملکرد خود را تنظیم کنند تا هم دستگاه ها پاسخ گو باشند و هم از کم کاری پرهیزند و جلوی بسیاری از سوءاستفاده ها هم گرفته شود. دستگاه های نظارتی از جمله کمیسیون اصل نود، سازمان بازرسی کل کشور و دیوان محاسبات باید به صورت جدی وارد عمل شوند و جهادی نظارت داشته باشند. بهترین کار این است که همه بخش ها جهاد اقتصادی را تعریف و دستور کار و برنامه ریزی های خود را در این زمینه اعلام کنند. همچنین چگونگی گزارش دهی خود را برای افکار عمومی بیان کنند. اگر دولت و مسئولان می خواهند در اجرای جهاد اقتصادی موفق باشند، باید کارهای خود را بر اساس راهبرد ترسیم شده به دست مقام معظم رهبری متحول کنند.

نتیجه گیری

ص: ۲۲۹

اقتصاد ایران در سه دهه بعد از پیروزی انقلاب، فراز و فرودهای بسیاری مانند شرایط بحرانی جنگ تحمیلی و دوران سازندگی، تغییر و تحول بعد از آن، سند چشم انداز، اجرای سیاست های اصل ۴۴، طراحی الگوی اسلامی _ ایرانی، پیشرفت تحریم های سخت اقتصادی بین المللی علیه ایران را به خود دیده و الگوهای اقتصادی غربی و غیر بومی متعددی را در قسمت های مختلف تجربه کرده است.

تجربه های گذشته و نتایج نامناسب این الگوها سبب تغییر ساختار کلان اقتصاد ایران شده است. تغییرات ساختاری مانند طرح های عظیم عمرانی، طرح تحول اقتصادی، تحول در سیستم مالی و تغییرات انگیزشی و رفتاری (فرهنگی)، اصلاح الگوی مصرف، همت و کار مضاعف سبب نام گذاری سال جهاد اقتصادی از سوی مقام معظم رهبری شد.

«جهاد اقتصادی»، عنوان جامعی است که عناوین سال های قبل مانند نوآوری و شکوفایی و اصلاح الگوی مصرف و همت مضاعف، کار مضاعف را دربردارد و مکمل آنهاست و همه آن مفاهیم ارزشمند می تواند در این مسیر به کار گرفته شود. همچنین صرفاً جهاد اقتصادی به مفهوم پیشرفت اقتصادی و حرکت رو به رشد متغیرهای کمی اقتصادی نیست، اگرچه نفس این نوع پیشرفت، امری پسندیده است.

جهاد اقتصادی در چارچوب انگاره حرکت جهادی و بر اساس فهم دقیق مفاهیم اقتصاد اسلامی قابل تبیین و تفسیر است. اقتصاد اسلامی به طور موازی و هماهنگ، پیشرفت اقتصادی را همراه با رشد معنویت و

توسعه مکارم اخلاقی تعریف کرده است و برای اجرای دقیق آن برنامه ریزی می کند. ساده اندیشی است که برخی افراد در میان آمارها و داده های اقتصادی غرق می شوند و حرکت های این آمارها را شرح و بسط می دهند، ولی برای رشد مکارم اخلاقی و معنویت شاخص سازی نمی کنند و همچنان خلأ این محور اصلی اقتصاد اسلامی را نادیده می گیرند. برای نمونه، ستانده های اجرای نهاد زکات در جامعه، صرفاً آثار توزیعی و عدالت گستری آن نیست، بلکه مهم تر از این متغیرها، تحقق تزکیه و رضایت خدا و رسول اوست. بنابراین، در حرکت های مبتنی بر اقتصاد اسلامی علاوه بر رشد شاخص های اقتصادی، سرمایه های معنوی اجتماعی نیز تکاثر می یابد.

جهاد اقتصادی زمانی در مسیر صحیح خود قرار می گیرد که عملکرد نهادهای اقتصادی از انباشت ثروت در دست عده ای محدود جلوگیری کند، (۱) دسترسی امکانات تولید (۲) و رشد اقتصادی را برای همه میسر سازد و درآمدها (۳) و برخورداری ها را بر اساس تلاش هر یک از عوامل تولید ارزش گذاری کند. اگر همین امر محور حرکت جهادی در اقتصاد قرار گیرد، برای آن می توان شاخص سازی کمی و معیارهای ارزیابی تعریف کرد. (۴)

اقتصاد اسلامی در صدد اجرای علوم اقتصاد برخاسته از طبیعت در فضای مدل، چارچوب و سازوکارهای اسلامی است. بدین سان هم سبب

ص: ۲۳۱

۱- نک: حشر: ۷.

۲- نک: بقره: ۲۹.

۳- نک: نسا: ۲۹.

۴- خبرگزاری قرآنی ایران (ایکنا)، دکتر حسین عیوضلو، دانشگاه امام صادق ۷.

افزایش تولید، بهره‌وری و رشد ملی می‌شود و هم به رعایت اصول اسلامی کمک می‌کند که در نهایت، همه نیازهای مادی و معنوی انسان را در مسیری صحیح هدایت می‌کند. از این رو، باید از اجرای چنین نظامی، توسعه عدالت محور، رشد و رفاه مادی - معنوی (کمی و کیفی) را انتظار داشت. پس بدیهی است که جهاد اقتصادی در شرایط کنونی اقتصاد ایران، تنها در قالب طراحی و اجرای دقیق برنامه‌های اقتصاد اسلامی می‌گنجد.

خوش بختانه سیاست‌گذاری‌های مهمی مانند چشم‌انداز بیست‌ساله و قوانینی مانند قانون برنامه پنجم توسعه و سیاست‌های کلی اصل ۴۴ و قانون اجرایی و نیز قانون مهم هدف‌مندی‌سازی یارانه‌ها، با همه آثار و جنبه‌های مهم اقتصادی که دارد، پشتیبان جهاد اقتصادی است.

در این باره، بهبود یافتن فضای کسب و کار کشور، خصوصی‌سازی اثرگذار، مدیریت مؤثر کلان اقتصادی کشور، افزایش سرمایه انسانی و اجتماعی، بهبود یافتن نهادها و قواعد کنش بین کارگزاران اقتصادی در کوتاه مدت که همانا مجاری اثرگذاری عوامل تولید در کشور است، به تلاش جدی برای رسیدن به اهداف سند چشم‌انداز نیاز دارد.

این تلاش‌ها باید با بسیج تمامی نیروی‌های اقتصادی کشور با سرعت و بیش از گذشته صورت پذیرد. آن‌گونه که تجربه کشورهای صنعتی نشان می‌دهد، با شناسایی مزیت‌ها و تقویت آنها می‌توان در کمتر از یک دهه از طریق جهاد اقتصادی، نه تنها از کشورهای رقیب سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ پیشی گرفت، بلکه در جرگه کشورهای صنعتی قرار گرفت.

جهاد اقتصادی، هشدار به رسالتی نو و از مأموریت‌های اقتصادی انقلاب

است که در قالب رویکرد دهه چهارم انقلاب معرفی شده است؛ زیرا مقطعی نبودن و استمرار آن در طول دهه چهارم، منجر به تحقق سند چشم انداز ۱۴۰۴ و خنثی کردن فشارهای اقتصادی علیه ایران می شود. همچنین اگر جمهوری اسلامی بخواهد فرهنگ خود را در عرصه دنیا صادر کند، باید بنیه اقتصادی دینی نیرومندی داشته باشد.

منابع

ص: ۲۳۳

□ قرآن کریم.

□ نهج البلاغه.

«آثار و پی آمدهای لقمه حرام»، نشریه

، قم، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، بهمن و اسفند ۱۳۸۵، شماره ۶۳.

«اخلاق و عرفان اسلامی، تقرب به خدا، گرایش فطری انسان»، فصل نامه معرفت، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه الله، ۱۳۷۶، شماره ۲۳.

ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، ترجمه: میر محمدصادق خوانساری، تهران، مکتبه الصدوق، ۱۳۰۳ ه. ق.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، مبانی اقتصاد اسلامی، تهران، سمت، ۱۳۷۹.

پیغامی، عادل، مباحثی در مرزهای دانش اقتصاد اسلامی، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۷.

تفضلی، فریدون، تاریخ عقاید اقتصادی، تهران، نی، ۱۳۷۲.

حجتی، محمدباقر، ترجمه منیه المرید شهید ثانی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۷.

حسینی شیرازی، سید محمد،

، قم، مطبعه سید الشهداء، ۱۴۰۴ ه. ق.

حکیمی، محمدرضا و محمدعلی حکیمی، الحیاه، تهران، دفتر نشر

فرهنگ اسلامی، چاپ ششم، ۱۳۷۰.

دادگر، یدالله و محمدباقر نجفی، مبانی فقهی پیشرفته اقتصاد اسلامی، قم، نجبا، چاپ اول، ۱۳۸۰.

دانش نامه امام علی علیه السلام، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۰.

دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان، پدیده شناسی فقر و توسعه، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۰.

رجایی، محمد کاظم، معجم موضوعی آیات اقتصادی قرآن، با همکاری گروه اقتصاد مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه الله، قم، مرکز انتشارات، ۱۳۸۶.

شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، بیروت، مؤسسه آل البیت، چاپ اول، ۱۴۱۳ ه. ق.

طباطبایی، سید محمدحسین، تفسیر المیزان، ترجمه: سید محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴.

فراهانی فرد، سعید، سیاست های اقتصادی در اسلام، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۱.

فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، قم، هجرت، ۱۴۱۰ ه. ق.

فلوزا، دنیز، اقتصاد معاصر، ترجمه: منوچهر فرهنگ، تهران، ۱۳۷۶.

مؤسسه دائره المعارف الفقه الاسلامی، معجم فقه الجواهر، بیروت، الغدیر، ۱۳۷۶.

متن آموزشی سطح یک غرب شناسی (ویرایش دوم)، تهران، بسیج دانشجویی دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۳.

مجد سربابی، حمید، ترجمه شرح لمعه شهید ثانی، قم، حقوق اسلامی، ۱۳۸۲.

مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، بیروت، دارالاحیاء التراث، چاپ سوم، ۱۴۰۳ ه. ق.

محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، ترجمه: عبدالرحمان خازنی، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۶.

مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، قم، صدرا، ۱۳۸۵.

_____، نظام حقوق زن در اسلام، تهران، صدرا، ۱۳۷۶.

هادوی تهرانی، مهدی، مکتب و نظام اقتصادی اسلام، قم، مؤسسه فرهنگی خرد، چاپ اول، ۱۳۷۸.

هادوی نیا، علی اصغر، فلسفه اقتصاد در پرتوی جهان بینی قرآن کریم، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۷.

یوسفی، محمدرضا و احمدعلی یوسفی، نظام اقتصاد علوی، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۸۷.

خبرگزاری ایکننا:

خبرگزاری فارس:

سازمان بهره وری ملی ایران:

سایت اسلام وب:

سایت اطلاع رسانی رسا نیوز:

سایت رهبری:

سایت مجمع تشخیص مصلحت نظام:

کمیته ملی انرژی:

ص: ۲۳۷

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

